

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Gidai Erzsébet: Privatizáció Magyarországon

Lentner Csaba: A magyar monetáris politika fejlődése a piacgazdasági átmenetben

Gazdag László: A XXI. század multifunkcionális mezőgazdaságának stratégiái

Farkas Rita: A klaszterek szerepe a kis- és közepes vállalkozások fejlesztésében

Lentner Csaba – Vágyi Ferenc: Adópolitikai reformtörekvések Magyarországon

Borbély József: A „Nyugat-Pannónia Eurégió” jövője

Simon Fiala Zsolt: A magyar egészségügy

Nagy Pongrác: EU-csatlakozás 2004

Kiss Éva: A külföldi működőtőke-befektetések térformáló szerepe a magyar gazdaságban

2003/2

Társadalomtudományi folyóirat

GAZDASÁG
ÉS
TÁRSADALOM

14. évfolyam 2. szám, 2003

A szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Andrásy Adél egyetemi docens,
Dr. Dézsy József egyetemi tanár (Bécs),
Dr. Fecske Mihály egyetemi tanár,
Dr. Gidai Erzsébet egyetemi tanár
(a szerkesztőbizottság elnöke),
Dr. Lentner Csaba egyetemi docens

Megjelenik félévente

GT

**A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.
A nyomtatás 2004 júliusában készült.**

Szerkeszti: Kormányosné Aranyi Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet
Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány

ISSN 0865 7823

Szerzőink:

Gazdag László egyetemi docens,
Pécsi Tudományegyetem

Farkas Rita PhD hallgató,
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Dr. Lentner Csaba intézetigazgató,
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Borbély József egyetemi adjunktus,
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Dr. habil Gidai Erzsébet dékán,
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Dr. Simon Fiala Zsolt PhD hallgató,
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Dr. Vágyi Ferenc egyetemi adjunktus,
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Dr. Kiss Éva tanszékvezető egyetemi docens,
NYME Közgazdaságtudományi Kar

Nagy Pongrác közgazdász

Tartalom:

GAZDASÁG	9
<i>Gidai Erzsébet:</i>	
Privatizáció Magyarországon	9
<i>Lentner Csaba:</i>	
A magyar monetáris politika fejlődése a piacgazdasági átmenetben.....	20
<i>Gazdag László:</i>	
Agrárgazdaság: a hatékonyság kérdése és a modernizáció	40
<i>Farkas Rita:</i>	
A klaszterek szerepe a kis- és közepes vállalkozások fejlesztésében.....	67
<i>Lentner Csaba – Vágyi Ferenc:</i>	
Ungarische steuerpolitische Reformbestrebungen im marktwirtschaftlichen Übergang	76
TÁRSADALOM ÉS POLITIKA	95
<i>Borbély József:</i>	
A „Nyugat-Pannónia Eurégió” jövője	95
<i>Simon Fiala Zsolt:</i>	
A magyar egészségügy	106
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	116
<i>Nagy Pongrác:</i>	
EU-csatlakozás 2004	116
<i>Kiss Éva:</i>	
A külföldi működőtőke-befektetések térformáló szerepe a magyar gazdaságban.....	139
Támogatóink:	157

GAZDASÁG

Gidai Erzsébet

Privatizáció Magyarországon

A privatizáció keretfeltételei, történeti előzményei és folyamata

A magántulajdon magyarországi megerősödése megelőzte a politikai rendszerváltást. Az egyik döntő tényező a 80-as évek elején a kisvállalkozások tömeges legális megjelenése volt. Az évtized második felében a nagyvállalati szektor átalakítása is elkezdődött a vállalati törvény, a külföldi befektetéseket védő törvény, a társasági törvény és az átalakulási törvény keretei között.

Ekkor az átalakulás magyar modelljének jellegzetes vonása volt, hogy a vállalatok vezető rétege kikerült az ágazati minisztériumok közvetlen irányítása alól, léteztek már kisvállalkozások, és korábban megkezdődött egy új pénzügyi rendszer kiépítése.

A döntési súlypontok fokozatosan áthelyeződtek a vállalati szférára, majd egy tudatos reformpolitika révén az állami vállalatok tulajdonosi jogosítványai már a rendszerváltást megelőzően jelentős mértékben bennfentes csoportokra ruházták át, alapvetően a menedzsmentre, de részben a munkavállalókra is.

Így Magyarországon (Lengyelországhoz hasonlóan) az a helyzet állt elő, hogy az állam (ill. az öt megtestesítő intézmények) az állami vállalatok egy jelentős részénél nem rendelkezett a tulajdonosi, rendelkezési jogok gyakorlásának teljes körű lehetőségével. A bennfentes csoportok e privilégiumaikat különösen a rendszerváltást közvetlenül megelőző, majd azon némileg túlnyúló időszakban tudták nagy hatással, törvényes, de kontrollálatlan privatizációs tranzakciók formájában tulajdonosi részesedésre váltani.

A privatizáció kezdeti szakaszában, az ún. *spontán privatizáció* idején, az állami vállalatok vezetői és az őket kiszolgáló szűk, de erős

vállalati csoportok kezdeményezték a cég vagy annak valamely részének társasággá alakulását, s annak során a még túlsúlyban maradó állami tőke társult a többnyire külföldi magántőkével.

Az előzőektől eltérően a további lépések már jogilag behatárolták a folyamat parttalanságát, az ÁVÜ-ről, majd az állami vagyon védelméről, illetve az előprivatizációról szóló törvények megszületésével meghatározott keretek közé próbálták szorítani a privatizációs folyamatot, és megszülettek *a központilag szervezett privatizációs programok*, melyek azonban nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket (második szakasz). A privatizáció harmadik lépcsője a központi irányítású, programokba szervezett privatizáció megrekedését ellensúlyozni kívánó, ún. *decentralizált privatizációs szakasz*. Ugyancsak ebben az időszakban léptek be a munkavállalás résztulajdonosi program (MRP) és lízing konstrukciók, valamint az üzletrészek önálló privatizációja. Látni kell azonban azt is, hogy a decentralizációs törekvések mellett meghatározó szerepet játszott az állami kezdeményezésű átalakulás, az óriásvállalatok adminisztratív átalakítása. 1992/93-ban az ÁVÜ-ből kivált az Állami Vagyonkezelő Rt. (ÁV Rt.), s az állam vállalati vagyonának mintegy 1/3-a került e szervezethez, a többi az Állami Vagyonkezelő Ügynökségnél és a minisztériumoknál maradt.

A hazai privatizáció negyedik szakaszának indulása 1993 elejére tehető. Felismerve, hogy a korábbi privatizációs módszerek már nem alkalmazhatók eredményesen, a kormányzat új, a privatizációs kereslet élénkítő technikák bevezetéséről határozott, amely azonban egyúttal koncepcionális váltást is jelent, itt ugyanis az üzleti alapú privatizáció helyett a kedvezményes vagy ingyenes vagyonjuttatás került előtérbe. Ezt *a tömeges privatizáció szakaszának* nevezhetjük.

Valójában 1993-ban az erősödő bírálatok és tiltakozások hatására is a privatizációs program rövid időre megtorpant.

1994-et követően az ország adósságállományának, fizetési mérlegdeficitjének növekedésével, valamint nemzetközi (elsősorban az IMF) nyomásra a privatizáció felgyorsult. Ezt segítette elő 1995-ben *a privatizációs törvény módosítása*, amely szélesre nyitotta a magánosítás lehetőségeit a legkülönbözőbb privatizációs technikák alkalmazásával. 1995 júniusában az ÁVÜ és az ÁV Rt. összevonásával létrejött az ÁPV Rt., mindkét korábbi intézmény teljes vagyonát örökölve. Ezt az

időszakot tekinthetjük *a privatizáció ötödik szakaszának*, amely 1998-ig tartott.

Az 1998-as választásokat követően történtek kezdeményezések a privatizáció felülvizsgálatára, parlamenti albizottság is alakult ennek érdekében, azonban óriási érdekösszefonódás, széles körű érintettség és külső ráhatás következtében az albizottság igen nehezen tudta megkezdeni működését, és lényegében feladatát nem tudta végrehajtani. Mindössze egy-egy konkrét privatizációs ügyet (mint pl. a cementipar privatizációját) tekintett át.

Ezen időszak alatt külön albizottság foglalkozott a Mátravidéki Erőmű privatizációjával, a Dunaferri Rt. ügyével, elsősorban a vagyonekezelő Acél XXI. Kft. tevékenységével, továbbá a bécsi székhelyű CW Bank privatizációt is érintő szerepével, valamint az elhíresült olajszókitéssel és kőolajüzletági visszaélésekkel. Valójában valamennyi vizsgálódás tényleges következmények nélkül zárult.

A privatizáció ezen időszakban bár lelassult, de tovább folytatódott, új területeken (mint pl. a hírközlés, egészségügy).

Ismét megélénkülést mutat a privatizáció *hatodik szakasza* 2002. év második felétől, amikor a még fennmaradt, csekély arányú köztulajdon privatizációja zajlik. Ez érinti többek között a Dunaferri Rt.-t a fekvő- és járóbeteg-ellátást, a postát és a vasutat. Ez utóbbiaknál a magánosítási szempontok kialakításánál az Európai Unió által előírt követelmények már meghatározó szerepűek.

A magyarországi privatizáció és az érdekek kapcsolata

A magyar privatizációs folyamat is természetesen különböző érdekütközések keresztüztüében áll. A politikai hatalom birtokosai és a gazdasági érdekcsoportok kölcsönösen sakkban tartják egymást. A politikai hatalomváltást követő privatizációs gyakorlat hosszú ideig sajátos helyzetet mutatott. Ennek lényege, hogy az új magyar tőkés osztály három rétege – a nomenklatura-burzsóázia, a reprivatizációs erők, valamint a nemzeti kis- és középburzsóázia képviselői – közül egyik sem tudta akarátát dominánsan érvényesíteni. Az önprivatizáció a spontán privatizáció rehabilitációját jelentette, ami engedmény volt a nomenklatura-burzsóázia számára. A kárpótlási törvény és az egyházi ingatlanok visszaadása a reprivatizáció erőinek tett gesztus. A privati-

zációs hitelkonstrukciók – az MNB-hitelcsomag és az E-hitel konstrukció, majd a körvonalazódó kisbefektetői részvényvásárlási program (KRP) program – az új nemzeti tőkés osztály kialakulását hivatottak elősegíteni. A kilencvenes évek közepétől megindult privatizációs hullám a nomenklatúra-burzsoázia elsősorban a külföldi tőkével összefonódott szűk rétegének gazdasági, politikai hatalmát, és ezzel együtt akaratát juttatta érvényre, és jelentős erőfölény megszerzésére.

A privatizációs folyamat elindulását jellemző vállalati átalakulások önmagukban még nem jelentettek privatizációt, hiszen kezdetben a tulajdonos ugyanaz maradt. Ez az időszak azonban meghatározója a teljes privatizációs folyamatnak.

Az átalakulások során két út kínálkozott az állami vállalatok számára. Az első alapján (ezt választották a legtöbben) a vállalat megmaradt, csupán egyes részletei kerültek társasági formába, a másik esetben viszont a vállalat egésze átalakult rt.-vé, vagy kft.-vé. A privatizációs technikák szempontjából a privatizációs folyamat másik szereplője a vagyontügnökség lett, amelynek a működésével érvényesített elsősorban politikai, másodsorban gazdasági stratégiák legalább olyan jelentősen befolyásolták az egyes technikák megválasztását, mint a folyamat egyéb keretei. Ebben a feltételrendszerben az átalakulás legelterjedtebb formája az államilag vezérelt privatizáció lett. A folyamat első lépését általában a vállalatok teszik meg, a vállalati tanácsnak vagy közgyűlésnek tehát először az átalakulás szándékáról kell dönteni. E döntéshez megalapozott javaslatot kell elkészíteni, amihez elsősorban vagyoneértékelés kell.

1993 közepéig a vállalatok számára háromféle lehetőség kínálkozott az átalakulásra: az önkormányzó vállalatok maguk kezdeményezhették az átalakulást, az államigazgatás alá tartozó vállalatok körében az ÁVÜ döntött az átalakulás megindításáról, míg az egyszerűsített eljárás alá tartozó vállalatok esetében a regisztrált szakértőcégek végezhettek az átalakulást.

1993. június 30-tól azonban életbe lépett az ún. „kényszertársaságosítás”, melynek értelmében a még át nem alakult vállalatok számára 1993. december 31-ig kötelezővé válik a társasággá alakulás. Ebben az időszakban e vállalati körre már az államigazgatási felügyelet alatt álló vállalatokra érvényes szabályok vonatkoznak. E lépés azért is külö-

nösen figyelemreméltó, mert az állam számos vállalat (pl. önkormányzati vállalatok) esetében a korlátozottan meglévő tulajdonosi jogosítványyaiból fakadó tulajdonosi bizonytalanságokat és idővesztéseket (egy viszonylag hosszú haladék után) e nem túl demokratikus, de hatékony megoldással kezelni tudta (eltérően Lengyelországtól, ahol a „bennfentes csoportok” problematikája még mindig hátráltatja a privatizációt). Ezen időszakról számítható átmeneti megtorpanás, majd az 1995-ös privatizációs törvény módosítása után kinyílik az ajtó, a teljes körű privatizáció előtt, az állami szerepvállalás zsugorodásával egyidejűleg. Megjegyzendő, hogy spontán privatizáció még az Állami Vagyonügynökség létrehozását követően 1990-től sem szűnt meg, csupán módosult, hiszen az állami vállalatok belső egységeiből létrejött társaságok többé-kevésbé ellenőrzése nélkül váltak magántulajdonosokká. A csődeljárásokkal pedig tovább terebélyesedett a vagyonkiemelés. A privatizáció célrendszerét hosszú politikai és szakmai viták, valamint fél évtizedes tapasztalatok alapján az 1995. évi XXXIX. privatizációs törvény a következőképpen fogalmazza meg:

- a magántulajdonon alapuló piacgazdaság kiépítése;
- az állam gazdasági szerepének csökkentése, ugyanakkor az állami bevételek növelése;
- a gazdálkodás hatékonyságának növelése, a verseny erősítése;
- a gazdasági tőkehiány enyhítése;
- az állami kiadások csökkentése (a gyöngye teljesítményt nyújtó vállalatok támogatásának megszüntetése révén);
- új, korszerű technológiák és vezetési módszerek meghonosítása a magyar vállalati szektorban, a gazdasági szerkezetváltás ösztönzése;
- a hazai piaci szereplők körének bővítése;
- a hazai tőkepiac fejlesztése, a hazai és a nemzetközi tőke és multinacionális társaságok bevonása;
- a külföldi befektetők privatizációs érdeklődésének fenntartása;
- intenzív bekapcsolódás a nemzetközi munkamegosztásba;
- a hazai tulajdonosi réteg megteremtése, a hazai vállalkozások fejlődésének irányítása;
- gazdasági társaságok működőképességének megőrzése;
- munkahelymegőrzés, munkahelyteremtés;

- a privatizációs bevételek felhasználása a pénzügyi stabilitás javítására, technológiafejlesztésre, a reorganizációra, a környezeti károk enyhítésére, exportbővítésre;
- a dolgozói tulajdonszerzés, illetve a vezetői kivásárlás előmozdítása;
- a lakossági kisbefektetők körének szélesítése, megfelelő vagyonyújtatás a kárpótlási jegyek ellenében.

A privatizációs törvény lehetővé teszi az állam számára az „aranyrészvény” biztosítását, amely szavazats többségi részvény. Ennek értelmében a társasági közgyűlésen a határozatképességhez és határozathozatalhoz a szavazats többségi részvény tulajdonosának jelenléte és egyetértése szükséges.

Összességében azt a megállapítást tehetjük, hogy a magyar privatizációra a deklarált célok és követelmények, az egyes kormányzati dokumentumok eltérő megfogalmazásai, prioritásai ellenére a nagyfokú azonosság volt megfigyelhető. A magyarországi privatizáció történetében a kormányok mindegyikére az volt jellemző, hogy egyaránt a piaci eszközök és eljárások elsődlegességének fenntartását támogatták, miközben a privatizációs (és egyben költségvetési) bevételek növelésére, a külföldi részvétel és befektetések ösztönzésére törekedtek.

Tekintsük át részletesebben a magyarországi privatizáció főbb szakaszait!

A privatizáció főbb szakaszai Magyarországon

Spontán privatizáció (1988–1990)

A spontán privatizáció időszakában az állami nagyvállalatokat társasági formába szervezték át, a vállalati központok vagyongazdálkodó szervezetté alakultak, majd a következő lépésben részvénytársasággá váltak, amiktől a veszteségek csökkenését, illetve az adósság leépítését várták.

Emellett szélesebb körben is jelentős volt a külföldi vagy belföldi befektetőkkel a társaságok alapítása. 1990 májusára, a rendszerváltó választások idejére gyakorlatilag az állami vállalatok döntő hányada társaságokká (Rt., Kft.) alakultak át. Az adózás kikerülése érdekében a cégek a vagyonuk nagy hányadát külföldre menekítették. Az import túlszámlázása, az export alulszámlázása, a nemzetközi vállalatok külföldi és magyar egységei között alkalmazott elszámoló árák alkalmas-

nak mutatkoztak arra, hogy a magyarországi profit nagyobbik részét az adóztatást kikerülve külföldre menekítsék. Azt ösztönözte a felülértékelt magyar forint is, hiszen a teljes importliberalizáció közegében erős forinttal serkentették az importot, míg az export ösztönzése nem valósult meg, mindenekelőtt a termelés élénkítésének hiánya miatt. Egyes számítások szerint 2000 milliárd forintra tehető az említett csatornákon keresztül külföldre menekített tőke nagysága. Természetesen az ilyen rendezetlen, koncepció nélküli folyamatok óriásira növelték a korrupciót, a jutalékrendszert és a pénzmosást. Nemegyszer egyazon személy alapított külföldön különböző néven céget, majd már mint külföldi tér vissza az országba, élvezve a külföldi befektetőnek járó adókedvezményeket, forgatja meg pénzét, majd az így keletkezett tetemes vagyont családtagjaira íratva teríti szét. Az egyik legelhíresebb spontán privatizáció a Medicor Orvosi Műszergyártó Vállalatnál zajlott, ahol a telephelyek társaságokká alakultak, a vállalati központ vagyonkezelő funkciót látott el.

A spontán privatizáció során nagy értékű vagyon halmozódott fel a társaságot alakító, elsősorban nagyvállalati vezetőréteg és külső befektető kezén.

A spontán privatizációt az Állami Vagyonügynökség 1990 márciusában történt megalakulásáig számíthatjuk. A spontán privatizáció idején a tulajdonos ugyan az állam maradt, de a társaságokká alakult cégek tulajdonát adhatták-vehették a társaságok menedzserei. Az adásvételre messze a valós érték alatti eladás volt a jellemző, elsősorban a külföldi tőke irányába ösztönözték, amiből az adósságszolgálati terhek finanszírozását lehetett biztosítani. A jövedelemelvonás révén megnövekedett a magántulajdon, és zsugorodott az állami vagyon.

Állami Vagyonügynökség által irányított privatizáció (1990–1994)

Az Állami Vagyonügynökség 1990 májusában jött létre, amely intézményt a kormány 1990 nyarán a parlamenti ellenőrzés alól a kormányzati felügyelet alá helyezte.

Az ÁVÜ a szocialista vállalatok döntő hányadát, 1288 céget gazdasági társasággá alakított át. (Többek között IBUSZ-t, MAHART vállalatot, Hungária Biztosítót, AB-Egon Biztosítót.) AZ ÁVÜ által vezé-

rejt privatizáció legjellemzőbb formája a felszámolás és a végelszámolás volt, más szóval a 1288 társasággá alakult vállalatokból, 256 társaság felszámolásra, illetve végelszámolásra került.

1990 szeptemberében indult el a központilag szervezett privatizációs programok keretében az **első privatizációs program (EPP)**.

Ennek során jelenik meg a különböző privatizációs technikák kipróbálása, a nyilvános részvényértékesítés (tőzsdei privatizáció), a vevők pályázatokon való versenyeztetése, tőkeemelés révén új tulajdonos bevonása, munkavállalói részvények alkalmazása, privatizációs tanácsadók kiválasztása.

A második privatizációs program (MPP) a vállalati vagyonkezelő privatizációja volt, emellett építőipari vállalatok, irodaházak, nagy cégek kerültek privatizációra, összesen 85 vállalat, több, mint 82 milliárd Ft értékű saját vagyonnal.

Ebben az időszakban az alábbi privatizációs programok voltak jellemzőek:

- *előprivatizációs program* – ennek során a kereskedelmi, vendéglátó és szolgáltató ágazatok, egységek kerültek magánkézbe, elsősorban a hazai magántulajdonosi rétegnél (magyar vállalkozók versenyeztetése) – *önprivatizáció* (decentralizált privatizációs program) 1991–1993 között, ekkor kis- és közepes méretű vállalatok privatizációja zajlott le, elsősorban szakértők bevonásával. Eredményeként 517 vállalatnál megtörtént az átalakulás, ebből 1993 végéig 253 vállalatot 100%-ban értékesítettek.
- *kisbefektetői részvényvásárlási program (KRP)* olyan vállalatok privatizációját jelentette, ahol a tulajdon legalább 51%-a szakmai befektető kezében volt. Ezen belül megkülönböztetünk részletfizetési alrendszert és kárpótlási jegy alrendszert. (Az első KRP keretében megvásárolható részvények a Soproni Sörgyár részvényei voltak.) 1994-ben megszűnt a privatizáció ezen módja.

Egyszerűsített privatizáció

Az egyszerűsített privatizációt már az 1995-ben megalakult ÁPV Rt. indította el, 1996-ban a kisebb méretű vállalatoknál a vállalat fennmaradásában érdekelt vezetők segítségével. A vállalati méret 500 fő alatti nagyságot tett ki, ahol a gazdasági társaság saját tőkéje nem haladja

meg a 600 millió forintot. A három ütemben történt egyszerűsített privatizáció, ahol a limitáron – nemegyszer jelképes összegért – történt adásvétel, nem volt eredményes; 140 céget kívántak értékesíteni, de ez nem sikerült. A bevétel nem érte el az 5 milliárd forintot.

A privatizáció sajátos formája volt a társadalombiztosítási önkormányzatoknak történő vagyonátadás.

Törvényi rendelkezéssé vált (Társadalombiztosítási Alapról szóló 1992. évi X. törvény 21. szakasza) 300 milliárd Ft értékű ingyenes vagyonátadási kötelezettség a Társadalombiztosítási Alapba, ami 1997 végére meg is történt. A parlament 1998-ban megszüntette a társadalombiztosítási önkormányzatokat, átadott vagyonuk értékesítésre viszszerült az ÁPV RT.-hez, azzal, hogy az értékesítésből származó bevételt a tb-alapok hiányának csökkentésére kell fordítani. A társadalombiztosítás vagyona között található a közművek egy jelentős része (pl. Budapest Erőmű Rt., Budapesti Elektromos Művek Rt., áramszolgáltatók, mint pl. Titász, Édász, Émász Rt. stb.), amely vagyon többsége az értékesítést követően külföldi kézbe került.

Tőzsdei privatizáció

1990-ben Budapesten nyílt meg elsőként Kelet- és Közép-Európában a tőzsde, megindult a tőzsdei privatizáció (pl. az első értékpapír kört az IBUSZ részvényei adták). A jobb befektetők 20–30%-os tulajdonosi hányaddal irányítókká és tulajdonosokká váltak. 1999 végén 70 fajta részvénykereskedés zajlott a tőzsdén.

Privatizációs technikák

A privatizáció gyorsítására, a tőkeszegény hazai vállalkozók támogatására különféle kedvezményes privatizációs technikákat alakítottak ki. Így az egyik legismertebb az Egzisztencia-hitel (E-hitel), a munkavállalás résztulajdonosi program (MRP), a privatizációs lízing, a kisbefektetői részvényvásárlási program (KRP), de ide tartozott a kárpótlási jegyek felhasználása.

Az E-hitel 1994-ben érte el a csúcspontját, a privatizációs bevételek 4,3%-a származott ezen technikával lebonyolított értékesítésből, amely forma 1999-ben lényegében megszűnt.

A munkavállalói résztulajdonosi program (MRP) óriási vitákkal kísérve 1992-ben indult, 1993-ban, 1994-ben élte fénykorát, 1999-re gyakorlatilag ez is megszűnt, igaz, ekkorra már a legfontosabb vállalatokat a külföldi befektetők és a hazai „nomenklatura”-vevők felvásárolták. Az MRP-értékesítés mögött a legtöbb esetben a vezetői kivásárlások (MBO) húzódtak meg, az MRP-re jellemző kedvezményekkel.

A privatizációs lízing is 1993-ban, 1994-ben érte el a tetőpontját, elsősorban a nehezen értékelhető, többször meghirdetett, de el nem adott vagyონrészek értékesítésére vonatkozott. A kilencvenes évek második felére ez a fajta privatizációs technika is összezsugorodott.

Kárpótlási jegyekkel történő privatizáció

Sok vitát és sok visszaélést is magával hozott a kárpótlási jegyekkel történő privatizáció. A kárpótlási törvény értelmében korábban tulajdonuktól megfosztott, meghurcolt emberek, tehát meghatározott társadalmi csoportok egyes tagjai kárpótlási jegyhez jutottak, s ezzel jogot kaptak az állami tulajdonból való részesedésre. A kárpótlási jegy bemutatóra szóló, átruházható, állammal szemben fennálló követelést névértékben megtestesítő értékpapír, ami el is adható, lejáratát nincsen. Bár a kárpótlás nem azonos a privatizációval, mégis a leginkább elterjedt hasznosítási gyakorlat az állami tulajdonú társaságok privatizációjában való részvételre. Tehát a kárpótlási jegyet fel lehet használni privatizációs célra, ezzel – kétségtelen – a kisbefektetők is a hazai tőkepiac részesei lehetnek.

A kárpótlási jegyekkel történő privatizáció 1991-ben indult, és gyakorlatilag mind a mai napig működik. 1994-ban a kárpótlási jegy bevételben 43,1% volt, 1996-ban 25% és 1999-ben 11,2%, bár az összeg ekkorra mindössze 4 milliárd forintot tett ki. Az 1991–2000 között a kárpótlási jegyek összege a privatizációs bevételben 179 milliárd forintot tett ki.

A kárpótlási jegyek adásvételét is erőteljes spekuláció kísérte, változott a jegyek árfolyama a névérték körül, gyakran névérték felett keltek el. Mára azonban elvesztette korábbi jelentőségét.

Bankprivatizáció

A privatizációs folyamatban sajátos helyet foglalt el a bankprivatizáció, amelyről számtalan elemzés készült. Röviden összefoglalva az alábbiak szerint zajlott le. 1991-ben bekövetkezett az első banksőd, először az Ingatlanbank és két vidéki takarékszövetkezet jelentett csődöt, ezt követően az Ybl Bank és az Általános Vállalkozási Bank, majd újabb vidéki takarékszövetkezet.

1992-ben a helyzet javítására irányuló kísérlet volt a hitelkonszolidáció, aminek keretében a Pénzügyminisztérium és az újonnan létrehozott Magyar Befektetési és Fejlesztési Rt. (MBFB) a kereskedelmi bankoktól átvett 103 milliárd forint értékű minősített követelést, és adott 79 milliárd forintot érő államkötvényt. Ezzel javult a bankok helyzete, és a költségvetés hozzájutott a nyereségadóhoz.

Ezt követően további bankok kerültek csődhelyzetbe (MHB, K&H, BB). A kormány további mintegy 10 banknál hajtott végre bank- és adóskonszolidációt. 1992–1995 között bankkonszolidáció céljából 400 milliárd forintnyi államkötvényt bocsátott ki a Pénzügyminisztérium. A tőkejuttatás alaptőke-emeléssel és alárendelt kölcsönök juttatásával történt. Ezzel 20-25-30 éves konszolidációs államkötvények kerültek a bankokhoz. Az államkötvényeiért cserébe a kibocsátó Pénzügyminisztérium részvényeket kapott a bankoktól. A Pénzügyminisztérium vagyonkezelési feladatokat látott el a pénzügyintézeteknél, az ÁPV Rt. a privatizáció előkészítésének volt a felelőse.

1994-ben megindult a bankok privatizációja, eladásra került a Magyar Külkereskedelmi Bank, 85%-os arányban külföldi tulajdonba (német) került. Ezt követte az OTP, majd a Budapest Bank privatizációja, továbbá az MHB eladása, a K&H, a Takarékbank, a Mezőbank privatizációja (a Mezőbank az ERSTE Banké, a Takarékbank német tulajdonosé, a K&H egy belga konzorciumé lett).

A nagybankok után átalakultak, illetve megszűntek a kisbankok, zömében külföldi tulajdonba (holland, dél-koreai, német) kerültek át.

Lentner Csaba

A magyar monetáris politika fejlődése a piacgazdasági átmenetben

Magyarországon 15 évvel ezelőtt jött létre a kétszintű bankrendszer. Az új pénzügyi struktúrában a jegybankra új szerepek hárultak. Az 1990-es évek elejétől megkezdődött az európai uniós szabályozás fokozatos átvétele, majd az integrációs politika újabb állomásaként európai értelemben is korszerű jegybanki szabályozás és egy kifinomultabb monetáris politikai eszköztár alkalmazására került sor az ezredfordulótól. Az euró megjelenése, a forint konvertibilissé tétele, a sávszélesítés azonban újabb kihívások elé állítja a Magyar Nemzeti Bankot. Az euró megjelenése kiváltja majd, hogy az euróövezet tagországai monetáris politikájukat is összehangolják. Magyarország mint leendő EU-tagállam, illetve az euróövezet majdani részese további lépéseket kell, hogy tegyen az európai értelemben vett pénzügyi érettség és egyenrangú pozíciók kialakítása érdekében. A tanulmány az ezredforduló pénzügy-politikai integrációs folyamatait, történeti lépéseit, okozati összefüggéseit és a monetáris politika előtt álló új kihívásokat elemzi.

A történelmi előzmények

Az 1980-as években Magyarországon a pénzügyi politikának egy megváltozott nemzetközi gazdasági környezethez kellett alkalmazkodnia. Ennek eredményeképpen a pénzügyi rendszer kötöttsége is oldódott. Új intézmények jöttek létre, a kötvénykibocsátások keretében pedig megjelentek az értékpapírok, megalkották a társasági törvényt. A külföldi befektetéseket elősegítő törvényi szabályok léptek hatályba, kiterjesztették a hitelkeretet, a váltóleszámítolás, a faktorálás, a lízingelés újra feléledt a magyar kereskedelmi bankok üzleti tevékenységében. A mesterséges növekedés-élénkítés azonban rövid távon számottevő adóssághalmozáshoz vezetett. Ezen változások jelentősen hozzájárultak a magyar bankrendszer reformjához, mondhatni kiprovokálták azt.

A bankreformot elősegítette, hogy a tervezési rendszer között „működtetett” piaci viszonyok is a jegybanki és a kereskedelmi banki funkciók szétválasztását, kereskedelmi bankok létrehozatalát igényelték. Az MSZMP KB 1984. decemberi határozatában kimondta, hogy az MNB-n belül külön kell választani a jegybanki és kereskedelmi banki funkciókat, így 1987. január 1-jével – 40 év kihagyással – ismét kétszintűvé vált a magyar bankrendszer.

Az új rendszerben az MNB a „bankok bankja”, illetve az „állam bankja” lett. Feladataiként határozták meg a pénzkínálat befolyásolását és a kormány gazdaságpolitikai céljai elérésének elősegítését a monetáris politika hagyományos eszközeivel. A kamatpolitikai, tartalék-ráta szabályozási, és nyíltpiaci műveletek alkalmazása a piacgazdasági átmenet időszakában a piaci rendszer intézményeinek kialakulását igen hatékonyan elősegítette. Az MNB hatáskörébe tartozott továbbra is az állami számlák vezetése, a költségvetésnek nyújtott hitelezés, és a devizaforgalom engedélyezése. Az MNB szabályozta a többnyire állami tulajdonban lévő kereskedelmi bankok hitelezési tevékenységét is.

Az 1990-es választások után az Országgyűlés a piacgazdaságra való áttérés jegyében alkotta meg a jegybankról szóló 1991. évi – az elmúlt évtizedben azonban – többször módosított LX. törvényt. Az új jegybanktörvény rendezte – ha nem is teljes körűen – az MNB autonómiáját, és újraszabályozta tevékenységét. A jegybank a Parlamentnek tartozik beszámolási kötelezettséggel, és az új törvényi szabályozás hatására a korábbiakhoz képest jelentős mértékben függetlenedett a kormánytól. A jegybank önállóan alakíthatja ki és hajthatja végre monetáris politikáját.

Az intézményi reformmal, a nem jegybanki funkciók leépítése során az 1990-es évek második felében – egy kivétellel –, majd 2001-ben teljes körűen a külföldi képviselőket és az MNB tulajdonában álló kereskedelmi banki érdekeltségeket megszüntették. Az 1990-es évek közepére a reálszektor refinanszírozásából, az ezredfordulóra pedig a költségvetés finanszírozásából a jegybank fokozatosan kivonult, teret engedve az európai uniós elvárásoknak és a független jegybanki pozíciókkal elérhető pénzügyi tisztánlátás követelményeinek.

Elmondható azonban az is, hogy az uniós elvárásoknak való „korai” jegybanki megfelelés a belső erőforrás-allokáció és a költségvetési

egyensúly megteremtésével visszatérően „kacérkodó” magyar kormányoknak az „autonóm” pénzügy politikai mozgásterét jelentősen leszűkítette. A saját pénzügypolitikai hatáskörben adható, így lehetőség szerint olcsóbb és hosszabb, így biztonságosabb futamidejű jegybanki pénzek kivonása a hazai vállalkozások fejlesztéséből és a költségvetési hiány finanszírozásából az 1990-es évek magyar gazdasági érettségéből nem feltétlenül következett, sőt a szükséges formájú és mértékű jegybanki pénzek helyett az állampapír piaci eszközökkel és kereskedelmi banki hitelekkel finanszírozott költségvetés, illetve hazai vállalkozói szektor pénzellátása végül is többlet társadalmi költségekkel járt, magával hordozva a nemzetgazdasági és hazai vállalkozói szektor pénzügyi helyzetének folyamatos sérülékenységet. A fejlett piacgazdaságok jegybanki módszerének való korai megfelelés azonban – ha egyenlőre hatásait tekintve szerény mértékben is – alkalmas arra, hogy a közpénzekkel való kormányzati gazdálkodást ésszerűbbé, a vállalkozások kizárólag piaci eszközökre „szoruló” hitelezését pedig költségérzékenyebbé, „piacgazdaságibb” jellegűvé kényszerítse.

Az MNB monetáris politikája az ezredfordulón

A Magyar Nemzeti Bank célja az infláció fenntartható mérséklése és az árszint stabilitásának elérése volt a 2000. évben. A kiszámíthatóság, az alacsony inflációs környezettel járó mérsékelt kamatszínvonal ugyanis elősegítette a gazdaság tartós és gyors növekedését. A kitűzött inflációs cél elérését az előre bejelentett csúszó leértékelésre alapozott árfolyamrendszer támogatja, és elősegíti egy olyan nominális pálya kialakulását, amely nem veszélyezteti a gazdaság egyensúlyi helyzetét, de ugyanakkor biztosítja a hazai infláció konvergenciáját a legfőbb kereskedelmi partnerek árnövekedési üteméhez.

A 2000. évi monetáris-szabályozási tevékenység folytatásában és prioritási szempontjainak alakításában óhatatlanul szerepet játszott, hogy a fogyasztói árak csökkenése a 2000. évben megtorpant. 2000. I. félévében ugyan még folytatódott az infláció lassú mérséklődése, ám a II. félévben megállt ez a folyamat, és 10% fölé került az árindex. Megállapítható, hogy a fogyasztói árindex növekedését elsősorban egyszerűen, a monetáris politika számára exogén tényezők okozták. Az infláció megugrása az elsődlegesen regionális kínálati sokkra visszavezethető

jelentős élelmiszerár-emelkedéssel magyarázhatóak. A kedvezőtlen folyamatok másik oka az volt, hogy az importált energiahordozók árának másfél éven át tartó gyors emelkedése megfelelő készlettel épült be a fogyasztói árakba. E kínálati sokkok az inflációs várakozásokat is negatív irányba változtatták, melynek hatására a 2000. év II. félévében a nominális béralakulásban és a piaci szolgáltatások árazásában is korrekciók voltak megfigyelhetők.

A monetáris politika a kínálati sokkok hatására bekövetkező áremelkedést csak az aggregált kereslet jelentős visszafogásával, nagy kibocsátási veszteség árán tudja megakadályozni. Ezért a legtöbb jegybank általában teret enged a kínálati sokkok elsődleges árhatásának. Az energiaár emelkedés ugyanis szinte minden fejlett piacgazdaságban az infláció növekedéséhez vezetett, a másodlagos, inerciális hatásokat azonban megpróbálták lefékezni, szükség esetén a monetáris kondíciók szigorításával. Az MNB is hasonló módon reagált a kínálati sokkra.

2000-ben egy alkalommal került sor az 1995. évi gazdaságpolitikai stabilizációs csomag részeként bevezetett leértékelési árfolyampolitika ütemének csökkentésére. Ezzel a forint előre bejelentett leértékelése az 1999. évi 6,7%-ról 2000-ben 4%-ra csökkent. A forint leértékelődésének mérséklésével a jegybank elsősorban a várakozásokon keresztül próbálta befolyásolni az ár- és a bérnövekedés mértékét. Ehhez jó alapot teremtett, hogy a 2000-ben meghirdetett árfolyampálya megfelelő nominális horgonyt jelentett a gazdaság számára.

A gyors növekedéssel és kedvező külső egyensúlyi helyzettel jellemezhető 2000. évben a monetáris politika legfőbb kihívását a gazdaságot érő sorozatos inflációs sokkok kezelése jelentette. E törekvést megnehezítette, hogy az év elején a kamatprémium az orosz válság kitörését megelőző szintre tért vissza, és az 1999. évet jellemző 500 bázispontos szint után februártól 200-350 között ingadozott. A jegybank az inflációs sokk elsődleges hatásait részben akkomodálta azzal, hogy a *Monetáris Politikai Irányelvek*ben esetlegesen kilátásba helyezett második leértékelési ütemcsökkentést 2001 áprilisára halasztotta. A magasabb árnövekedési ütem miatt azonban a reálárfolyamok tekintetében a módosított árfolyampálya mellett is szigorúbbá vált az árfolyampálya. A leértékelési ütem 0,2%-ra történő csökkentése pedig egyértelmű jelzés volt arra, hogy a jegybank az infláció fékezésére törekszik.

A forintban számított reálkamatok nagyságát a kosárvalutát adó régió reálkamatai, a forint reálfelértékelődése és a kockázati prémium változása határozza meg. A vártnál magasabb infláció miatt a reálfelértékelődés mértéke 2000 szeptemberéig nőtt, ami a reálkamatok csökkentése irányába hatott. Az euróövezet inflációját a dollár euróval szembeni erősödése és az energiaárak növekedése hasonló módon érintette, mint a magyar inflációt. Az Európai Központi Banktól magyar gyakorlatba átültetett monetáris politika tehát az év során a belöldi folyamatokkal összhangban változott. Az EKB két lépésben összesen 175 bázisponttal emelte irányadó kamatait. Az év végére azonban az euró dollárral szembeni erősödése és a nemzetközi olajárak csökkenése hatására az eurózóna piaci hozamai mégis csökkentek.

A 2000. évi monetáris folyamatok reális számbavételéből kiindulva a 2001. évi *Monetáris Politikai Irányelvek* című kiadványában az MNB kritikusan fogalmazza meg, hogy „...az infláció csökkentése terén mérsékeltek az eredmények 2000-ben”. Végül is a 12 havi maginfláció 1995 májusától 2000 júniusáig folyamatosan csökkent, de az ezt követően 3 hónap alatt közel 2,5 százalékponttal emelkedett. A gazdaságpolitika, és azon belül a monetáris politika iránti bizalom megőrzése szempontjából azonban lényeges az inflációcsökkenés töretlenségének fenntartása. Az MNB monetáris szabályozására vonatkozó 2001. évi törvényi változások és a jegybanki monetáris politikában történő módosulás egyaránt ezt a célt szolgálta.

Az MNB tevékenységének új szabályozása és monetáris politikájának eszközei

2001-ben a megváltozott gazdasági folyamatok és a küszöbön álló Európai Unió csatlakozási feladatok igényeihez igazodó új jegybanktörvény került elfogadásra a Magyar Országgyűlésben. Az új MNB-törvény összhangot teremt az EKSZ 105. cikkével, amely szerint a Központi Bankok Európai Rendszerének elsődleges célkitűzése az árstabilitás fenntartása. A magyar jegybanktörvényben is szükséges volt ennek egyértelmű kimondása. Tekintettel azonban arra, hogy a magyar gazdaság még nem érte el az árstabilitás állapotát, a jegybank céljának megjelöléseként csupán az árstabilitás szó szerepel. Ez egyaránt jelenti azonban az árstabilitás megteremtésére irányuló erőfeszí-

téseket és a későbbiekben az árstabilitás fenntartását. Szintén az EKSZ 105. cikkének megfelelően szükséges volt annak kimondása, hogy az MNB csak úgy támogathatja a Kormány gazdaságpolitikai programjának megvalósítását, hogy az nem veszélyezteti elsősleges céljának érvényesülését.

A magyar európai uniós csatlakozási folyamat jogharmonizációja során a Gazdaság és Monetáris Unió fejezet átvilágítása kapcsán megállapításra került, hogy a fejezet joganyagának sarkalatos pontját képező korábbi – 1991. évi LX. – jegybanktörvény alapvetően megfelel a közösségi normáknak, és a Közösségi Vívmányok közül elsősorban a Maastricht-i és az Amszterdami Szerződésekkel módosított Európai Közösséget Létrehozó Szerződésnek. Az új magyar jegybanktörvény életre hívását azonban a Központi Bankok Európai Rendszerének (KBER) és az Európai Központi Bank (EKB) Alapokmányáról szóló 18. számú Jegyzőkönyvnek való megfelelés indokolta alapvetően, amelynek meghatározó eleme a jegybanki függetlenség törvényi garantálása.

Az EU-tagállamok jegybankjaira vonatkozó követelmények a Maastrichtban aláírt Európai Unió szerződésének (a *Treaty*) közösségi monetáris politikával foglalkozó fejezetében találhatóak. A *Treaty*hez csatolt jegyzőkönyvek közül pedig az Európai Központi Bank és a Központi Bankok Európai Rendszere külön foglalkozik a nemzeti jegybankokkal szemben támasztott követelményekkel.

A nemzeti jegybanktörvényekkel szemben a következő követelményeket állítják:

- biztosítaniuk kell a jegybanki függetlenséget (intézményi, személyi, működési, pénzügyi területeken egyaránt);
- tartalmazniuk kell az integrációs rendelkezéseket (a nemzeti jegybankoknak a Központi Bankok Európai Rendszeréhez történő csatlakozása és az Európai Központi Bankkal való kapcsolatok szabályozása);
- tartalmazzák a nemzeti sajátosságokat (ahol eltérés lehetséges).

Az Európai Unióban a központi bankok szabályozásának kompatibilitása alatt az alábbi három területet lehet elkülöníteni:

- a jegybanki függetlenség kérdése;

- a jegybank céljának a meghatározása a *Treaty*ben meghatározott elveknek megfelelően;
- a jegybank és az államháztartás közötti kapcsolatok szabályozása.

Magyarországon az MNB intézményi függetlensége a legtöbb előírásban deklarálásra került, ugyanakkor a Jegybanktanács és az MNB Felügyelő Bizottságának személyi összetételéből adódóan a függetlenség a 2001. évi új jegybanktörvény elfogadása előtti több mint egy évtizedes időszakban megkérdőjelezhető volt. A legtöbb probléma a személyi függetlenség kérdéskörével kapcsolatosan adódott. A korábban hatályos jegybanktörvény szerint a minimális hivatali idő és a különleges indokkal történő elmozdíthatóság csak az elnököt és az alelnököt védte. Ezt a védelmet az új szabályozásban azonban már kiterjesztették a Jegybanktanács többi tagjára is. Az elnök és az alelnökök elmozdíthatóságára vonatkozó előírások pedig túlságosan szabadon értelmezhetőek voltak, és ez további aggályokat támasztott a jegybanki függetlenséggel szemben. Az EU-előírások pénzügyi függetlenséggel szemben megfogalmazott követelményeit sem teljesítette teljes mértékben a korábban hatályos magyar jegybanki törvény, mert nem zárta ki egyértelműen, hogy a kormány vagy a parlament nem gyakorolhat olyan nyomást a jegybank költségvetésének meghatározására, ami veszélyeztetné a jegybank elsődleges célját.

A *Treaty* szerint a jegybankok elsődleges céljaként az árstabilitás fenntartását kell megjelölni. A korábbi magyar szabályozás azonban ettől eltérő módon határozta meg a monetáris célt.

Az európai jegybanki direktívák érvényesítése céljából életre hívott magyar jegybanktörvény újraszabályozásának indokoltságát tételesen a következő csoportokra bonthatjuk.

A jogharmonizációt megvalósító lépések

A jogharmonizációt megvalósító rendelkezések elsősorban a jegybank elsődleges céljának és feladatainak újrafogalmazását, valamint a jegybank függetlenségének erősítését célozzák.

Technikai jellegű követelmények

A technikai jellegű módosítások a monetáris politikai eszköztár újrafogalmazása, az eredeti törvény hatályba lépése óta bekövetkezett jog-

szabályváltozásoknak megfelelő fogalomhasználat és feladat újrafogalmazás köré csoportosíthatóak.

AZ EKSZ 105. cikke szerint a Központi Bankok Európai Rendszerének elsődleges célkitűzése az árstabilitás. Az összhang megteremtése érdekében a magyar jegybanktörvényben is szükséges ennek kimondása. A korábbi törvény arra kötelezte ugyanis az MNB-t, hogy a rendelkezésre álló monetáris politikai eszközökkel támogassa a Kormány gazdaságpolitikai programjának megvalósulását. Ez a rendelkezés nem felel meg az EKSZ 105. cikkének, amely szerint azt kell kimondani, hogy az MNB csak úgy támogathatja a Kormány gazdaságpolitikai programjának megvalósítását, hogy az nem veszélyezteti az elsődleges céljának érvényesülését. Egyéb tevékenységet is csak úgy folytathat a jegybank, ha az elsődleges feladatai ellátását nem veszélyezteti.

Szintén az EKSZ 105. cikke definiálja azokat a feladatokat, amelyeket a jegybankoknak el kell látniuk. Ennek megteremtése érdekében az új jegybanktörvény sokkal részletesebben fogalmazza meg az MNB feladatait, amelyek az alábbiakban foglalhatóak össze:

- monetáris politika meghatározása,
- bankjegy- és érmekibocsátás,
- nemzetközi tartalékok képzése, devizaműveletek végzése,
- a fizetési és elszámolási rendszerek működésének támogatása,
- hitelintézetek prudenciális felügyeletének elősegítése.

Az újrászabályozott jegybanki előírások alapján a magyar jegybanki függetlenség alapelemei a következőkben foglalhatóak össze.

Működési függetlenség

A korábbi jegybanktörvény szövegének preambuluma és a 4.§(1.) bekezdése rögzítette, hogy a jegybank alapvető feladata a nemzeti fizetőeszköz belső és külső vásárlóerejének védelme. A tagjelölt országok számára megfogalmazott elvárás, hogy már a csatlakozás időpontjában jogszabályban deklarálják ezt a jegybanki célt, mert elősegíti a kormányzattól való függetlenséget, még akkor is, ha tényleges jelentősége és egyértelmű jogi kötelezettség majd csak az eurózónába való belépéssel lesz. Az a körülmény azonban, hogy az MNB az állam tulajdonában levő egyszemélyes részvénytársaság, s mint ilyennek a tu-

lajdonosi jogait a részvénytársasági közgyűlésen a kormány, illetve a nevében eljáró pénzügyminiszter gyakorolja, még elképzelhető, hogy további – a működési és személyi függetlenséggel összefüggő – problémákat vethet fel az EU-csatlakozásig.

Intézményi függetlenség

Az elsődleges cél mellett az integrációban működő jegybank alapvető feladatai a következők:

- a monetáris politika meghatározása és megvalósítása,
- devizaműveletek végzése árfolyampolitikai célok megvalósítása érdekében,
- a hivatalos devizatartalékok képzése és kezelése,
- a fizetési rendszer működtetése és működőképességének biztosítása.

A jegybanki függetlenség alapvetően azt jelenti, hogy az MNB monetáris politikáját a vonatkozó jogszabályi keretek között önállóan alakítja ki. Közösségi jogi követelmény, hogy a jegybank nem kérhet, és nem fogadhat el semmiféle instrukciókat a kormányzati szféra intézményeitől feladatai ellátásával kapcsolatban. A korábbi jegybanktvörvény azonban még rögzítette, hogy az MNB monetáris politikáját, valamint a politika érvényesítésének eszközeit a jegybanktvörvény keretei között önállóan alakítja ki, illetve az MNB-t a törvényben meghatározott feladatkörében a kormány nem utasíthatja.

A jelenlegi új szabályozás hatályba lépése előtt szintén törvényben rögzített feladata volt az MNB-nek, hogy a rendelkezésére álló monetáris politikai eszközökkel támogassa a kormány gazdaságpolitikai programjának megvalósulását. Ennek a fenntartásával elképzelhető lett volna, hogy konfliktus keletkezik a független monetáris politika vitele és a kormány gazdaságpolitikai programjának támogatása között, ezért leszabályozták, hogy a jegybank csak az árstabilitás veszélyeztetése nélkül támogathatja a kormányzati gazdaságpolitikát. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy a jegybanki elsődleges cél a kormány által (is) kijelölt inflációellenes pénzügyi politika legyen.

A monetáris politikai eszköztár kialakításában nagy szabadságot biztosít az EK-szabályozás. A jegybanknak kétféle követelménynek kell megfelelni. Egyrészt az eszköztárát alkalmazható kell tenni az EKB eszköztárához, másrészt a jegybank kizárólag megfelelő fedezet mel-

lett nyújthat hitelt. Annak érdekében, hogy a jegybank monetáris műveletein ne szenvedjen veszteséget a partnere fizetéseképtelensége miatt, így a végrehajtási és csődjogi szabályok a jegybank számára nyújtott fedezetet nem vonhatják le.

A függetlenség biztosítása szempontjából nem állta meg a helyét a korábbi törvény azon rendelkezése, miszerint az MNB részt vesz a kormány gazdaságpolitikai programjának a kialakításában. Félreértésre adott okot az a szabály, mely szerint az MNB és a Pénzügyminisztérium kölcsönösen egyeztetni az éves monetáris politikai irányelvekre vonatkozó elképzeléseit, illetőleg az éves költségvetési javaslatra és a költségvetési hiány finanszírozásának módjára vonatkozó elgondolásokat. Az az eljárás, hogy az MNB részt vett a gazdaságpolitika kialakításában, mindig is magában hordozta az érte vállalt – minimum erkölcsi – felelősséget is, ám a jegybank semmilyen felelősséget nem vállalhat a gazdaságpolitika alakításáért az Európai Unióban meghonosodott gyakorlat szerint. Az új magyar jegybanki szabályozás ennek az elvárásnak már megfelel.

A tagállamok központi bankjai szervezeti formájuktól függetlenül közintézmények. A működésük ennek megfelelően ellenőrzött. A jegybankok konkrét szervezeti formájára vonatkozóan nincs uniós rendelkezés, ezt a tagállamok jogrendje határozza meg. A jegybankok ellenőrzésével kapcsolatban a KBER és az EKB Alapokmánya azt a követelményt fogalmazza meg, hogy az EKB és a nemzeti központi bankok pénzügyi jelentését független külső könyvvizsgálónak kell ellenőrizni. Az Európai Számvevőszék jogköre kizárólag az EKB gazdálkodása hatékonyságának vizsgálatára terjed ki. Ezen túlmenően a nemzeti központi bankok ellenőrzésével kapcsolatos követelmény nincs. A monetáris politika független vitelének garanciájaként azt azonban biztosítani kell, hogy az ellenőrző szerv hatásköre a monetáris politika vitelére, illetve az egyéb KBER-rel kapcsolatos feladatok ellátásának felülvizsgálatára nem terjedhet ki. Ezt alapvetően az indokolja, hogy a Maastrichtban lefektetett követelmények ezt tartalmazzák, másrészt pedig a demokratikus jogállami berendezkedésből fakad, hogy a jegybank rendszeresen tájékoztatást ad az Országgyűlésnek a monetáris tevékenységéről is, gazdálkodását pedig az Állami Számvevőszék ellenőrzi.

Személyi függetlenség

A Szerződés 108. cikke előírja, hogy sem az EKB, sem a nemzeti központi bankok, sem ezek döntéshozó szerveinek valamely tagja a Szerződés és a KBER Alapokmánya által rájuk ruházott hatáskör gyakorlása, feladataik és kötelezettségeik teljesítése során nem kérhetnek és nem fogadhatnak el utasításokat a közösségi intézményektől vagy szervektől, és a tagállamok kormányaitól. Ezzel párhuzamosan a közösségi intézmények és a tagállamok kormányai pedig kötelezik magukat arra, hogy tiszteletben tartják ezt az elvet, és nem próbálják az EKB vagy a nemzeti központi bankok döntéshozó szerveinek tagjait feladataik ellátásában befolyásolni.

Az uniós jogszabályok szerint a döntéshozó testület tagjainak a személyükben függetlennek kell lenni. A függetlenséget a kinevezés időtartamára mind a tagállami és a kormányzati szervektől, mind az elmozdíthatatlanság és az összeférhetetlenség eseteit tekintve biztosítani kell. A Magyar Nemzeti Bank döntéshozóira vonatkozó személyi függetlenségi szabályok két tekintetben változtak meg 2001-ben, az új jegybanktörvény elfogadásával. Egyrészt a Jegybanktanács külső tagjainak mandátuma a korábbi három évről öt évre került felemelésre, másrészt pedig az elnök, az alelnökök, továbbá a külső jegybanktanácsi tagok elmozdíthatóságának szabályait konkrétabban foglalták törvénybe. Túlságosan tág értelmezésre adott okot ugyanis az a korábbi szabály, miszerint a felmentést lehetővé tette a „más módon tisztségére méltatlanná vált” kitételnek a törvényben való szerepeltetése. A személyi függetlenség követelményeinek alkalmazása vezetett el oda, hogy mára már a jegybanki döntéshozó testületeknek csak főállású tagjai vannak. A főállású státus lehetővé teszi, hogy számos részletdöntés átkerüljön a döntéshozó testület hatáskörébe. A döntéshozó testület tagjaira szóló kinevezési feltételek szerződésben való rögzítése ugyancsak a személyi függetlenséget erősítik.

Pénzügyi függetlenség

A pénzügyi függetlenség követelménye közvetlenül sem a Szerződésben, sem pedig általában az egyes tagállamok jegybanktörvényeiben nem jelenik meg, de az Európai Monetáris Intézet (EMI) konvergencia

jelentései már mint külön függetlenségi kritériumot említik. Ugyanezt teszik a Bizottság és az EKB konvergenciajelentései is.

A jegybank pénzügyi függetlensége a legtágabb értelemben azt jelenti, hogy a jegybank rendelkezik azokkal a pénzügyi alapokkal, amelyek lehetővé teszik, hogy megfelelően megvalósíthassa a törvényben rögzített feladatait, és betöltse az Európai Központi Bankok Rendszerében a meghatározott funkcióját. A tagállamok – sőt a csatlakozás előtt álló országok – jegybankjainak abban a helyzetben kell lenniük, hogy saját maguk határozhassák meg a költségvetésüket. A költségvetés kialakításába történő esetleges tulajdonosi beavatkozás a jegybanki függetlenség csorbítását jelentené. A pénzügyi függetlenség maradéktalan érvényesülését és a jegybank még biztonságosabb működését elősegíthetné, hogy a jelenlegi – több mint 10 éve kialakított – 10 milliárd forintos alaptőkéje a jegybanknak legalább a 2,5-3-szoros mértékben felemelésre kerülne.

A magyar jegybanki monetáris politika legújabb változásai

A 2000. évi világgazdasági és nemzetgazdasági kedvezőtlen tendenciák nemcsak a jegybanki szabályozás tekintetében, hanem a jegybanki monetáris politika vonatkozásában is új elemeket hoztak a felszínre. A külső és belső tényezők miatt a 2001. évi infláció a szokásosnál is nagyobb bizonytalansággal volt előre jelezhető. A jegybank részéről ezért megfogalmazódott, hogy áttekinti az infláció alakulását, és annak alapján újraértékeli a monetáris politika lehetőségeit, immár az új jegybanktörvény adta eszközök segítségével.

A változások hatására 2001. június elején a Magyar Nemzeti Bank a széles árfolyamsáv keretein belül megvalósított, implicit inflációs célkövetésre épülő monetáris rendszer működtetésére tért át, ami az 1995 tavaszától érvényesülő árfolyamkövető rendszert váltotta fel. Az „inflation targetin” rendszer lényege, hogy a jegybank a kitűzött inflációs és az inflációs előrejelzéseik viszonyának függvényében alakítja ki monetáris politikáját. Amennyiben a két szám között eltérés van, a jegybank a monetáris politika eszközeivel beavatkozik.

A monetáris politika alakításában elterjedt vélekedés, hogy a végső célt – az infláció leszorítását – egy úgynevezett köztes célon keresztül valósítják meg. 1995-től hat éven át az árfolyam volt ez a köztes cél,

amelynek csúszó leértékelése és szűk sávban tartása az infláció szempontjából a nominális horgony szerepét töltötte be. Így a jegybank inflációellenes politikájában a legfőbb magatartásszabályok a forint sávon belüli tartása és az ezzel kapcsolatos – meglehetősen szűk mozgásterű – kamatpolitikai lépések lettek. A sávszélesítés bevezetése után a lassú felértékelődés középtávon egy olyan stabil árfolyampályát jelenthet, ahol az árfolyam továbbra is betölti ezt a szerepet.

Az MNB Jegybanktanácsa tehát 2001 májusában a pénzügyminiszterrel egyetértésben jelentősen, az addigi $\pm 2,25\%$ -ról $\pm 15\%$ -ra szélesítette a forint árfolyamlebegtetési sávját. Az intézkedés célja az infláció csökkentése és a jegybank mozgásterének növelése volt. A sávszélesítés az Európai Unió úgynevezett ERM2 árfolyamrendszeréhez való csatlakozást is jelentette, amely az eurórendszerre való átállás első lépésének is tekinthető. A magyar jegybank, amennyiben 2004-től csatlakozna az ERM2-höz, akkor a forint árfolyamának két évig az euróhoz kötve, a most megszabott 30%-os ingadozási tartományon belül kell maradnia. A jegybank álláspontja szerint az uniós közös pénz ezt követően 2006 második felében vagy 2007 elején válhatja majd fel a forintot. Mindehhez 2004-re 5-6%-ra, 2007-re pedig 3%-ra kell csökkentenie az inflációt, amelyben az Magyar Nemzeti Bank monetáris politikájának meghatározó szerepe lesz.

A sávszélesítés egyenes következményeként a kormány 2001 júniusában elfogadta a pénzügyi tárca és a jegybank közös javaslatát, ami alapján megszűnt minden devizagazdálkodási köztetés Magyarországon. A devizakorlátok megszüntetésével megteremtődött a forint teljes konvertibilitása. A hazai bankrendszer védelme érdekében ugyanakkor – az EU csatlakozásig – továbbra is korlátozzák a határokon átnyúló pénzügyi szolgáltatásokat.

Az árfolyampolitikai fordulatot következő lépéseként a jegybank Monetáris Tanácsa a kormánnyal egyetértésben elfogadta a forint csúszó leértékelésének 2001. október 1-jei hatállyal történő megszüntetését. Ezzel a lépéssel az 1995. évi gazdaságpolitikai kiigazító csomag utolsó eleme is felszámolásra került. A várakozásokat ma már jobban befolyásolja az új inflációs célkövetéses rendszer. Az exportösztönzést pedig részben kiváltja a hatékonyság folyamatos növekedése. A döntés egy újabb lépés az Európai Unió árfolyam-mechanizmusa irányá-

ba. 2001. október 1-jétől ugyanis a magyar árfolyamrendszer gyakorlatilag megfelel az úgynevezett ERM2 rendszernek, ami az eurózóna létrejötte előtt a Gazdasági és Monetáris Unió (EMU) tagországait is jellemezte. Az EMU-hoz csatlakozás feltétele ugyanis, hogy a nemzeti valuta árfolyama a csatlakozást megelőző időszakban ne igényeljen beavatkozást.

A sávszélesítés költségvetési hatásai és jegybanki elszámolása, EU-konform kezelése

A sávszélesítés hatására várhatóan – továbbra is – erősödni fog a forint, ez pedig az importárak lefelé történő befolyásolásán és a szigorúbb monetáris feltételeken keresztül leszoríthatja az inflációt. A forint erősödése az MNB tetemes devizakészletei miatt azonban veszteség. A 2000. év végén a jegybank nettó devizakövetelései 1828 milliárd forintnak megfelelő értékűek voltak, sőt 2001 áprilisára már elérték a 2136 milliárd forintot. A kormányzati prognózisok szerint 5%-os forint-erősödéskor az átértékelődés akár 100 milliárd forint veszteséget is okozhat az MNB-nek. A Nemzeti Bank mérlegében eddig a kiegyenlítési tartalékkal enyhítették az átértékelődés okozta veszteséget. A technika lényege az volt, hogy csak a középárfolyam-változást tekintették az MNB nyereségére valóságosan ható tényezőnek, miközben a jegybanki intervenciók sávon belüli elmozdulások hatását az úgynevezett vonal alatti nyereségen kívül mutatták ki. Ez jó hatással volt a jegybanki pozíciókra is, hiszen a 2000. évben 75,5 milliárd forint realizálódott az MNB-nél, ugyanis a csúszó leértékelés rontotta a forintot, ám növelte a jelentős devizakészletek forintba átszámított értékét, és egyúttal a jegybank nyereségét is. Mindezek következtében az árfolyamsávon belül a forint nagyon jól szerepelt, mindig a sáv erősebbik szélénél ütközött, míg a jegybank folyamatosan devizavásárlásra kényszerült a magyar nemzeti valuta sávból tartása érdekében, aminek a pénzügyi hatásait az MNB a kiegyenlítési tartalék keretében számolta el. Az úgynevezett vonal alatti veszteségeknek azonban határt szab, hogy a kiegyenlítési tartalék hiányát fedeznie kell az eredmény tartaléknak. A 2000. évben mindez sikerült, hiszen a számviteli beszámoló szerint az MNB a 2000. évben 54,9 milliárd forintos eredmény-tartalékkal zárt. Az 1999-es évben, az orosz válság következtében

gyengélkedő forint végett látványosabb volt az árfolyamsávon belüli erősödés, ezért 2000 májusában a kiegyenlítési tartalékhoz a központi költségvetésnek is hozzá kellett járulnia 4,2 milliárd forinttal.

A 2001. évben bevezetett sávszélesítés után azonban a forintot elsősorban a pénzpiac mozgatja, így eltérése a középárfolyamtól sokszorosan felülmúlhatja a csúszó leértékelést, így a kiegyenlítési tartalékkal való kompenzálás lehetőségei beszűkülnek. Két megoldás lehetséges a veszteségek elszámolására. Vagy a költségvetés téríti meg teljes egészében a deficitet, vagy a devizaátértékelődést nyereségnövelelő vagy csökkentő tételként számolják el az MNB mérlegében.

A jegybank mérlegében lévő, kétezer milliárd forintértéket meghaladó devizakövetelések végül is az előző, szűk sávú árfolyamrendszer következményei, ugyanis a forintbefektetések rendre az MNB-nél csapódtak le. A nettó jegybanki devizakövetelés például az elmúlt évben 200 milliárd forintértéknek megfelelő összeggel növekedett, ugyanakkor a költségvetés 107 milliárd forintot törlesztett a korábbi jegybanki devizatartozásaiból. A devizaátváltások nyomán kiáramló vásárlóerőt az MNB kivonta a forgalomból a kereskedelmi bankok nála elhelyezett repo állományának növelésével – a kéthetes betétekkel – és a jegybanki kötvények kibocsátásával. A pénzügyi sterilizáció következményeként előálló veszteség forintoldalán kamatráfizetést jelent, míg devizaoldalán kamatnyereség keletkezik, ám összességében a külföldi befektetőknek a kamatprémium révén előnyös a tranzakció, míg a jegybank számára nem. Az 1999-es évben 19,3 milliárd, a 2000-es évben pedig már 41,7 milliárd forint volt a Nemzeti Bank sterilizációs vesztesége.

A $\pm 15\%$ széles sávú árfolyamrendszerben a jegybanki nettó devizakészletek várhatóan nem nőnek tovább, ám számottevő csökkenésük sem vélelmezhető. A sávszélesítés következtében a sterilizációs veszteségek megszűnhetnek, amely a jegybanki eredménypozíciókban kedvező hatást gyakorolhat. A kedvező változások azonban nem feltétlenül ellensúlyozzák a forint erősödése miatt várható átértékelődési veszteségeket és a kiegyenlítési tartalékban eddig felhalmozódott közel 45 milliárd forintos hiányt.

Az új jegybanki törvény 2002. január 1-jétől újradefiniálta a forintárfolyam változásából származó, a tárgyévi eredményben el nem számolandó árfolyam-nyereség/veszteség fogalmat. Korábban csak a hi-

vatalos és a centrumárfolyamon történő értékelés különbözetét kellett a jegybanknak kiegyenlítési tartalékként kimutatnia. A törvény hatályba lépését követően az EUROSTAT módszertanának megfelelően a teljes árfolyam-különbözet tárgyévi eredményétől elkülönült kezelése valósult meg.

A kiegyenlítési tartalékok eddigi, a saját tőkén kívüli szerepeltetése számvitelileg nem felelt meg az EKB elveinek. A kormányhatározat ezért kimondta, hogy az MNB nettó devizapozícióján keletkező átértékelési különbözetet, illetve a deviza értékpapírok piaci értékeléséből származó, pénzügyileg nem realizált eredményt tartalmazó kiegyenlítési tartalékát át kell helyezni a saját tőke mérleg főcsoportba. A kormányhatározat szerint a kiegyenlítési számlák külön-külön vett negatív egyenlegét a költségvetés finanszírozási tételként, készpénzjuttatással rendezi.

Az EU-ban a kétféle tartalék egyenlegei nem vonhatók össze, és ezért külön-külön kell térítést nyújtani rájuk. Ez az előírás az EKB számviteli szabályaihoz közelít, azonban továbbra is kimaradnak az EKB szabályozásnak olyan lényeges elemei, amelyek átvétele egyelőre nem indokolt. Ilyenek az egyes devizapozíciók csökkenéséhez kapcsolódó realizált árfolyam-nyereség/veszteség megállapítása és eredményként történő elszámolása, a különböző értékpapírokhoz tartozó nem realizált árfolyamveszteségek és -nyereségek nettósításának tilalma, valamint a tartalékokból nem fedezhető nem realizált veszteségek eredmény terhére történő év végi elszámolásának kötelezettsége.

A várható negatív egyenlegre történő költségvetési térítésre azonban azért van szükség a közgyűlés előtt, hogy megközelíthetővé váljon a jegybank auditált mérlegében kimutatott saját tőkéjének negatívvá válása. Ez a probléma egyszerű ígérvénnyel nem hidalható át, csak költségvetési pénzek felhasználásával.

A magyar jegybank előtt álló további feladatok az európai integrációból fakadóan

Az eurót 1999. január 1-jén az Európai Unió 11 tagállamában (majd 2001. január 1-jén Görögországban) számlapénz formában már bevezették. 2002. január 1-jén az euróövezetet alkotó 12 tagországban az euró bankjegyek és érmék forgalomba kerülése is megtörtént. 2002. január elsejétől megszűnt azon átmeneti időszak, amely lehetővé tette, hogy a számlapénzforgalom euróban vagy továbbra is a nemzeti valutákban kerüljön lebonyolításra. Ettől az időponttól a számlapénzforgalom kizárólag euróban bonyolítható. Az Európai Központi Bank jogosult engedélyezni az euró bankjegyek kibocsátását az euróövezeten belül. Kizárólag az EKB, illetve a nemzeti központi bankok által kibocsátott bankjegyek minősülnek törvényes fizetőeszköznek. Az Európai Bizottság 2002. évi munkaprogramjában megfogalmazott célkitűzése szerint az euró megjelenése maga után kell, hogy vonja a nemzeti monetáris politikák összehangolását is.

A Maastricht-i Szerződésben meghatározott kritériumok szolgáltattak annak megítélésére, hogy mely EU-tagállamok vezethetik be az egységes valutát. A kritériumok – amellett, hogy megkívánják az integrált piacokat és a stabil gazdasági helyzetet – két csoportba oszthatók: jogi és gazdasági követelményekre. A nemzeti jogszabályoknak – különös tekintettel a nemzeti jegybanktörvényeknek – meg kell felelniük a szerződés, illetve az EKB és a KBER Alapokmánya rendelkezéseinek, másrészt a gazdaságoknak teljesíteniük kell a szerződéshez csatolt jegyzőkönyvekben pontosan megfogalmazott számszerű követelményeket, a konvergencia-kritériumokat. Magyarországnak a gazdasági stabilizáció érdekében még további lépéseket kell tenni az eddig megkezdett úton.

A nominális konvergencia-kritériumok mellett az euróövezethez való csatlakozás előfeltétele a nemzeti jogszabályok és a közösségi jog közötti összhang megteremtése is. A monetáris politikára és a jegybanki működés jogszabályi kereteire igen magas szintű közösségi jogforrások vonatkoznak. A Maastricht-i Szerződés külön fejezetet szentel a monetáris és gazdaságpolitikának, amelyek a szerződés szerkesztésének részét képezik. Az egyik jegyzőkönyv pedig az *EKB és a KBER*

Alapokmánya címet viseli. A közösségi előírások elsősorban a jegybanki függetlenség rendezőelve mentén szabályozzák az EKB és a KBER működését, de emellett fontos szerepet játszik a jegybank működésének átláthatósága (transzparencia) és a központi bank ellenőrizhetősége (beszámíthatósága) is. A jegybanki függetlenség és ellenőrizhetőség azonban nem a monetáris integráció sajátos követelménye, hanem világszerte terjedő gyakorlat. Ami a KBER mint közösségi intézmény esetében sajátosnak tekinthető, az egyrészt az, hogy a monetáris politikáért viselt egyedüli felelősséget nemcsak a nemzeti kormányok vonatkozásában rögzítették, hanem a közösségi intézményekkel szemben is. A szerződésben, illetve az *EKB és a KBER Alapokmányában* megfogalmazott követelményeket az euró bevezetését megelőzően az Európai Monetáris Intézet (az EKB jogelődje), és az Európai Bizottság részletesen kifejtette és értelmezte. Szinte mindegyik tagállam esetében találtak olyan rendelkezéseket, amelyek ellentétben voltak a felsorolt elvekkel. A monetáris unióban 1999 elejétől részt vevő tagállamokról hozott döntés megalapozását szolgáló konvergenciajelentésekben külön fejezet is foglalkozott az úgynevezett jogi konvergenciával, amely főleg a tagállamok jegybanktörvényei, de esetenként a kapcsolódó jogszabályi és közösségi követelmények közötti összhang elérését is szolgálta. Ennek érdekében 1998–1999-ben szinte mindegyik tagállamban módosították a jegybanktörvényt.

A gazdasági felkészültség megítélésére, az árstabilitásra, a költségvetési fegyelemre, az árfolyam-stabilitásra, és a kamatkonvergenciára az ismert vonatkozó maastrichti konvergenciakritériumok szolgálnak. A tagjelölt országok egyike sem rendelkezik a kívülmaradási – az ún. opt-out – joggal, és a koppenhágai kritériumok kikötik, hogy az Európai Unió tagság feltétele a monetáris unióban való részvételre vonatkozó kötelezettségvállalás. A tagjelöltek, beleértve Magyarországot is, csatlakozási tárgyalásaik során elkötelezték magukat, hogy az Európai Unió tagjaként gazdaságpolitikájukban a monetáris uniós tagság részvételi kritériumainak teljesítésére törekszenek. A monetáris unióban való magyar részvétel (is) tehát nem lehetőség, hanem kötelezettség.

A monetáris unióhoz vezető utat három szakaszra lehet bontani, és az egyes szakaszok megkezdésének az időpontja befolyásolja a monetáris uniós tagság időpontját.

1. Az EU-tagság előtti szakasz: ebben a szakaszban kell a csatlakozás feltételeként a koppenhágai kritériumokat teljesíteni, és meg kell hozni a szükséges törvénymódosításokat. Liberalizálni kell a tőke-műveleteket, valamint a konvergenciakritériumok teljesítése érdekében előrettekintő gazdaságpolitikát kell folytatni.
2. Az EU-tagságtól az euró bevezetéséig terjedő szakasz: Magyarország formálisan részt vesz a GMU harmadik szakaszában, ám a monetáris unióban még nem vesz részt. Így a hazai gazdaság- és árfo-lyampolitikát össze kell hangolni az Európai Unió többi tagállamá-éval. Az MNB a Központi Bankok Európai Rendszerében taggá, a magyar jegybankelnök pedig az EKB Általános Tanácsának tagjá-vá válik. Magyarország mint a monetáris uniós részvétel mellett el-kötelezett ország törekszik a konvergenciakritériumok teljesítésére, amelynek a legégetőbb területe az infláció csökkentése.
3. Az euró bevezetését követő szakasz: Magyarország belép a mone-táris unióba és az euróövezetnek is tagjává válik. Az euró felváltja a forintot mint törvényes fizetőeszközt, és ezzel az euróövezet egy-séges monetáris politikája érvényesül Magyarországon is. Az MNB elnöke az EKB Kormányzótanácsának teljes jogú tagjává válik, és az MNB részt vesz az egységes monetáris politika végrehajtásában.

A monetáris unióban való magyar részvételt a konvergenciakrité-riumok teljesítésének időzítésével lehet befolyásolni. A belépés opti-mális időzítése céljából egyfelől a feltételek teljesítésének a költségeit, másfelől a monetáris uniós tagságból származó haszon elmaradásának költségeit célszerű megvizsgálni az elkövetkező időszakban.

Összefoglalás, összegzés helyett...

Az új jegybanktörvény és az új monetáris politika bevezetésére a gaz-dasági növekedés lassulása és az infláció növekedése, illetve a velük járó kedvezőtlen folyamatok elleni határozott fellépés alapvető hatást gyakorolt az ezredfordulón.

Az európai uniós integrációs folyamat újabb állomásaként a ma-gyar jegybanki szabályozás és monetáris politika igen nagymértékben EU-kompatibilissé vált az elmúlt 2 évben a felgyorsult változások ha-tására.

A pénzügyi integráció teljes körűvé válásának legkritikusabb területe azonban az árszínvonal területén jelentkezik, amely a jegybank részéről további fokozott erőfeszítéseket igényel.

A kialakított jegybanki szabályozási és monetáris politikai eszközöknek az elkövetkező évtizedben érvényt kell szerezni, hogy Magyarország hatékonyan tudjon a közös monetáris politikai rendszerhez (is) csatlakozni a közeljövőben.

Felhasznált szakirodalom:

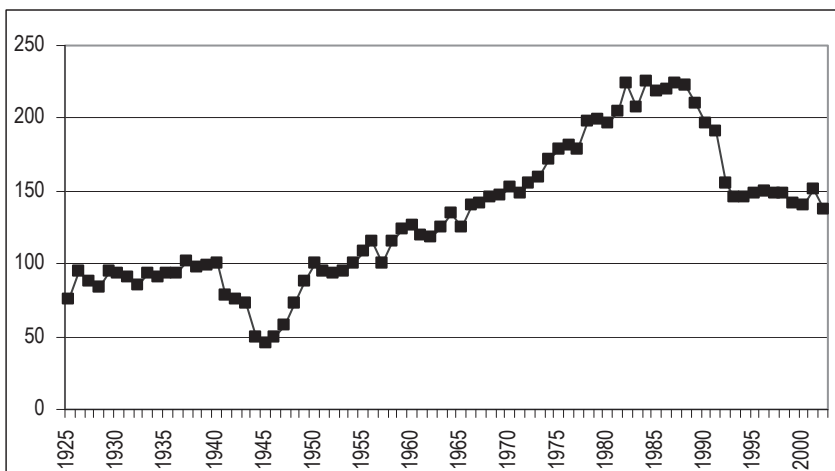
- A 2000. évi Monetáris Politikai Irányelvekről c. MNB tájékoztató az Országgyűlés részére, Budapest, 2000. december
- A 2001. évi LVIII. törvény a Magyar Nemzeti Bankról, Budapest,
- A forint útja az euróhoz c. MNB kiadvány, Budapest, 2001. november
- Dr. Huszti Ernő – Dr. Lentner Csaba – Seregdi László – Tarpataki János: Bankszabályozás c. könyv, (Szerkesztette: Lentner Csaba), Kiadó: Soproni Pénzügyi Szakkollégium, Sopron, 2002.
- Dr. Lentner Csaba: Magyarország Európai Unió csatlakozásának nyitott kérdései – különös tekintettel a pénzügy szektorra In. Tudományos Értékeink c. tanulmánykötet (Szerkesztő: Lentner Csaba), Kiadó: Soproni Pénzügyi Szakkollégium, Sopron, 2001.

Gazdag László

Agrárgazdaság: a hatékonyság kérdése és a modernizáció

Távolodás a kolhozmodellről (Visszatekintés és előretekintés)

A magyar agrárgazdaság volt jobb helyzetben, magasabb termelési-technológiai színvonalon, valamint lehet még jobb helyzetben és fejlettebb színvonalon. Csak egy bizonyos: a mai állapot nem tartható tovább, s főként az Európai Unióba való belépésünk sürgeti versenyképességünk minél előbbi helyreállítását. Az alábbi ábra a magyar agrártermelés bruttó értékének alakulását mutatja 1925-től napjainkig.

1. ábra: A mezőgazdaság bruttó termelése, 1925–2002 (1940=100)
(Forrás: Benet Iván: Rendszerváltás és agrárgazdaság. MTA Stratégiai
Kutatások, II. Az agrárium helyzete és kilátásai. 1997. 169. o.
1996-tól továbbrajzolva: KSH alapján.)

Jól kivehető egy markáns, dinamikus fejlődési-növekedési korszak, úgy 1965-67-től 1982-84-ig. A Világbank egy 15 éves (1968–1983) statisztikája szerint a vizsgált 15 év alatt Magyarország növelte leggyorsabban az egy főre jutó élelmiszertermelést az egész világon, megelőzve a 2. helyezett Hollandiát és a harmadik Costa Ricát.

1967–1980 között beszélhetünk a magyar mezőgazdaság aranykoráról, ez volt a Dimény–Romány-korszak (Dimény Imre, miniszter: 1967–1975, és Romány Pál, miniszter: 1975–1980). Magyarország a szovjet tömb országai közül egyedül nettó agrárexportőr lett, termelésének egyharmadát külfiacon értékesítve.

Kialakult a nagyüzem és a kisüzem szimbiózisa, megjelent a „közös” burkában a magánvállalkozás, az agrárszektor (és azon belül is a szövetkezeti szektor) lett a kiindulópontja az általános gazdasági reformnak.

A több mint 1200 termelőszövetkezetet és a 128 állami gazdaságot sikerült lefedni fő vonalakban a legkorszerűbb nyugati technikával-technológiával, genetikai alapanyaggal. A termelési rendszerek az 1970-es években 800 új fajtát és hibridet hoztak be, amivel lecserélték, fölfrissítették az egész hazai növény- és állattenyésztés genetikai hátterét.

Az 1970-es években végbement technikaváltással a magyar mezőgazdaság mintegy beemelődött a világ élvonalába, a legfejlettebbek közé.

A gépi technika kihasználtsági foka négy-hatszorosa volt a nyugati farmokénak, vagyis a hatékonyság is jelentős mértékben javult, nemcsak a termelés természetes mutatói. 1983-ban Wassily Leontyeff, a Nobel-díjas amerikai közgazda azt írta, hogy számításai szerint a magyar mezőgazdaságban az élőmunka termelékenysége is magasabb, mint a francia mezőgazdaságban.

Magyarország az 1980-as évek elején a kukorica termésátlagban megelőzte Franciaországot (csak az USA állt előttünk a világon, az egymillió hektárnál nagyobb területen termelők között), az egy tehenre jutó tejtermelésben Franciaországot, Svájcot és Ausztriát (!), 1979-ben a magyar búza termésátlaga 19%-kal meghaladta az EGK (az EU elődje) átlagát. Az egy főre jutó tojástermelésben másodikak voltunk

Hollandia mögött, az egy főre eső sertéshústermelésben pedig ugyan-csak másodikkak Dánia mögött.

Az egy főre jutó almatermelés és -export terén hazánk évekig az első helyen állt, ugyanakkor 1998-ban már nettó importőrök lettünk.

Egyébként azokban a mutatókban, amelyekben az első öt között voltunk, ma már nagyrészt az első ötvenbe sem kerülnénk be!

A sort még lehetne folytatni. Előre szeretném bocsátani, hogy minde-z az eredmény az akkori politikai rendszer *ellenében*, azt tagadva, annak kereteit feszegetve jött létre. Amilyen mértékben sikerült a mezőgazdaságnak eltávolodnia az „etalon” szovjet kolhozmodelltől, amilyen mértékben függetlenedett az agrárpolitika a „nagypolitikától” és a „rendszerideológiától”, amilyen mértékben „meghonosodtak” nálunk a piacgazdaság és a vállalkozói attitűd elemei, olyan mértékben javult a teljesítmény.

Az agrármenedzsment szerepe

Előre kell bocsátani, hogy mindezek az eredmények nem kisebbitik vagy negligálják az előző rendszer parasztsággal szembeni *bűneit*, amelyek közül is kiemelkedik a kádári kollektivizálás 1958-61 között. Ez a magyar parasztsággal szemben elkövetett durva erőszak volt, még akkor is, ha a módszerek finomodtak az 1950-es évekéhez képest. De, éppen az 1956-os forradalom hatására, itt már nem kolhoz jött létre, hanem egy más típusú nagyüzem, amely kiindulópontja lett az ún. „magyar modellnek”. A szövetkezeti szektor nem lett beintegrálva a direkt utasításos, tervlebontható, merev sztálinista gazdasági irányítási rendszerbe, tulajdonképpen az agrárszektorban már az 1960-as években az 1968-as, későbbi reform mechanizmusai működtek.

Ebben a helyzetben lépett színre az agrárszövetkezeti és állami gazdasági menedzsment ama nemzedéke, amelyet Kovács András legendás filmjének címe alapján csak „nehéz embereknek” nevezünk ma is.

Sok szövetkezet és állami gazdaság élén olyan vezetők álltak, akik a régi bürokrata, végrehajtó típus helyett már az új szellemű, vállalkozói, menedzszeri stílust képviselték, és ha kellett, szembefordultak a pártállami oligarchiával is. Egyik lábbal a börtönben, másik lábbal a megdicsőülés talapzatán – így lehetett a helyzetüket jellemezni. Bur-

gert Róbert Bábolnán, Szabó István Nádudvaron, Vass István Dalmandon, és szerencsére lehetne még tovább sorolni.

„Fönt”, a magasabb szinteken pedig olyan emberek védték ezt a réteget, mint Dimény Imre miniszter, vagy Fehér Lajos, a Politikai Bizottság tagja, Erdei Ferenc és mások.

Elméleti megalapozói ennek a sajátos magyar modellnek a már említett Erdei Ferencen kívül Csizmadia Ernő, Vági Ferenc, Kulin Sándor, Fekete Ferenc, a „debreceni iskola” (Csete László, Gönczi Iván, Vadász László, Kádár Béla) stb. A „debreceni iskola” az 1950-es évek végén már olyan üzemtan tankönyvet adott ki és tanított, amelyben már költségek és jövedelem szerepeltek, ami akkor még nagyon eretnek dolognak számított.

Erdei Ferenc személyét ma sok kritika éri, amiben van igazság, valamennyire kétségtelenül „kollaborált” a kommunista hatalommal, ugyanakkor nagyon nagy szerepe volt abban, hogy a magyar agrárszövetkezeti modell kezdettől fogva jelentősen különbözött a szovjet kolhozmodelltől. A „háztáji” árutermelő magánvállalkozás egyik legfontosabb elméleti megalapozója volt például. Ugyancsak küzdött a szövetkezeti önállóságért, a szövetkezeti és az állami tulajdon szétválasztásáért. Egyébként ellenezte a kollektivizálást.

Ez az agrármenedzsment már nem a pártállami oligarchia bürokrata kiszolgálója volt, hanem az agrártermelő kisember, a falu, a vidék, az ágazat érdekeinek érvényesítője, a „kiskapuk” keresője, az egyéni és csoportos vállalkozásoknak teret engedő és nyitó vezető réteg.

A „háztáji”, a nevével ellentétben, már az 1960-as években specializált árutermelő magánvállalkozás volt a „közös” burkában, a „melléküzemág” pedig a nem mezőgazdasági kollektív vállalkozás ugyanabban a burokbán.

Az 1970-es években már a „háztáji” portákon hízott a sertésállomány 55-56%-a, az évtized végére a melléküzemág adta az árbevétel 52%-át a mezőgazdasági alaptevékenységgel szemben.

Több lábon állás

Kialakult a „magyar modell”, vagyis a sok lábon álló, belső vertikumokat megvalósító *nagyüzem*, az integrált árutermelő „háztáji”, vala-

mint a *termelési rendszer*, vagyis a komplex fejlesztő-szolgáltató horizontális integrációk hármasságának.

Sajátos munkamegosztás jött létre: a nagyüzem foglalkozott a technikaigényes ágazatokkal (szántóföldi növénytermelés, állattenyésztő telepek), a „háztáji” pedig a munkaigényes ágazatokkal.

A termelési rendszerek ennek a korszaknak, a '70-es éveknek nagy „találmányai”. A 70-80 ilyen szervezet lefedte az egész magyar mezőgazdaságot, az összes ágazatot. Új típusú közös vállalkozásai voltak ezek a szövetkezeteknek, állami gazdaságoknak, 50-60 szolgáltatással, saját kísérleti telepekkel, amelyek afféle innovációs központokként, vagy inkább motorokként gerjesztették a magyar mezőgazdaság modernizációját, folyamatosan meghonosítva, adaptálva a világ legkorszerűbb technikáját és technológiáját.

Néhány név a termelési rendszerek szervezői, létrehozói közül, a teljesség igénye nélkül: Burgert Róbert (Bábolna, IKR), Szabó István (Nádudvar, KITE), Lakatos Csaba (Szekszárd, KSZE), Sibalin József (BKR, Baja).

Megtorpanás: a '80-as évek

Az ábrából kitűnik, hogy a magyar mezőgazdaság lendülete az 1980-as évek közepén megtört. Ennek okai az ágazaton kívül keresendők. Részben „rendszer-specifikus” okok, ami azt jelenti, hogy maga a rendszer került általános válságba, és onnan vont el, ahonnan tudott, nálunk a mezőgazdaságból. Kinyílt az agrárrolló, erőteljessé vált a közvetlen költségvetési elvonás is. A másik egy „rendszerközömbös” ok: túlermelési válság alakult ki az agrártermékek világpiacán, amely azóta is tart, estek az árak. Nem hatékonyságok versenyeznek az 1980-as évek eleje óta a világpiacán, hanem támogatási politikák és kondíciók.

A hazai agrármenedzsment váratlan kihívásokkal nézett szembe: miközben még mindig világ színvonalon termelt az ágazat, egyre súlyosabb pénzügyi helyzetbe került. 1990-ben ugyanakkora dollárbevételeért nagyjából dupla annyi terméket kellett exportálnunk, mint egy évtizeddel korábban.

Rendszerváltás és válság

Az 1990-es évek első felében, az Antall-kormány idején sajnos a közgazdasági és társadalmi racionalitás helyett az ideológiai-érzelmi motivációk játszották a fő szerepet az agrárátalakításban. A hazai szövetkezeteket azonosították a „kolhozsal”, a régi rendszer valamiféle maradványaként kezelték őket, miközben általában is fokozódott az elvonás az ágazatból. Az évtized folyamán kb. 1000 milliárd forintra rúgott ez az elvonás, ami a mezőgazdaság teljes technikai leépüléséhez vezetett.

Végbement az élelmiszeripar és -kereskedelem elhibázott privatizációja, ezáltal szétszakadt a termelés – feldolgozás – forgalmazás vertikális integrációs láncolata, ráadásul ezek a kapacitások többnyire külföldi kézbe kerültek. Az új tulajdonosok többségéről hamar kiderült, hogy nem fejleszteni akar, hanem piacot vett, valamint viszonylag korszerű termelőalapokat olcsón. Nem járunk messze az igazságtól, ha kimondjuk: a hazai élelmiszeripar és -kereskedelem privatizációjának története inkább a büntetőjog, semmint a közgazdaságtan vizsgálati tárgya kellene, hogy legyen. Van valami elképesztő abban, hogy Antall József rábízta a privatizáció ügyét egy szűk csoportra, mindenfajta társadalmi kontroll nélkül.

A szövetkezeti szektor elleni támadás során az agrármenedzsment válaszút elé került: vagy sodródott az árral, netán haszonélvezőjévé vált a folyamatnak a privatizáció során, vagy eltávozott a pályáról, esetleg igyekezett menteni a menthetőt.

Modern kori történelmünkben nem ért még annyi méltatlan, megalázó támadás olyan réteget, csoportot, amelynek olyan sokat köszönhet a nemzet, az ország, mint az agrárszövetkezeti és állami gazdasági menedzsmentet. Kinevezték őket teljesen pejoratív éllel „kolhozlobbrynak”, „hatalomátmentőnek” stb. Orbán Viktor, nem is olyan régen, a rádióban mint „a múlt rendszerhez kötődő nagyüzemekről” beszélt a még megmaradt szövetkezetekről, állami gazdaságokról. Holott ez a szektor, ennek vezető menedzsmentje már az előző rendszer idején rengeteget tett ama rendszer kereteinek tágításáért, feszegetéséért, fellazításáért, most pedig örömmel üdvözölte, támogatta a rendszerváltást.

Ha megnézzük az ábrát, láthatjuk, hogy nagyobb volt az agrártermelés visszaesése, mint a II. világháború idején. Ma a mezőgazdaság

a kb. 30 évvel korábbi színvonalon áll, lecsúszva a nemzetközi élbolyból a szürke középmezőnybe. És még így is ez az ágazat, és döntően a szövetkezeti szektor adja azt a kétmilliárd dollárnál több agrárexportot, amellyel a nemzetgazdaság két nettó exportáló ágazata közül az egyik maradt. A másik a turizmus, azonban ne feledjük el, hogy az idegenforgalom bevételei is döntően a turisták itt elfogyasztott ételméből adódnak.

Vannak, akik úgy fogalmazzák, hogy sajnos az agrármenedzsment egy jelentős része egyszerűen cserbenhagyta ágazatát, valamint az agrártermelő kisembert, amikor a privatizáció haszonélvezője lett. Ebben van sok igazság. Rengeteg szövetkezetben a menedzsment „kimagszolázza” a kurrens, piacképes részlegeket, a maradékot pedig, gyakran a szövetkezet adósságával együtt otthagya a többségnek. És persze kapott a kisember mindemellé 1-2 hektár termőföldet „kárpoztalásként”. Ez volt a vidéki agrártermelő kisember igazi becsapása, kisemmizése. Legalább olyan „átverés” volt, mint a kádári kollektivizálás.

Van viszont szerencsére ellenpélda is. Sok helyen sikerült megmenteni, egyben tartani a szövetkezetet vagy a termelési rendszert. Nádudvaron működik a KITE, amely tavaly 70 milliárd forint árbevételű könyvelhetett el, vezetője továbbra is Szabó István. Működik a „nagyok” közül a bábolnai IKR is. Sajnos a harmadik „nagy”, a szekszárdi KSZE időközben tönkrement, megszűnt. Buday-Sántha Attila professzor azt írja „Agrárpolitika, vidékpolitika” c. könyvében: „A magyar agrárgazdaság az elmúlt másfél évtizedben a világ élvonalától ismét leszakadt. Alacsony tőkeellátottsága, leromlott eszközállománya, szervezeti és tulajdoni szétforgácsoltsága miatt évről évre veszít nemzetközi versenyképességéből.”

Hozzá kell tenni ehhez, hogy egyedült az agrárágazatot nem sikerült újra fejlődési pályára állítani. Valójában a hazai agrárium egyszerűen továbbra is csak vergődik, mindenfajta perspektíva nélkül. 2002-ben a bruttó termelés az 1989-91 évi átlag 75%-a volt csupán!

I. táblázat: A világ és Magyarország agrártermelésének indexei
(Forrás: FAO Production Yearbook, 2000, 2002. Rome.)

Közli: Kapronczai István /szerk./: A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig.)

1989-91 átlaga: 100					
év	világ	Magyarország	év	világ	Magyarország
1989	98,1	102,7	1996	113,7	76,0
1990	100,7	96,5	1997	116,6	78,3
1991	101,2	100,8	1998	118,2	78,1
1992	103,5	78,6	1999	121,4	74,4
1993	104,1	71,1	2000	122,8	67,5
1994	107,1	71,8	2001	126,3	90,6
1995	109,3	70,8	2002	127,2	75,1

Nemrég egy neves tudósunk 60 millió forint támogatást igényelt „a kisgazdaságok versenyképességének vizsgálata” céljából. Nos, kisgazdaságok versenyképessége – ez önmagában is fából vaskarika. Kidozott pénz! Megfelelő tőke- és földkoncentráció nélkül nincs hatékony agrártermelés!

A nemrég elhunyt neves ökológus professzor egyik utolsó interjújában azt fejtegette, hogy „a kisgazdaságokra kell bízni az agrártermelést”. Ez teljesen ellentmond a világtendenciáknak, a mérethatékonyság követelményének. A másik probléma, hogy a mai világban egy agrárüzemnek több lábón kell állni, hogy tompítsa a kockázati tényezőket. Egy kisgazdaság nem képes az ilyen több lábón állásra. Vagy visszafelé akarunk haladni, mint a rák? Az egykori magyar modell viszont nagyon is megfelelt a mérethatékonyság és a sok lábón állás követelményének.

Az agrármenedzsment nagy történelmi feladata lehetne a „régii di-csőség”, vagyis a '80-as évek elejei színvonal visszaállítása, az élelmiszer-gazdaság új fejlődési pályára állítása. Ehhez viszont partnerre lenne szüksége a „nagypolitika” oldaláról is. Egyelőre ilyen törekvés „felül-ről” nem érzékelhető... Pedig az ágazat jelentősége jóval túlnő a GDP-n belül elfoglalt 6-7%-nyi részarányán. Az egész élelmiszer-gazdaság az eszközgyártóktól kezdve az élelmiszerkereskedelemig már a GDP 30%-át foglalja magában. Mindezen túl az egyetlen nettó exportőr ágazat.

Ki kell mondanunk, hogy a rendszerváltás óta valamennyi kormány eddig a magyar mezőgazdaság érdekeivel ellentétes politikát folytatott. A Horn-kormány (1994–98) idején is annyi változott csupán, hogy megszűnt a nagyüzemellenes retorika. De semmi érdemleges nem történt az ágazat valós konszolidációja érdekében. Az Orbán-kormány tulajdonképpen odadobta koncként az ágazatot a közönséges dilettantizmusnak, mintegy érzékeltetve, hogy marginális kérdésnek tartja a mezőgazdaság fejlesztését. Az 1990-es években végig „vissza-köszön” az a szemlélet, amely az ágazatot a GDP-ből és a foglalkoztatottak részarányából való számszerű részesedése alapján ítéli meg. Ez, mint már említettük, alapvető hiba, hiszen az ágazat működésének, teljesítményének kumulatív hatásai messze túlmutatnak ezeken az arányszámokon. Másrészt pedig tudomásul kellene venni, hogy egy-két hektáros törpegazdaságokkal nem lehetünk versenyképesek az Európai Unióban. Valamiféle szövetkezésre – egyelőre legalábbis – szükség lenne a hazai mezőgazdaságban, a tőkehiány áthidalása végett. És szükség lenne a termelés – feldolgozás – forgalmazás integrációjának helyreállítására. Ezt a funkciót valamikor a termelési rendszerek vállalták magukra, újjá kellene őket szervezni!

„A fejlődést befolyásoló tényezők sorában az első ..., hogy egy ágazat fejlődését a társadalom (és a politika! *G. L.*) fontosnak tartja-e vagy sem” – írja Buday-Sántha Attila. (I. m.: 442.) Majd később így folytatja: „Ez az egyetlen termelőágazat, amely nem tudott fejlődési pályára kerülni, egyetlen részterületen sem tudott versenyképes módon megújulni, és változatlanul válságban van.”

Elég csak megnézni a fenti ábrát!

Az élelmiszergazdaság külkereskedelmi mérlege

Ma az élelmiszergazdaság az egyedüli nettó agrárexportőr ágazat. Ne feledjük el, hogy az idegenforgalom bevételeinek nagy része is a turisták itteni élelmiszerfogyasztása tulajdonképpen.

Nézzük tehát az ágazat (mezőgazdaság és élelmiszeripar) külkereskedelmét!

2. táblázat: A magyar élelmiszergazdaság (mezőgazdaság és élelmiszeripar) külkereskedelmi egyenlege, 1990–2002
(Forrás: Kapronczai István /szerk./: A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig. 2003. 57.)

év	export	import	egyenleg
millió USD			
1990	2387	773	1652
1991	2669	660	2009
1992	2653	660	1993
1993	1974	799	1175
1994	2307	1060	1247
1995	2901	978	1923
1996	2746	940	1806
1997	2857	1088	1769
1998	2772	1199	1573
1999	2310	995	1315
2000	2256	1017	1239
2001	2544	1135	1409
2002	2668	1306	1362

A kép kicsit csalóka! Azért ilyen „jó” a helyzet, mert a hazai belső fogyasztás a rendszerváltás után mintegy egyharmaddal zsugorodott, és így exportárualapok képződtek a belső fogyasztás rovására. Tehát nem az élelmiszergazdaság valós teljesítményéről van itt szó.

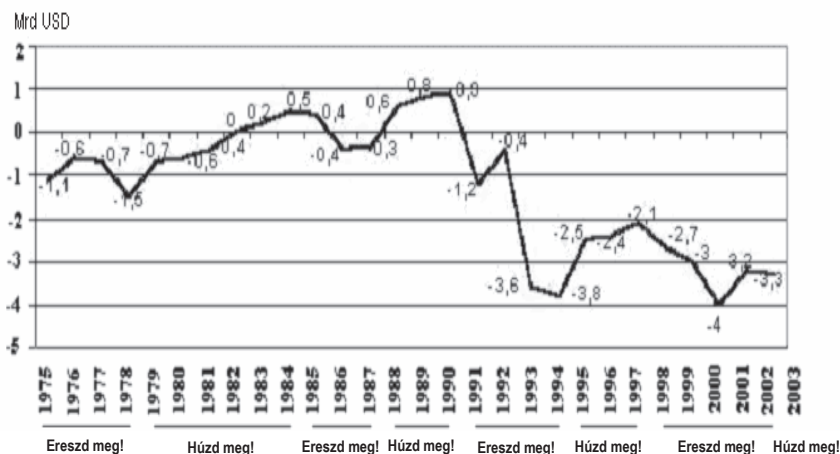
Döbbenetes, hogy az import majdnem megduplázódott, holott ennek semmiféle racionális magyarázata nincs. A belső fogyasztás egyharmadrésznyi (35%-os) zsugorodása mellett is duplájára emelkedett az élelmiszerimport. Ennek az oka a felelőtlen hazai agrárpolitika, az élelmiszerkereskedelem és élelmiszeripar kiárusítása! A külföldi tőke piacot vett olcsó áron!

1989-ben kb. hatszor annyi agrárterméket szállítottunk az Európai Közösség országaiba, mint amennyit onnan importáltunk. Ma már ez az arány mindössze kétszeres!

Ha pedig az 1980-as évek közepének teljesítményét, valamint az akkori agrárimportot vesszük alapul, és amellet a bruttó termelési érték mellett zsugorodott volna a belső fogyasztás ilyen mértékben, ak-

kor megállapíthatjuk, hogy a magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar exportja stabilan 5 milliárd dollár fölött lehetne! Vagyis nem folytatódott volna az elmúlt évtizedben eladósodásunk, mert csak az élelmiszer-kivitel egyensúlyba hozhatta volna a hazai külkereskedelmi mérleget!

Nézzük a magyar külkereskedelmi mérleg alakulását 1975–2002 között:

2. ábra: Külkereskedelmi mérleg 1975–2002
(avagy hektikus rángatózások a gazdaságban)
(Forrás: KSH)

Látható, hogy az eredmény siralmas. Ennek következménye, hogy csak a bruttó államadósság mértéke már meghaladja a 40 milliárd dollárt, amiben a magánszektor adósságállománya még benne sincs!

Az itt érzékelhető hektikus rángatózások, vagyis „húzd meg – ereszd meg” szakaszok ugyanakkor a magyar mezőgazdaság hasonló ciklusai is egyben. Minden fiskális-restríciós, nadrágszív meghúzó szakasz a hazai belső élelmiszer-fogyasztást szűkítette. Hiába esett a termelés színvonala, ha még jobban zsugorodott a fogyasztás! Ennek következtében hiába zuhant 10 milliőről 5 millió alá a sertésállomány, „túltermelés” lett sertésből. Ugyanez minden ágazatra elmondható.

Ismétlem: racionális agrárpolitika esetén csak az élelmiszergazdaság nullszaldóssá tehetné volna minden évben a magyar külkereskedelmet!

Ennek fényében lehet csak igazán megítélni a rendszerváltás utáni katasztrofális agrárpolitika (és privatizáció) igazi „eredményét”, következményeit. Egyszer hallottam egy neves professzor kifakadását: „Ez egyszerűen hazaárulás volt, amit »ezek« csináltak a mezőgazdasággal”!

Az olvasó döntse el ennek a nagyon súlyos kijelentésnek az igazságtartalmát! A magam részéről Gidai Erzsébet professzor asszonnyal értek egyet (a főnti kijelentés nem tőle származik), aki szerint a hazai privatizáció kérdése nem gazdasági, hanem büntetőjogi kategória.

A kitörés útja

Most már nyugodtan elmondhatjuk, hogy a magyar mezőgazdaság válsága közel két évtizede tart, hiszen a lendületes fejlődés megtorpanása az 1980-as évek elején következett be, és ezután nagyon hamar megkezdődött a pénzügyi leépülés, amit az évtized második felében már a technikai színvonal leépülése követte. A gépek, állattenyésztő telepek leamortizálódtak, az ültetvényrekonstrukciók elmaradtak.

Kiindulópontom az, hogy kisgazdaságokra, de még közepes méretű (20–60 hektár közötti) üzemekre sem lehet alapozni a hazai agrártermelést. Mi nem célozhatjuk meg az Európai Unió üzemméreteit, szerkezetét, mert az, az üzemméret és szerkezet eleve versenyképtelen Észak-Amerika, Ausztrália, Argentína, Új-Zéland szerkezetével szemben, másrészt a mi tőkeellátottságunk mellett egy ilyen nyugat-európai méretű 20-60 hektáros üzem még reménytelenebb helyzetben van.

Elő kell tehát mozdítani a föld- és tőkekoncentrációt, és ennek két útja-módja van. Meg kell teremteni a tőkeerős, megfelelő méretű (hagyományos növénytermelési ágazatokat alapul véve 100 hektár fölötti) magánfarmokat, illetve ahol erre nincs remény, tőke, egyéb föltétel, ott igenis vissza kell térni a termelésre is kiterjedő szövetkezésre. E téren nincs helye ideológiai megfontolásoknak, csakis a gazdasági-társadalmi racionalitás, valamint a gazdasági hatékonyság szempontjai lehetnek a mérvadók. A termelésre is kiterjedő szövetkezés önmagában nem kolhoz, a fejlett nyugati világban is találunk rá példát szép szám-

mal. Franciaország bortermelésének közel felét olyan termelőszövetkezetek adják, amelyekben a szőlőtermelés is közös művelésben folyik.

Az Egyesült Államokban, Kaliforniában a citrustermelést döntően termelőszövetkezetek végzik, hatalmas, sok száz vagy több ezer hektáros táblákon, közösen oldva meg a vízellátást, öntözést stb. Nem az üzemméret, nem is a szövetkezés ténye dönti el, hogy valahol kolhoz működik-e vagy nem, hanem az általános politikai–gazdasági–társadalmi viszonyok. Szabad piacgazdaságban, magántulajdon esetén a termelésre is kiterjedő szövetkezésnek semmi köze a kolhozhoz, ezért semmiféle ideológiai és politikai ellenszenvet sem kell magával vonzania. Ezért a termelésre is kiterjedő szövetkezetek megerősítése igenis járható út Magyarországon az agrárválságból való kilábalás szempontjából. Föl kellene végre hagyni az ideológiai, politikai szempontú minősítgetésekkel, ne a politika akarja megmondani, hogy neki milyen gazdálkodási, üzemi, tulajdoni forma a kedves, ezt a kérdést a termelő emberre kellene bízni.

Természetesen szorgalmazni kell a nyugati típusú, tehát a beszerzés, a feldolgozás és a forgalmazás területére koncentrálnó szövetkezeti formákat, de nem szabadna idegenkednünk a termelőszövetkezeti formától sem, pusztán azért, mert a múlt rendszerből örököltük.

A szövetkezeti szektor megerősítésének megint két útja-módja van. A meglévő szövetkezeteket meg kell erősíteni, a törvényeket úgy kell módosítani, hogy a szövetkezetek a saját tagságuk részére meg tudják szerezni a termőföldet, vagyis ne kelljen azt bérelniük. Másrészt újjá kell szervezni a reménytelen helyzetben levő, leszakadó térségekben a szétesett (szétvert?) egykori szövetkezeteket. Természetesen egy szabad társadalom és a piacgazdaság elveinek tiszteletben tartásával, teljességgel önkéntes alapon, jelentős állami segítséggel.

Újjá kellene szervezni a termelési rendszereket is, vagyis meg kell újra teremteni a mezőgazdaság megfelelő szolgáltató–fejlesztő hátterét.

A termelés–feldolgozás–forgalmazás vertikális integrációs láncolatának megteremtése céljából lehetőséget kell adni, hogy a termelők (és szövetkezeteik) minél nagyobb tulajdoni hányadot szerezhessenek a feldolgozóipar és az élelmiszerkereskedelem területén. Tulajdonképpen ezeket a kapacitásokat át kellett volna ingyen adni a termelők szervezeteinek, szövetkezeteinek, a termelési rendszereknek stb. Sok-

kal nagyobb lett volna így a nyereség, mint amit az állam, a társadalom kapott az elhibázott privatizáció révén.

Ugyanakkor jelentős anyagi erőforrásokat kell átcsoportosítani az ágazat pénzügyi szanalása érdekében. Ezt a kormánynak föl kell vállalnia, nem lehet „megspórolni”. Legalább ezermilliárd forintot kell az élelmiszergazdaságba befektetni ebben az évtizedben. Ha ezt nem vállaljuk föl, és ha nem alakítjuk mezőgazdaságunk üzemi szerkezetét, belső viszonyait, ha nem oldjuk meg a mérethatékonyság égető problémáját, ha nem juttatjuk a termelők kezébe a feldolgozóipari és kereskedelmi kapacitásokat, akkor ez az ágazat válságról válságra fog bukásolni, akár évtizedeken keresztül.

Föl kell hagyni az elmúlt 12 év struccpolitikájával! Rá kell térni a modernizáció valós útjára. Jelenleg ugyanis zsákutcában vagyunk. Most is csak azt érzékelti, hogy a Földművelésügyi Minisztériumban az „ügyek” intézése folyik, jól, rosszul, inkább rosszul. Nincs átfogó fejlesztési koncepció, nincs stratégia. Ahogy esik, úgy puffan! „Ennyi, meg annyi támogatást adunk...” „2003-ban többet ruházhattak be a termelők, mint valaha!”- mondja a miniszter. Kik? Az egy-két hektáros „farmok”? A tízhektáros „farmok”? És mi volt akkor itt az 1970-es években, amikor a termelőalapok teljességgel megújultak, és a világ legmodernebb technikája és technológiája áramlott ide be nagy tömegben, beleértve a genetikai alapokat is!

A jelenlegi struktúra mellett a támogatás nagy része a Danaidák hordójába megy, elfolyik, kárba vész.

Nem lehet megkerülni a mérethatékonyság, a méretoptimum kérdését. Megfelelő üzemi- és táblaméret mellett a tökemegújulás oldaná meg a problémát, de a szerkezeti kérdés a jelek szerint föl sem merül az irányító tárcánál.

A multifunkcionális mezőgazdaság

A mezőgazdaság fejlesztését össze kell kötni a vidékfejlesztéssel és a környezetgazdálkodással, vagyis a környezet általános fejlesztésével, illetve a regionális politikával.

Mindezek szorosan összefüggnek a gazdasági hatékonyság kérdésével. Valójában közeledni kellene a rendszerváltás előtti „magyar

modellhez”, visszahozni annak előnyös oldalait, kiküszöbölve mindazt, ami hátrány volt, ami a múlt rendszerből fakadt.

Mik lehetnek a mezőgazdaság funkciói?

1. Biztonságos, egyenletes minőségű élelmiszerellátás belföldön.
2. A megfelelő exportárualapok biztosítása.
3. A vidéki lakosság megélhetésének biztosítása megfelelő színvonalon.
4. A magyar termőföld minőségének és mennyiségének (!) megőrzése, a táj kultúrállapotban tartása.

Mindehhez olyan tulajdoni viszonyok, üzemi és táblaméretetek, szervezeti keretek szükségeltetnek, amelyek biztosítják a működés gazdasági hatékonyságát is. A mezőgazdaság tehát ne támogatott ágazat legyen, hanem nettó teherviselő. Egyébként az Európai Unió is ilyen agrárszektor szeretne nálunk látni, és nem olyat, amely a támogatásokért tartja a markát.

A megfelelő méretű, több lábon álló, versenyképes, multifunkcionális nagyüzem adhatja ehhez a megfelelő kereteket, és nem a kis- és középüzem.

Integrált mezőgazdaság

Az integrált mezőgazdaság három eddigi gazdálkodási forma előnyeit egyesíti, azok hátrányainak kiküszöbölésével:

1. hagyományos paraszti gazdaság,
2. iparszerű mezőgazdaság,
3. biogazdálkodás.

A hagyományos paraszti gazdaság hátránya volt a forráshiány, a termelés bővítésének ebből fakadó korlátja, az alacsony jövedelemtermelő képesség, a munkaerő-igényesség. Előnye viszont az ökonomikus és ökológikus szemlélet, a melléktermékek maximális hasznosítása, a belső erőforrások minél teljesebb kiaknázása.

Az iparszerű mezőgazdaság föloldotta a forráskorlátot, jelentős külső inputot vont be, ebből következően jelentősen bővíteni tudta az outputot. Ugyanakkor túlzottan eszközfüggő, tőkeigényes, ezenkívül főtermék-centrikus, tehát a melléktermékpályák szétszakadtak benne, a melléktermék hulladékká degradálódott. Túlzottan nagy mértékben támaszkodik kemikáliákra, short term jellegű, tehát rövid távú a szemlélete.

A biogazdálkodás vegyszermentes termelést jelent, viszont hátránya a viszonylag alacsony hatékonyság, a túlzottan magas munkaerő-igény.

Az integrált mezőgazdaság átveszi ezek előnyeit, és kiküszöböli hátrányait, igénybe veszi a modern technikát, a tőkét, ugyanakkor zárja a melléktermékpályákat, kihasználja a belső erőforrásokat. Minimalizálja, de nem küszöböli ki teljesen a kemikáliák használatát. Okszerű műtrágyázás, kombinálva a szerves trágya használatával, okszerű növényvédelem, amely csak minimális mértékben, környezetkímélő módon alkalmaz kémiai szereket. Az integrált növényvédelem kombinálja a mechanikai, agrotechnikai, a vegyszeres és a biológiai védekezés módszereit. Az egész tábla helyett a fertőzött góccok kezelése, a kártevők kártevőinek elszaporítása, vetésváltás monokultúra helyett, gépi mechanikai gyomirtás (kultivátorozás), a vetésidő stb. megválasztása.

Az integrált mezőgazdaságot magas fokú szakértelem jellemzi, valamint a racionális földhasználat. Ez utóbbi olyan talajhasznosítást jelent, amely mellett a talaj termőképességét maximálisan kihasználjuk, de úgy, hogy közben a talaj minősége, termőképessége nem romlik, hanem inkább javul. A racionális földhasználat a föld mennyiségi védelmére is törekszik, igyekszik megakadályozni a termőföldnek a művelésből való kivonását.

Ugyanakkor az integrált, okszerű mezőgazdaság igyekszik a művelési ág helyes megválasztásával biztosítani a termőföld védelmét, a racionális hasznosítást, például nem erőlteti a szántóföldi kultúrákat a lejtős területeken.

Az integrált mezőgazdaság gazdálkodási rendszere föloldja a „mennyiség vagy minőség” régi dilemmáját, ugyanis biztosítja a magas fokú termelési eredményt és a magas fokú, egyenletes minőséget. Ez a kettő ugyanis most már feltételezi egymást. A fejlett technika, a kiváló szakértelem, az ökológikus és ökonomikus termelési-gazdálkodási mód együttesen biztosítja a környezet, és ezen belül a termőföld megóvását, fejlesztését is, miközben lehetővé teszi a megfelelő jövedelem-színvonal elérését is a termelők számára.

Az integrált mezőgazdaság egyben „irányított mezőgazdaságot” is jelent, abban az értelemben, hogy nagymértékben kiküszöböli a szezo-

nális hatásokat és az évjáratí hatásokat, tehát függetlení a termelés mennyiségét és minőségét a természeti tényezőkötől.

Az integrált mezőgazdaságon belül az állattenyésztést az jellemzi, hogy megmarad a magas fokú technika és szakértelem használata, ugyanakkor visszatér a természetes tartásmóddhoz, figyelembe veszi az etológiai követelményeket, gondoskodik az állatok szenvedésmentes tartásáról, azok jó közérzetéről. Ez ma már Európai Unió követelmény is.

A vertikumok kiépítése

Mint már említettem, a rendszerváltás utáni agrárátalakulás nagy hibája volt a termelés – feldolgozás – forgalmazás vertikális láncolatainak szétszakítása, illetve ahol ez egyébként sem volt megfelelő, ott e láncolat megteremtésének elmulasztása. A magyar politikai elit nagy történelmi pillanatot és lehetőséget szalasztott el ezen a téren. A termelő dominanciájával megvalósuló vertikális integráció biztosíthatja csak, hogy a termelést követő fázisokban képződő új érték, tehát a haszon minél nagyobb arányban maradjon a termelőnél. Ha a feldolgozás, forgalmazás fázisában képződő profitból nem részesedik a megfelelő mértékben a termelő, akkor az alapanyag-termelés önmagában nem képes biztosítani számára a megfelelő ütemű tőkefelhalmozást, és az ebből következő technikai fejlődést, ahogy ezt a nemzetközi és a hazai tapasztalat egyaránt mutatja.

Ha az élelmiszerfeldolgozás és -kereskedelem haszna kívül reked a mezőgazdaságon, például a bankok fölözik le és a nagy kereskedőcégek, akkor a termelő kiszolgáltatott helyzetben marad.

Ezért arra kellene törekedni, hogy a nagy élelmiszeripari feldolgozó kapacitások és a nagy kereskedelmi láncolatok minél inkább a termelők (szövetségeinek, szövetkezeteinek) tulajdonában legyenek, ahogy ez például Hollandiában és Dániában megvalósult.

A hazai termelési rendszerekben ez részben működött is, hiszen ezek a szervezetek a termelők közös tulajdonában voltak. Így a kemia-, vetőmag- és gépbeszerzés is a termelők integrációs szervezetein keresztül valósult meg, mint ahogy a gépek szervizellátása is. Sajnos a termelési rendszerek jelentős része tönkrement a rendszerváltás utáni bizonytalan helyzetben. Különösen nagy veszteséget jelentett a

legnagyobb ilyen szervezet, a szekszárdi KSZE Rt. gazdasági tönkremenetele a gabonapiac hektikussá válása következtében, az 1990-es évek elején. A KSZE Rt. termeltetési szerződést kötött a partnereivel, hitelezte a termelést, ugyanakkor biztosította a termékek piaci elhelyezését, így exportját is. Amikor az 1990-es évek elején bekövetkezett egy hirtelen gabonaár-növekedés, a szorult helyzetben lévő üzemek a szerződés ellenére sem a KSZE-nek szállították a terményt, hanem az árban ráígérőknek. Így az integrátor nem tudta teljesíteni exportszállítási kötelezettségeit, eladósodott a bankok felé, és tönkrement.

Az élelmiszeripar és -kereskedelem elhibázott privatizációjával egyrészt elszalasztottuk a lehetőségét a termelők által vezérelt, ellenőrzött vertikális integrációs láncolat kialakítására, másrészt e privatizáció révén az új tulajdonosok legtöbbször csupán megszerezték a mi piacainkat és esetenként korszerű kapacitásainkat nagyon is olcsón. Ezzel kiszolgáltatottá váltak a hazai termelők, akik az eredeti struktúrák, a nagy gazdálkodó szervezetek szétesésével egyébként is elveszítették érdekérvényesítő képességüket.

Új magyar modell

A következőkben egy új magyar agrármodell lehetőségeit szeretném vázolni, amely sok tekintetben a régi nagyüzemi-háztáji integráció újszerű kialakítására, továbbfejlesztésére épülne.

Ennek többféle útja-módja is elképzelhető.

1. A meglévő termelőszövetkezetek megerősítése. Ne feledjük el, hogy a termőföld közel felén még mindig az úgynevezett „régí típusú” termelőszövetkezetek gazdálkodnak. Ki kellene alakítani újra a „minden faluban legalább egy szövetkezet” rendszert, amelyre, mint magra, fölfűződnenek a magángazdaságok, integrálódva a nagyüzembe. Ez a (helytelenül) „háztáji” gazdálkodásnak nevezett, specializált árutermelő kisüzemi forma jelentős kibővítése lenne, valódi, magántulajdonban levő kis- és középfarmokon. A nagyüzem művelné a technikaigényes kultúrákat, ágazatokat, mint amilyen a szántóföldi növénytermelés vagy a nagyüzemi állattenyésztés. A magánkezelésben levő, de jól gépesített kisüzemben folyna a munkaigényes termékek (bogyósgyümölcs, speciális növények, mint gyógynövény stb.) termelése, illetve az állattenyésztés olyas-

- fajta kibővítése, mint egykor a szövetkezeti háztájiban. Vagyis a nagyüzem adná a gépi munkát, a szakértelmet, az alapanyagot, például a hízalásra szánt malacot stb., és átvénné a megtermelt terméket garantált áron. Ez volt a „régii” magyar modell nagy előnye, ezt kellene fölújítani, csak jóval intenzívebb formában.
2. A szétesett szövetkezetek helyén kialakult kisbirtokokat integrálni, újra kialakítva a megfelelő táblaméreteket stb. Nem elég a kisbirtok kereskedelmi-feldolgozóipari integrálása, mert a kis méret nem képes megvalósítani a hatékony termelést, a tőke megfelelő mértékű kihasználtságát. Az ilyen módon szerveződő üzem az előző pontban kifejtett üzemi formához közeledhetne fokozatosan.
 3. A meglévő nagy integrációs szervezetek megerősítése, valamint újak szervezése, állami segítséggel. Mindazoknak az élelmiszeripari és kereskedelmi kapacitásoknak az átvétele ezek által, állami segítséggel, amelyeknek megfelelő, hatékony működtetésére az új (privatizáció utáni) tulajdonos nem bizonyult képesnek. Később ezeknek a fejlesztésére kellene ide vonzani a külföldi tőkét.

Érvek és ellenérvek

Tisztában vagyok vele, hogy a „régii” nagyüzemi magyar modellre alapozott agrárfejlődés (-fejlesztés) gondolata jelentős ellenállásba ütközik korunkban. Még azok is, akik elfogadnák ennek előnyeit, helyességét, azt fogják ellent vetni, hogy már „elment a hajó”, már a ’90-es évek agrárátalakulását nem lehet meg nem történtté tenni, nem lehet „visszacsinálni”.

Úgy gondolom, hogy ez politikai akarat és józanság kérdése csupán. Ma a hazai agrárium fejlesztésének csak egyetlen lehetséges útja létezik: a föld- és tőkekoncentráció útja. A romantikus, árvalányhajas, „kertmagyarországos” illúziók, vagy akár csak a nyugat-európai agrárstruktúra bővületében megragadt elképzelések csakis a hazai agrárium, a hazai vidék vergődésének útját, vagyis zsákutcáját jelenthetik. A kisüzem életképtelen. A nyugat-európai méretű, formájú családi farm versenyképtelen például Észak-Amerikával, Ausztráliával szemben.

Nekünk ezért nem szabad sem a kisüzemet, sem a nyugat-európai méretű középüzemet megcélozni. Volt már egy versenyképesnek, fejlettnak bizonyult „magyar modell”, nincs okunk ezzel a saját model-

lünkkel szemben bármiféle ideológiai, politikai idegenkedést, ellenvetést megfogalmazni. Nem értem, hogy miért kell nekünk örökké külföldi (idegen) példákat másolni? Horn Péter akadémikus emlékeztetett nemrég arra a TV-egyetem egyik előadásában, hogy külföldön még ma is elismerik az egykori „magyar modell” előnyeit, a hazai agrárágazat egykori (1980-as évek eleji), világviszonylatban is kiemelkedő eredményeit.

Ha van ilyen idegenkedés, ellenézés, az többnyire az információhiányból, a modell működésének nem kellő ismeretéből származik tapasztalataim szerint. Ki kell mondanunk, hogy az agrárátalakulás mikéntjéről, a megfogalmazott célokról az 1990-es évek elején az agrárkérdéshez nem értő személyek, politikusok döntöttek. Jellemző ebből a szempontból, hogy amikor Roberto Rodriguez, a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének brazil elnöke, 800 millió tag képviselőjében Magyarországon járt, hogy Antall József kormányát lebeszélje a hazai szövetkezeti mozgalom szétveréséről, akkor a miniszterelnök nem volt hajlandó fogadni őt. Mindezt maga Roberto Rodriguez mondta el 1999 tavaszán egy előadásában Gödöllőn! Az agrárátalakulás nem volt racionális, nem a gazdasági és társadalmi szükségszerűség irányította, hanem az ideológiai göröcsök, a téves preconcepciók („verjük szét a kolhozot”), az érzelmek.

A magyar mezőgazdaság az átalakulás után nem állt új fejlődési-modernizációs pályára, azóta is válságról válságra bukdácsol. Ez tény, amit nem lehet cáfolni. Vagy föl vállaljuk a hazai agrárstruktúra további átalakításának feladatát, mégpedig a gazdasági-társadalmi célszerűség alapján, ha kell, újabb politikai küzdelmek föl vállalása árán is, vagy „marad minden a régiben”, vagyis folytatódik a válságról válságra bukdácsolás. Ne felejtsük el azonban, hogy az Európai Unióba való belépés a jelenlegi agrárstruktúrával egyenesen életveszélyes a hazai termelők számára.

Éppen a szövetkezeti nagyüzemi rendszer biztosítaná a magyar termőföld hazai kézben tartását, illetve az egyéb hazai termelési tényezők magyar kézben tartását. Ehhez nincs szükség egységes és oszthatatlan szövetkezeti tulajdonra, bár, bizonyos határig, annak is megvan a létjogosultsága, például a szövetkezetek hitelképességének biztosítása (anyagi fedezet) miatt.

A bérleti rendszer

A bérleti rendszer Magyarországon nem jó megoldás, több szempontból is. Egyrészt túl kicsi a hazai élelmiszerárak jövedelemtartalma, nem ad fedezetet a bérleti díjra, mint Nyugaton. Másrészt a nyugati bérleti szisztéma lényege az, hogy a bérleti díjat a tulajdonos döntően visszaforgatja a mezőgazdaságba, ezzel növelve vagyonának (ezáltal az agrárvagyonnak) az értékét. Magyarországon a bérleti díjat ma az is föléli, aki esetleg annak a szövetkezetnek a tagja, amely szövetkezet az ő földjét bérlő.

A szövetkezeti földeket a szövetkezeti tagság között kellett volna nevesíteni, de ha ez másként történt, az ismert okokból, még mindig nem késő ezt állami segítséggel megtenni. Ez nagyfokú vagyoni és jogi stabilitást teremtene a mezőgazdaságban, illetve általában a vidéki viszonyokban.

„A föld legyen azé, aki megműveli” elv valójában nagyon is követhető, kívánatos elv az egész világon. A bérleti rendszer bármilyen formája ettől mindenképpen rosszabb. A Nyugat-Európában, főként Nagy-Britanniában kialakult földbérleti rendszernek nagyon a régmúltra nyúló történelmi okai vannak. Magyarországon ezek a hagyományok mindig is hiányoztak.

Nem látom értelmét annak, hogy a földbérleti rendszer terén is utánozzuk a nyugati modellt, ha mi ennél jobb modellt lennénk képesek megvalósítani, még az 1990-es években végbement elhibázott földtulajdon-rendezési és kárpótlási folyamat ellenére is.

A veszélyek

Tudatosan a végére hagytam a veszélyek taglalását. A nyugat-európai országok számára Magyarország ideális befektetési terep lesz az agrárágazatban. Ökológiai viszonyaink lehetővé teszik a minőségi tömegáru-termelést, hiszen például az itt termelt búzából készült liszt mindig is javító képességű lesz az ott termelthez képest. Sok növény esetében (pl. kukorica, lucerna) érdemes idetelepíteni a vetőmagtermesztést.

Mindezekon túl nálunk a föld ára és a munkabér a töredéke a Lajtán túlnak. Ne feledjük el, hogy egy francia farmer nem azért nem vesz

földet Dániában, mert ott „védik a saját földet”, hanem mert ugyanolyan ökológiai, ökonómiai viszonyokat talál ott, mint otthon. Dániában sem lesz jobb minőségű a búza, mint a Loire völgyében. Viszont Magyarország esetében megéri majd földet venni és beruházni. Hozhatunk mi bármilyen jogszabályokat, azokat könnyű lesz kijátszani. Az „osztrák wirtschafft” is folyik tovább, hiába fogadkozott pár évvel ezelőtt a magyar miniszterelnök a fölszámolásáról. A zsebszerződések ügyében indított, kétmilliárd forintba kerülő vizsgálat mindössze egyetlen esetben jutott el a bírósági szakaszig...

Komoly veszély tehát, hogy Magyarországon majd nyugati tőkével kialakul a nagybirtokrendszer, kevés külföldi kezében, akik itt berendezkednek a minőségi tömegáru termelésre, míg otthon inkább extenzifikálják, és ökológiai szempontból előnyös módon átalakítják saját agráriumukat. Ekkor majd a magyar falu lakossága igazi bérmunkásként robotolhat a magyar termőföldön a nyugati kézben levő nagybirtokokon.

Vigyázzunk! Ez nem az ördög falra festése, ez nagyon is komoly veszély, uniós tagságunk napjától kezdve. Haladékokat lehet kikönyörögni, de csupán ideig-óráig. Hamarosan bárki befektethet a magyar mezőgazdaságban az Unió polgárai közül.

Az élelmiszeripar és -kereskedelem tragikus elkótyavetyélése már megtörtént. Jöhet a magyar termőföld elkótyavetyélése is!

Van még egy nagyon fontos szempont, amelyre senki sem figyel! Hazánk az EU-ban a termelési kvótákat nem az 1980-as évek elejei magas termelési színvonal alapján kapja, hanem a mostani (az elmúlt ötévi) gyalázatos teljesítmény alapján. Ha ki is tudnánk egyszer majd használni agrártermelési potenciálunkat, akkor sem lesz értelme!

A modern kori gazdaságtörténetben nincs még egy ország a világon, amelynek ilyen magas színvonalról ilyen mélyre zuhant volna a mezőgazdasága, mint hazánké. És nincs még egy ország, ahol a politika ennyire a saját agrártermelői ellen működött volna az elmúlt 10-15 évben, mint nálunk! Ez a megállapítás teljesen pártsemleges, „oldalsemleges” tény, egyetlen kormányt sem tudok kiemelni a rendszerváltás után, amelyikről ne lehetne, ne kellene elítélően nyilatkozni e téren. Iszonyú felelősség terheli a magyar politikai „elitet” a hazai élelmiszergazdaság, a magyar falu jelenlegi állapotáért!

A kérdés most az, hogy meddig folyhat mindez tovább?

Orbán Viktor legutóbb arról beszélt, hogy a FIDESZ elmulasztotta megszólítani a munkásosztályt, amely rétegnek a rendszerváltás után nem maradt megfelelő érdekérvényesítő lehetősége. Nos, a hazai agrártermelőkre – mint egyfajta agrárproletariátusra – ez még fokozottabban igaz. A teljes kiszolgáltatottság, kisémmizés jellemzi ezt a történelmi termelő réteget.

A múlt rendszerben a szövetkezeti menedzsment vállalta föl a falu, a vidék érdekeinek megjelenítését. Szabó István mint az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, mint a TOT (Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa) elnöke, a Nádudvari Vöröscsillag Tsz elnöke, a KITE termelési rendszer vezetője jelentős szerepet vállalt a pártállami oligarchia és a nehézipari lobby elleni küzdelemben. Persze olyanok támogatták ebben, mint Dimény Imre, Romány Pál és Vánca Jenő agrárminiszterek.

Ez bizony politikai harc volt! A reformerők legfőbb szövetségese mindig is a szövetkezeti menedzsment volt 1968 után! Az ún. „kolhozlobby” nagyon is pozitív szerepet játszott az 1970-es években, a reform elleni támadás idején, megakadályozva a szövetkezetek állami tulajdonba vételét, állami gazdaságokká degradálását.

A szövetkezeti rendszer szétverésével megszűnt a falu, a vidék, az agrártermelő kisember érdekérvényesítő képessége. A FIDESZ kormányzás alatt jöhetett a Torgyán–Szabadi duó „áldásos” tevékenysége.

Nem mintha a rendszerváltás utáni két szocialista–szabaddemokrata kormány (1994–98 és 2002–?) alatt bármi érdemleges előrelépés történt volna.

Koncepció, stratégia ma sincs, viszont tenyészik a dilettantizmus, az ostobaság az agrárpolitika, az agrárgazdasági gondolkodás terén!

Téveszmék

Eme dilettantizmus főbb ismérvei a következők:

1. A termelésre is kiterjedő szövetkezés egyenlő kolhoz. Láthattuk, hogy a kettőnek semmi köze egymáshoz. A politikai-társadalmi rendszer következménye, hogy egy üzem kolhoz-e vagy sem. Szabad piacgazdaságban, demokráciában, magántulajdon esetén a nagyüzem, a szövetkezet nem kolhoz.

2. A kis családi farm hatékonyabb a nagyüzemnél. A történelmi tapasztalat mond ellent ennek! Az USA-ban az agráráru-termelés felét a farmok 3,6%-a adja. Nyugat-Európában a legnagyobb kategóriába eső 20% adja a termelés 80%-át. (Lásd: Buday-S. A.: Agrárpolitika, vidékpolitika, 446-447.) A tőke- és földkoncentráció nagyon is előrehalad a nyugati világban. Vége az árvalányhajas, cowboykalapos farmerromantikának! A kis családi farmnak bealkonyult!
3. A nagyüzemi gazdálkodás egyenlő a környezetszennyező, agyonkemizált iparszerű modellel. Az integrált agrártermelés egyszerre felel meg a hatékonyság, a minőség és a környezetvédelem követelményeinek. Ma hazánkban éppen a szerencsétlen kisüzem, eszközök és szakértelem nélkül, a biztos záloga a környezetszennyező gazdálkodásnak!
4. Külföldi tőkére van szükség, hogy modernizáljuk az élelmiszeripart és -kereskedelmet. Ezért kell(ett) ezt a szférát kiárúsítani. Az 1990-es évek privatizációjának tapasztalata gyökeresen ellentmond ennek! Szekszárdi Húskombinát, Parmalat, Mizó stb. – hadd ne soroljam. Ha a termelők kezén lenne a feldolgozás és a kereskedelem, akkor a gazdák most nem demonstrálnának útjainkon.
5. A piacgazdaság miatt mentek tönkre a nagyüzemek. A nagyüzemek már az 1980-as évek második felében sorra mentek pénzügyileg tönkre, amikor még világszínvonalon és hatékonyan termeltek. Ágazaton kívüli tényezők játszottak szerepet a nagyüzemek pénzügyi csődhullámában. Sőt! Ha családi farmok lettek volna akkoriban a szövetkezetek helyett, a katasztrófa még sokkal súlyosabb lett volna!

Hagyjuk végre a maszatolást, a mellébeszélést! Az ágazatot rendbe kell tenni, szerkezetét át kell alakítani a hatékonysági követelményeknek megfelelően. A „több támogatást” adunk jellegű pótcselekvés csupán a probléma kezelésének elodázása. Évtizedekig válságról válságra fog bukdácsolni az ágazat, a magyar falu, a vidék, ha nem lépünk időben! És ha a magyar termőföld külföldi kézbe kerül, akkor a magyar vidék sorsa, függetlensége, szabadsága megpecsételődött!

Felhasznált irodalom:

- Benet Iván: Az élelmiszertermelés és a mezőgazdaság. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
- Benet Iván: A föld, az istenadta föld. Statisztikai Szemle, 1995/3.
- Benet Iván: Rendszerváltás és agrárgazdaság. Előadás anyaga. „Magyarország az ezredfordulón”. Nyilvános vitaiülés, MTA, 1996. dec. 5.
- Benet Iván: Az új magyar agrárpolitika előzményei és jellemzői, I-II. Statisztikai Szemle, 1997. 3-4-5.
- Benet Iván – Kardos Zoltán: Élelmiszergazdaságunk és a külpiacok. T20091 sz. OTKA kutatás anyaga. Előadás a keszthelyi Georgikon-napokon, 1998 szept. 24-25.
- Borszéki Éva: Az agrárgazdaság jövedelmezőségi és felhalmozási viszonyai. Gazdálkodás, 2003/4.
- Buday-Sántha Attila: Egy újabb elszalasztott lehetőség. Statisztikai Szemle, 1995/11.
- Buday-Sántha Attila: A hazai agrárgazdaság helyzete és az EU-csatlakozással kapcsolatos feladatok. ISM tanulmány, Budapest, 1997.
- Buday-Sántha Attila: A hazai agrártermelés aktuális kérdései. Gazdálkodás, 1998/6.
- Buday-Sántha Attila: Agrártermelésünk aktuális kérdései. T 0162001 sz. OTKA kutatás anyag. Elhangzott: Közgazdasági Vándorgyűlés, 1998. szeptember, Nyíregyháza.
- Buday-Sántha Attila: Agrárpolitika, vidékpolitika. Dialog Campus Kiadó, Pécs-Budapest, 2001.
- Csete László – Hom Péter – Papócsi László: Integráció az agrárgazdaságban. Gazdálkodás, 1996/5.
- Csete László: A debreceni üzemtani tankönyv. Gazdálkodás, 1997/2.
- Csete László – Láng István: Minőség és agrárstratégia. Gazdálkodás, 1999/1.
- Fehér István – Pete Nándor: A hazai agrárgazdaság EU harmonizációja. Gazdálkodás, 2001/2.
- Forgás Csaba: A mezőgazdaság helye és szerepe a vidékfejlesztésben. Gazdálkodás, 2003/4.
- Gazdag László: Magyar mezőgazdaság: hogyan tovább? Szövetkezés, 2002/1-2.
- Halmi Péter: Az EU-csatlakozás küszöbén. Gazdálkodás, 2002/1.
- Hanyecz Lajos: Controllingrendszerek az élelmiszergazdaságban. OTKA tanulmány. 2000.
- Hanyecz Lajos: Controlling a vállalat irányítási folyamataiban. Marketing és Menedzsment. 2001/5-6.
- Hanyecz Lajos: A tervezési rendszer modellje, mint a metatervezés eszköze és módszere. Marketing és Menedzsment, 2003/6.
- Harza Lajos: Mennyi támogatás járna a mezőgazdaságnak? Gazdálkodás, 2000/4.
- Harza Lajos – Balogh Ádám: A vagyonszétválás mértéke a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 1998/6.
- Husti István: Gondolatok a hazai agrárinnovációról. Gazdálkodás, 1998/1.
- Kalmár Sándor: Még mindig (és újra) a földről. Gazdálkodás, 2002/1.
- Kapronczai István: A magyar mezőgazdaság az adatok tükrében a rendszerváltás után. Agrárgazdasági információk. 2002/5. AKII.
- Kapronczai István (szerk.): A magyar agrárgazdaság a rendszerváltástól az Európai Unióig. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2003.
- Karalyos Zsolt: Az átalakuló mezőgazdaság integrációs pólusai. Gazdálkodás, 2001/3.
- Kispál-Vitai Zsuzsa: Az „Új generációs” szövetkezetekről. Gazdálkodás, 1999/5.
- Kispál-Vitai Zsuzsa: Szövetkezet vagy részvénytársaság? Gazdálkodás, 1999/3.
- Kölcsey Tamás: Dimény Imre akadémikus 75 éves. Gazdálkodás, 1997/2.

- Kürthy Gyöngyi – Szűcs István: A versenyképes mezőgazdaság tökeszükségelete. Gazdálkodás, 1999/4.
- Lehota József – Szűcs Judit: Külföldi vállalkozások a magyar élelmiszergazdaságban. Gazdálkodás, 1997/4.
- Mészáros Sándor: Az agrárökonomia helyzete egy kutató szemével. Gazdálkodás, 2001/1.
- Nagy Frigyes: Lépni kell, ha nyerni akarunk! Gazdálkodás, 2002/1.
- Németi László: A magyar agrártermelés versenyképessége – az Európai Unióhoz való csatlakozás fényében. Szövetkezés, 2002/1-2.
- Németi László: A magyar agrárgazdaság az ezredforduló, Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 2003.
- Pál József: A magyar szövetkezeti mozgalom a 2003. év kezdetén. Szövetkezés, 2003/1.
- Popp József: A főbb mezőgazdasági ágazatok fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU-csatlakozásra. Gazdálkodás, 2000/4.
- Popp József: Az USA agrárpolitikájának gyakorlata napjainkig. Agrárgazdasági tanulmányok, 8., AKII, 2002.
- Popp József: A KA- reform és a többfunkciós mezőgazdaság. Gazdálkodás, 2003/4.
- Romány Pál: A makói miniszter. Gazdálkodás, 1997/2.
- Romány Pál: A történelemmé vált idő. Burgert Róbertre emlékezve. Gazdálkodás, 1999/1.
- Romány Pál: Az agrártársadalom térségi különbségei és a migráció Magyarországon. Gazdálkodás, 1999/5.
- Romány Pál: Az agrárpolitika 12 pontja. Gazdálkodás, 2001/2.
- Romány Pál: A vidék öröksége. Szövetkezés, 2002/1-2.
- Sarudi Csaba – Szabó Gábor: A vidékfejlesztés prioritásainak és eszközrendszerének EU-konform harmonizációjáról. Gazdálkodás, 1997/4.
- Sarudi Csaba: Regionális politika és vidékfejlesztés. Egyetemi jegyzet. Kaposvár, 2000.
- Sipos Aladár – Szabó Gábor: Az agrárgazdaság válsága, leküzdésének követelményei. Gazdálkodás, 1993/9.
- Szabó Gábor: A környezetgazdálkodás egyes főbb kérdései, különös tekintettel a környezetvédelemre. Akadémiai doktori értekezés, 1990.
- Szabó Gábor: Az agrárpolitika modelljeiről. Gazdálkodás, 2000/6.
- Szabó Gábor: A mezőgazdaság átalakításának hatása a környezetre. Gazdálkodás, 2002/1.
- Szabó G. Gábor: A tranzakciós költségek elmélete és a mezőgazdasági értékesítési szövetkezetek. Szövetkezés, 2002/1-2.
- Szabó G. Gábor: A szövetkezeti vertikális integráció fejlődése az élelmiszergazdaságban. Közgazdasági Szemle, 2002/3.
- Szabó Gábor: Az agrárkörnyezetvédelem egyes közgazdasági aspektusai. Gazdálkodás, 2003/4.
- Széles Gyula: Az integráció üzemgazdasági összefüggései. Gazdálkodás, 2003/4.
- Szűcs István: Az agrár-közgazdasági kutatások előtt álló feladatok. Gazdálkodás, 2003/4.
- Udovecz Gábor: Jövedelemhiány és versenyképesség a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 2000/1.
- Udovecz Gábor: Az agrárgazdaság nemzetgazdasági súlya és fejlesztése. Gazdálkodás, 2001/4.
- Udovecz Gábor: A magyar mezőgazdaság versenyhelyzet. Gazdálkodás, 2003/4.
- Varga Gyula: Az EU-csatlakozás és az agrárproblémák. Társadalmi Szemle, 1996/10.

- Varga Gyula: Agrárpolitikai teendők az EU-csatlakozás tükrében. Európai Tükör. Műhelytanulmányok. A Miniszterelnöki Hivatal Integrációs Stratégiai Munkacsoportja Kiadványa, 55. Budapest, 1999.
- Varga Gyula: Az Európai Unió mezőgazdaságának üzemi rendszere csatlakozási törekvéseink nézőpontjából. Gazdálkodás, 1999/4.
- Varga Gyula: Árváltozások a '90-es évtized magyarországi mezőgazdaságában. Gazdálkodás, 2001/1.
- Varga Gyula: Magyar falvak az ezredfordulón. Szövetkezés, 2003/1.
- Varga Gyula – Kapronczai István – Kiss Judit – Sántha Attila – Udovecz Gábor: Az agrárgazdaság és az agrárpolitika helyzete, kérdőjelei és legfőbb teendői az EU-csatlakozás tükrében. Budapest, 1996.
- Vasas Joachim: Csatlakozásra várva. Gazdálkodás, 2001/3.
- Véry Zoltán: A mezőgazdasági üzemek korszerű irányítása. Gazdálkodás, 2001/1-2.

Farkas Rita

A klaszterek szerepe a kis- és közepes vállalkozások fejlesztésében

A kis- és közepes vállalkozások (kkv) fejlesztése az egyes nemzetgazdaságok gazdaságpolitikai koncepciójában kiemelt hangsúllyal szerepel, hiszen ezen vállalkozói szféra fontos szerepet tölt be nemcsak a foglalkoztatásban, hanem a regionális különbségek felszámolásában, valamint az adott terület lakossága szociális körülményeinek javításában.

A nemzetközi tapasztalatokhoz hasonlóan Magyarországon is az egymást követő kormányzati időszakok vállalkozásfejlesztési politikája kiemelten foglalkozott a hazai kis- és középvállalkozások felzárkóztatásával. Ezen vállalkozásfejlesztési programok azonban – a részleges pozitív hatások ellenére – nem voltak képesek a kkv-ok versenyképességének olyan mértékű javítására, hogy azok a jelenlegi gazdasági körülmények között a gazdasági növekedés stratégiai alapjává válhassanak. Ennek oka abban keresendő, hogy a kis- és közepes vállalkozásokat támogató hazai gazdaságpolitikai programok – a rendszerváltás időszaka óta – az egyes kormányváltások során cél- és eszközrendszerükben megváltoztak, ami kizárta a folyamatosság és kiszámíthatóság alapelveinek érvényesülését, és ez megakadályozta az érintett vállalkozások megerősödését.¹

A gazdaságfejlesztési politika jelenlegi dilemmája, hogy miképpen kezelje a közvetlen külföldi befektetések csökkenése, valamint a külföldi tulajdonban lévő vállalkozások Magyarországról történő kivonulása által előidézett gazdasági és társadalmi problémákat. Ez a helyzet még inkább rávilágít a hazai vállalkozásfejlesztés hiányosságaira, hiszen a tőkekorlátos hazai vállalkozások nem képesek a gazdaság dinamizálására. Továbbá figyelembe kell venni, hogy az EU-csatlakozást

¹ A hazai kis- és középvállalkozásokat érintő különböző gazdasági programok háttéréről és következményeiről I. Lentner Csaba (2002) elemzéseit.

követően a magyar kis- és közepes vállalkozásoknak újabb kihívásokkal kell szembenézniük, hiszen alkalmazkodniuk kell a piaci verseny fokozódása, a gyors technológiai fejlődés, a vásárlói magatartás állandó változása által diktált követelményekhez.

Magyarország kis nyitott gazdaság, ezen oknál fogva nem hagyhatja figyelmen kívül a külföldi működőtőke-import szükségességét,² ugyanakkor a gazdasági növekedés és az életszínvonal emelése érdekében végre fel kell ismerni a hazai vállalkozások hatékony fejlesztésének igényét.

Az eddigi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy közvetlen támogatások által nem érhető el a vállalkozások hatékonyságnövelése. Olcsó pénzek transzfere helyett, vagyis a versenyhátrány közvetlen támogatásokkal való csökkentése helyett a versenyképesség javítására kell helyezni a hangsúlyt.³ A kkv-szektor gazdasági hatékonyságának, valamint profitabilitásának növelése érdekében minőségi megújulásra, szerkezetváltásra, új technológiák bevezetésére, új együttműködési formákra, és új finanszírozási koncepciókra van szükség.

Ehhez nyújthat megfelelő keretet például – a beszállítói programok továbbfejlesztése, a beruházás, kutatás-fejlesztés támogatáspolitikája, stb. mellett – a kooperációs hálózat egy speciális formája, vagyis a klaszterek alakítása és működtetése.

A klaszter olyan, mint egy jól együttműködő team, amely rugalmasan és gyorsan reagál a piaci változásokra, és éppen ezen képessége teszi alkalmassá a nemzetközi versenyben való részvételre.

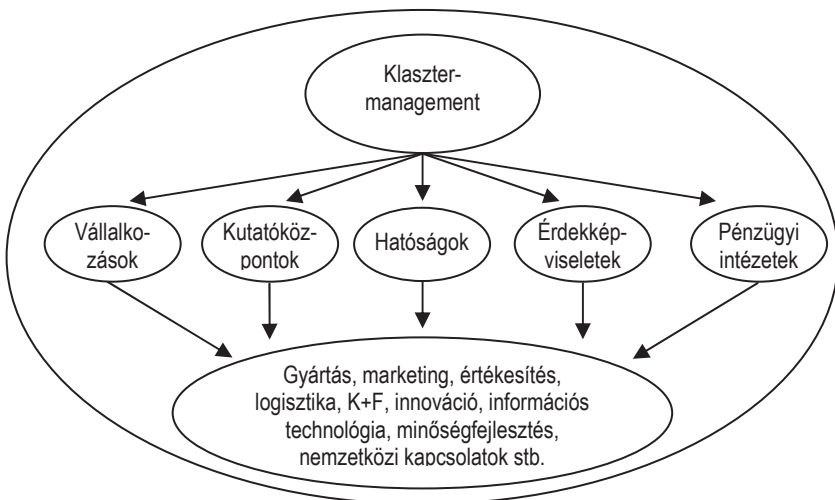
Porter megfogalmazása szerint: a klaszter egy adott gazdasági ágban egymással kapcsolatban álló vállalkozások (ezek lehetnek együttműködő vagy egymással versenyző vállalkozások) és intézmények földrajzi koncentrációja, amely magában foglal számos egymáshoz kapcsolódó gazdasági ágat és további, a verseny szempontjából rele-

² Kalotay Kálmán (2003) írásában úgy véli, hogy a külföldi működőtőke-beáramlás volumenének visszaesése csak átmeneti jellegű, és 2003-tól ezen a téren ismét növekedés fog beállni.

³ Kállay László (2002) a célcsoportok helyett a beavatkozási területek támogatását hangsúlyozza, továbbá kiemeli a tranzakciós költségek csökkentésének jelentőségét a hatékonyságjavítás érdekében.

váns szervezeti egységet, ezenkívül magában foglal hatóságokat, szakmai érdekképviselőket, egyetemeket és kutatóközpontokat.

A klaszter összességében a vállalkozások regionális hálózatának olyan formája, amely egyrészt fontos tényezője egy adott terület gazdasági fejlődésének, másrészt pedig erősíti a résztvevő kis- és közép-vállalkozásokat.

1. ábra: A klaszter általános struktúrája

Az általam felvázolt klaszterstruktúra természetesen nem kötött, hiszen annak felépítése változhat aszerint, hogy a klaszter milyen gazdasági ágban tevékenykedik, illetve hogy milyen szervezetekkel működik együtt. Ezenkívül a klaszter szerveződhet egy ügynevezett vezető vállalkozás, például egy multinacionális nagyvállalat köré, de létrehozhatják hazai tulajdonban lévő kis- és középvállalkozások is. Természetesen mindkét formátum rendelkezik előnyökkel és hátrányokkal egyaránt. Egy konzern köré való tömörülés esetén előfordulhat, hogy a kisebb vállalkozások túlzott mértékben kívánnak támaszkodni a nagyvállalat által kínált előnyökre, és esetleg elkényelmesednek, aminek a következménye lehet, hogy gazdasági recesszió esetén teljesítményük nagymértékben a vezető vállalattól válik függővé. Ugyanakkor, ha

ügyesen használják ki a klaszter által kínált lehetőségeket, megalapozhatják hosszú távú fejlődésüket. A klaszteralakításnak különösen a kezdeti időszakában a résztvevők számára mindenképpen előnyös, hogy számíthatnak a vezető vállalkozás tapasztalataira, támogatására, továbbá a vezető vállalat dinamizálni képes a klaszter fejlődését. A ki zárólag kis- és középvállalkozások által létrehozott klaszterben a résztvevő vállalkozások kezdetektől kénytelenek saját összesített erejükre támaszkodni, ami lehet, hogy kezdetben lassúbb növekedést eredményez, de a forráskoncentráció által hosszabb távon ez a struktúra is az előbbihez hasonlóan sikeres tud lenni.

A klaszter például a szomszédos Ausztriában már bevált, jó hatékonysággal működő gazdasági modell, így itt már megfelelő mennyiségű tapasztalat gyűlt össze a klaszteresedési folyamatra vonatkozóan. A klaszterben való együttműködéssel a kis- és közepes vállalkozások pótolhatják a mérethatékonyság hiányosságait a multinacionális versenytársakkal szemben, hiszen a kooperáció által gyorsabban tudnak reagálni az egyre speciálisabbá váló vásárlói igényekre.

A mérethatékonyság mellet lényeges a vállalatok hálózati együttműködéséből eredő szinergiahatás is, ugyanis a rendelkezésre álló erőforrásaikat összehangoltan használják, és energiáikat egymás közömbösítése helyett az eredményesebb működésre tudják fordítani.

Nemzetközi elemzések szerint a klaszterben működő vállalatok termelési függvényeinek vizsgálata azt mutatta, hogy a termelés skáláhozadéka növekvő (a skáláhozadék és a jövedelmezőség közötti kapcsolat erősen szignifikáns), továbbá a kooperáló vállalatok versenyképességét illetően javulás következett be. A klaszterműködtetés hozzájárul a munkapiac pozitív változásaihoz, ami nemcsak a foglalkoztatottak létszámának és munkabérének javulásában jelentkezik, hanem megnövekedik a munkavállalók bizalma is, a munkahelyi fluktuáció csökken.⁴ A klaszteresedési folyamat impulzust ad az új vállalkozások létesítésére olyan gazdasági szférákban is, mint pl. a pénzügyi szolgáltatás, vállalati tanácsadás stb., továbbá ösztönzi a kutató- és fejlesztő in-

⁴ A klaszterek munkapiaci hatásaival részletesen foglalkozik a Tu Wien (2002) tanulmánya.

tézeteket, hogy azok a klaszterrégióba települjenek, ezáltal újabb kvalifikált munkahelyeket létrehozva.

A kkv-ok jelentős része, az adott technológia komplexitása, valamint a magas költségek miatt önerőből nem képes kutatás-fejlesztésre, innovációra, amihez a klaszter ugyancsak képes segítséget nyújtani. Továbbá nem elhanyagolható szempont, hogy az együttműködés és az infrastruktúra közös használata által költséghatékony működés érhető el.

Ausztriában mintegy 40 klaszter működik, ebből néhány még az indulás első szakaszában. A klaszterek több mint felét az állam támogatja exportösztönző gazdaságpolitikáján keresztül, míg másokat a tartományi gazdaságfejlesztő programok által támogatnak. A tartományok mind a finanszírozási, mind pedig a szervezési feladatok ellátásához jelentős erőket mozgósítanak, tehát tevékeny részesei a klaszterfejlesztésnek, ami különösen jellemző Felső-Ausztriára és Steiermark tartományra.

Az első szervezeti klaszter Ausztriában az Automobil-Cluster Styria volt, amely Steiermark tartomány kezdeményezésére jött létre, míg a második autóiipari klasztert – amely időközben a 345 szervezetet magába foglaló legnagyobb regionális klaszterré nőtte ki magát – az osztrák állam regionális fejlesztést célzó, és kifejezetten Felső-Ausztriára kidolgozott programjában hozták létre.

A klaszteralapítást követő 5-6 évben az osztrák állam jelentős szerepet vállalt a működtetésben, jóllehet a cél mindenképpen az, hogy a klaszterek nagyobb részben, de persze graduálisan, önfinanszírozóvá váljanak.

Az ausztriai példa is mutatja, hogy a klaszterek létrehozása és működtetése aktív állami szerepvállalás nélkül nem lehetséges. Az államnak és intézményeinek tevékeny részt kell vállalnia a hálózatok létrehozásában és működtetésében, ami egyaránt jelent konkrét anyagi segítségnyújtást, valamint a kamarákon és egyéb érdekképviselőteken keresztül nyújtott informális támogatást. Az állami feladatok elsődlegesen a klaszterek működési környezetének kialakítására irányulnak, úgy mint a klaszterek telephelyi infrastruktúráját érintő beruházások végzése, illetve azok támogatása, valamint beruházások a képzés és továbbképzés területén, a vállalkozások alapításának ösztönzése, vállalkozóbarát ügyintézés kialakítása, azaz a közigazgatási szervek ügy-

intézésének rugalmassabbá tétele, továbbá nemzetközi klaszterfejlesztési programok kidolgozása, akár a szállítás vagy az energiaellátás területén.

A hazai kormányzati intézményrendszernek és vállalkozói érdekképviselőknek fontos szerep jut a klaszteresedési folyamatban. Ma már – kormányzati pénzből, PHARE-pénzből stb. – számtalan olyan kamara, szövetség, hivatal van, amelyek feladata a vállalkozások formális és informális támogatása lenne. Azonban „a kevesebb néha több lenne” mondás érvényesülhetne, amennyiben ezen szervezetek inkább kisebb számban, de hatékonyan működnének. Ugyanis általános tapasztalat, hogy a vállalkozások jelentős része nem is tud ezek működéséről, vagy ha a vállalkozónak tanácsra, információra van szüksége, általában hiányos tájékoztatást és nem konkrét segítségnyújtást kap.

A fenti szervezetek, érdekképviselők legfontosabb feladatai közé tartozik többek között a képzés, illetve továbbképzés anomáliáinak megszüntetése, továbbá az ezen területen való egyeztetés az állam és a vállalatok között, ugyanis a jelenlegi képzési struktúrából eredő munkakínálat és a vállalkozások munkakereslete között óriási szakadék tátong (a szakmunkásképzés leépült, túlságosan nagy a felsőfokú képzettséggel rendelkezők kínálata, amelyet a munkapiac nem képes felszívni). Ugyancsak a teendők között szerepel az információnyújtás a finanszírozási lehetőségeket, valamint a pályázati feltételeket illetően.

A magyarországi klaszteresedési folyamat támogatása már a „Széchenyi Tervben” megjelent, jóllehet a fejlesztési program itt csak a klaszterek létrehozásának támogatására koncentrált. A jelenlegi kormány Smart Hungary” középtávú beruházási ösztönzési koncepciójában a stratégiai célok között szerepelteti a klaszterek fejlesztését a gazdasági növekedés, illetve a vállalkozások versenyképességének megőrzése és javítása érdekében.

Magyarországon jelenleg 19 működő klaszter található, amelyek közül az első, a 2000-ben létrehozott Közép-Magyarországi Autóipari Klaszter (Esztergom Klaszter). Az ugyancsak az autógyártás területén létesített másik jelentős klaszter, amely a magyar GDP 10%-át adja, a Pannon Autóipari Klaszter (PANAC), amelynek alapító tagjai között szerepel pl. az Audi Hungária Kft., Magyar Suzuki Rt., Rába Magyar Vagon és Gépgyár Rt., Opel Magyarország Járműgyártó Kft., Citibank

Rt. stb. A hazai klaszterek az autóiparon kívül az építőipar, fa- és bútóipar, textilipar, turizmus területén egyaránt megtalálhatók.

A klaszterek megoszlása egyenlőtlenséget mutat, ugyanis a Nyugat-Dunántúli Régióban 5, a Közép-Dunántúli Régióban 4 klaszter működik, ugyanakkor az Észak-Magyarországi Régióban egyáltalán nincs klaszter. Tekintettel arra, hogy a hazánkban működő klaszterek még rendkívül fiatalok, így kevés a rendelkezésre álló tapasztalat azok tevékenységét, sikerét avagy sikertelenségét illetően. Az azonban látható, hogy az egyes klasztereken belül nem megfelelő súllyal tevékenykednek az egyetemek, kutatóbázisok, valamint a kormányzati intézmények és érdekképviseletek, ezek részvétele a klaszterekben inkább jelképesnek mondható, tehát itt lényegesen nagyobb aktivitásra lenne szükség. Problémát jelent a támogatási rendszer szerkezete is. A jelenlegi támogatási rendszer egy három szintű struktúrát mutat, vagyis van egy kormányzati szint, regionális szint és a megyei-önkormányzati szint. Ezen belül a regionális szintű támogatások elosztása különösen nehézkes, ami abból fakad, hogy vannak olyan gazdasági régiók, amelyek egyelőre nem kívánják támogatni a területükön működő klasztereket.

Az említett nehézségek ellenére, amelyek véleményem szerint az információáramlás hiányosságaiból, valamint a hazai kis- és középvállalkozások kezdeti, egy a számukra kevésbé ismert együttműködési forma bevezetésével kapcsolatos aggályokból fakadnak, a klaszteresedési folyamat Magyarországon is sikeres lehet. Ez a program jól illeszthető a gazdaságfejlesztés koncepciójába, és ezen belül a kis- és közepes vállalkozások támogatási politikájába, hiszen a fejlesztési és támogatási célok egybevágnak. Éppen ezért végre konkrétumokra, valószínű intézkedésekre van szükség a klaszterek létrehozásának és különösen működtetésének mind közvetlen, mind pedig közvetett (pl. a bérjárulékok csökkentése, az amortizációs leírás gyorsítása, adókedvezmények a képzésre, továbbképzésre, K+F-re, a kockázati tőkebefektetések támogatása stb.) támogatását illetően.

Az állami támogatásoknak és adókedvezményeknek kompatibilisnek kell lennie az EU-normákkal. Az Európai Bizottság azt szorgalmazza, hogy a tagállamok támogatási politikája kiegészítse az uniós támogatásokat.

Az EU-támogatások igénybevétele érdekében pontosan meghatározott projektek kidolgozása szükséges, erre tanulságként szolgál Ausztéria példája, amely a csatlakozást követően több EU-támogatási keretet nem volt képes kihasználni, mert fejlesztési szakemberei felkészületlenek voltak az EU támogatási projektjeivel kapcsolatban. A klaszterek megfelelő keretet nyújtanak a támogatások sikeres megszerzéséhez, egyrészt mert a klasztermanagement vagy egy klasztertag projektkoordinátor összefogja és irányítja a projektkidolgozást és a pályázat benyújtásának munkafolyamatát, másrészt a kkv-k a kooperációban összevonva erőforrásaikat sikeresebben képesek pályázni a támogatásokra.

Az EU közösségi politikája kiemelten foglalkozik a kis- és középvállalkozásokkal, részben a vállalkozáspolitikai keretein belül, részben pedig koncentrált akciókon keresztül. A tapasztalatok szerint a hazai vállalkozások eddig csak korlátozott mértékben tudtak bekapcsolódni a közösségi programokba, aminek oka – véleményem szerint – a helyi politikások és a fejlesztési szakemberek nem megfelelő felkészültsége, valamint a kamarák és egyéb szakmai érdekképviselői szervek információáramoltatásának hiányosságai.

Az Európai Unióban belül fejlett és jól működő metodikája van a kis- és közepes vállalkozások támogatásának, míg Magyarországon minden kormányváltást követően változik ezen vállalkozói szféra támogatáspolitikája. A magyar kkv-k már meglévő versenyhátránnyal lépnek az Európai Unióba, és számolnunk kell azzal, hogy a nyitott Európában a konkurenciaharc erősödésével további nyomás nehezedik ezekre a vállalkozásokra.

A klaszter mint gazdasági modell alkalmazása önmagában természetesen nem jelent teljes megoldást az érintett vállalatok problémáinak kezelésében, de egyfajta lehetőséget biztosít a kis- és középvállalkozások dinamizálásában a képességek és lehetőségek koncentrált kiaknázása által.

Irodalomjegyzék:

- Atzmüller, R. Gaubitsch, R. Sturm, R. (2000): Innovation – Qualifikation – Aspekte regionaler Entwicklung, AMS-Report, Wien
- Kállai László (2002): Paradigmaváltás a kisvállalkozás-fejlesztésben, Közgazdasági Szemle, 2002. július–augusztus
- Kalotay Kálmán (2003): Működőtöke-válságban?, Közgazdasági Szemle, 2003. január
- Lentner Csaba (2002): A hazai vállalkozásokat erősítő gazdasági programok társadalmi hatásai – az egzisztenciahiteltől a Széchenyi Tervig, Valóság, 2002/8. szám
- Lentner Csaba (2002): Förderungsprogramme für heimische Unternehmen, Zeit-Fragen, 2002/10. Jahrgang
- Major Iván (2002): Miért (nem) sikeresek a magyar közép vállalatok?, Közgazdasági Szemle, 2002. december
- Porter, M. (1998): Cluster and the new economics of competition, Harvard Business Review
- Porter, M. (1999): Wettbewerb und Strategie, Econ Verlag, München
- Waldner, B. Mayrhofer, W. (2002): Cluster als regionale Antwort auf die Globalisierung und Arbeitsplatzmotor der österreichischen Wirtschaft, TU Wien
- Internetcímek:*
- www.acstyria.at
 - www.ams.or.at
 - www.ams.or.stmk
 - www.automobil-cluster.at
 - www.energytech.at/foerderungen
 - www.gm.hu
 - www.holz-cluster.at
 - www.2.wkstmk.at

Lentner Csaba – Vágyi Ferenc

Ungarische steuerpolitische Reformbestrebungen im marktwirtschaftlichen Übergang

In Ungarn hat sich die Rolle der Steuerpolitik und der, dadurch zu erzielenden staatlichen Einnahmen im marktwirtschaftlichen Übergang aufgewertet. Zwar ist die Rolle der staatlichen Zentralisation und der Neuverteilung der Einkommen geringer geworden, haben die Übergabe des staatlichen Sektors in Privathand und der Aufbau der, von der Regierung unabhängigen Notenbankpositionen die, durch die monetare Politik zu erzielende wirtschaftliche Beeinflußbarkeit vermindert. In Hinsicht auf die bestimmende Rolle der staatlichen Steuerpolitik, bzw. auf derer, die öffentlichen Ausgaben im möglichst größten Maß zu finanzieren beabsichtigenden Einfluß und auf sein, das Haushaltsdefizit vermindernendes Ziel, macht sich der fiskalische Zwang geltend, welcher im vergangenen anderthalb Jahrzehnt – vom Beginn der marktwirtschaftlichen Öffnung – im Kreuzfeuer der fortlaufenden Umwandlungen und Reformkonzeptionen gestanden ist.

In den vergangenen 20 Jahren war die Steuerpolitik der entwickelten Länder gleichzeitig von zwei grundlegenden Abläufen bestimmt: einerseits mußte man in jedem Land auf die, sich aus der Globalisation ergebenden Einflüsse Rücksicht nehmen (zB. auf die steuerlichen Folgen der freieren Kapitalbewegung) und andererseits mußte man auf nationaler Ebene die Gestaltung, bzw. Aufbringung der Haushaltseinnahmen, gemäß den eigenen wirtschaftspolitischen Zielen, anstreben.

- Die Steuerpolitik beeinflussenden Faktoren sind somit in erster Linie:
- auf die gesellschaftlichen öffentlichen Ausgaben ausgeübter zunehmender Druck,
 - die Strukturänderungen der Wirtschaften,
 - Stärkung der internationalen wirtschaftlichen Integration und
 - Beschleunigung der technischen Änderungen.

Heute übt die Mehrheit der Länder der Welt eine *Stabilisationswirtschaftspolitik* aus, deren Ziele wie folgt sind:

- Erreichung, bzw. Aufrechterhaltung eines stabilen Wirtschaftswachstums,
- Erzielung einer niedrigen Inflation,
- Sicherstellung der stabilen außenwirtschaftlichen Bilanz und
- Erzielung der geringen Arbeitslosigkeit.

Die gemeinsame Erreichung obgenannter Ziele wird in Wirklichkeit nur in den seltensten Fällen erfüllt, so sind die gesetzten Aufgaben, nur einander stärkend und nicht im Gegensatz zueinander, langanhaltend zu verbessern.

Die Lage der ungarischen Wirtschaft wird von den konjunkturellen Änderungen der Weltwirtschaft und von den Bewegungen der Geld- und Kapitalmärkte stark bestimmt. Deswegen ist für unser Land die Erhaltung des inneren und äußeren Gleichgewichtes wichtig. Das äußere Gleichgewicht der Wirtschaft wird vom Saldo der laufenden Zahlungsbilanz und die innere Gleichgewichtslage von der Relation der Einnahmen und Ausgaben des Staatshaushaltes bestimmt.

Die Gestaltung des Staatshaushaltes ist ein gesellschaftlicher-wirtschaftlicher Reformprozeß. Die Lage des Staatshaushaltes muß mit den makrowirtschaftlichen Zielsetzungen und mit den Gleichgewichtsansforderungen im Einklang sein. Der Ausbau eines Wirtschaftsführungssystems ist erforderlich, welches die effizienteste Wirtschaftung mit den Staatsgeldern garantiert.

Beim Aufbau des Steuersystems muß man darauf Rücksicht nehmen – ähnlich zu den umfassenderen Zielen der Stabilisationswirtschaftspolitik –, daß es:

- das Wirtschaftswachstum,
- das Gleichgewicht der Haushalts- und Zahlungsbilanz und
- die Erhaltung der Inflation auf einem niedrigen Niveau fördert.

Ziele und Maßnahmen des wirtschaftspolitischen Korrekturpaketes von 1995

Die ungarische Finanzpolitik war vom Beginn des marktwirtschaftlichen Übergangs von Finanzierungs- und gesellschaftlichen Spannun-

gen umgeben. Die Steuergerichtsbarkeit und die Einkommensverteilungsprozesse der Bevölkerung sind im äußerst großen Ausmaß, den politischen Einfluß gestaltende Faktoren geworden. So ist nach den Parlaments- und Gemeinderatswahlen in 1994, das Maß und das Wachstumstempo des inneren und äußeren Gleichgewichtsdefizits der ungarischen Wirtschaft Anfang 1995 schon unerträglich geworden – wegen der lockeren Haushaltsdisziplin – in Folge dessen man einer schwierigen und sich rasch verschlechternden Wirtschaftslage entgegenschaun mußte. Der, auf die Abstellung der weiteren Verschlechterung des Haushaltsgleichgewichtes und der laufenden Zahlungsbilanz abzielende wirtschaftspolitische Eingriff ist unvermeidlich geworden.

Das Defizit der laufenden Zahlungsbilanz ist in 1993 und 1994 an 10% von GDP herangekommen. Der Grund dafür war zum Teil, daß das Defizit des Staatshaushaltes ab 1991 im raschen Tempo gewachsen ist und in 1994 bereits 8% von GDP überschritten hat. Zur Finanzierung des Defizits haben die inländischen Einsparungen keine Deckung gewährt, der ausländische Nettoschuldenstand ist auch deswegen in die Höhe geschneilt. Das Wachstum des Haushaltsdefizits ist erheblich, was zum Teil auf strukturelle Gründe zurückzuführen war, so war es zu erwarten, daß es ohne Maßnahmen weiter ansteigen wird. Nach den ersten Monaten in 1995 ist es eindeutig geworden, daß das Defizit der Zahlungsbilanz und des Staatshaushaltes in diesem hohen Ausmaß, ohne Riskierung der Zahlungsfähigkeit nicht mehr weiter aufrecht zu erhalten ist. Unter diesen Umständen hat die Regierung ein Stabilisations-Maßnahmenpaket verabschiedet, dessen Ziele wie folgt waren:

- Steigerung der Haushaltseinnahmen,
- Verminderung der Haushaltsausgaben,
- Verminderung des Defizits des Staatshaushaltes (und aufgrund all diesen),
- Verminderung der Staatschulden.

Im Rahmen des Stabilisationsprogrammes sind fiskalische-, monetäre- und einkommenspolitische Maßnahmen in Kraft getreten und im Zuge dessen ist in der Wirtschaftspolitik die Restriktion in den Vordergrund gerückt.

Die wichtigsten Maßnahmen:

- Es ist zur einmaligen Abwertung des Forints vom erheblichen 9%-igen Ausmaß gekommen.
- Die Einführung vom 8%-igen Zusatzzoll ist erfolgt, dessen Ziel die Zurückdrängung des Einfuhrwachstums und die Unterstützung des Exports und der Inlandsproduktion war.
- Im Interesse der Verminderung des Haushaltsdefizits ist es zur Steigerung von Steuer und anderen Einnahmen gekommen.
- Die sozialen-, Wohlfahrts- und sonstigen Ausgaben wurden gemäßigt.

Nachleben der wirtschaftspolitischen Korrektur von 1995

Als Ergebnis der beschränkenden Wirtschaftspolitik hat sich die Gleichgewichtslage in 2 Jahren (in 1995 und in 1996) beträchtlich gebessert. Das Defizit der laufenden Zahlungsbilanz ist im Prozentsatz der GDP von 9,5% in 1994 auf 3,9% in 1996 zurückgegangen. Das Defizit des Staatshaushaltes ist ebenfalls im Vergleich zu GDP in zwei Jahren von 8,1% auf 3,3% gesunken. Das Maß der Haushaltsstrenge wird davon gekennzeichnet, daß das primäre Saldo des Staatshaushaltes, dh. Saldo ohne Zinszahlungen, im Prozentsatz der GDP inzwischen um 7,1 Prozentpunkte zurückgefallen ist, während sich das Saldo des Zentralhaushaltes um 6,7 Punkte gebessert hat. Die ausländische Verschuldung des Landes, bzw. innerhalb dessen des Staates ist erheblich gesunken, die Relation des inländischen Schuldenstandes zu GDP hat sich stabilisiert. Die Einströmung des ausländischen „working capitals“ war beträchtlich, was mit der, in der Zeit zusammenfallenden Privatisationsankündigung des Energie- und Banksektors zu erklären ist.

Die Relationen der, aus den vier wichtigsten Steuerarten – Umsatzsteuer, Einkommenssteuer, Gesellschaftssteuer, Unternehmensgewinnsteuer – stammenden netto Einnahmen haben in Ungarn in der Zeit zwischen 1988 – 1996 unterschiedlich variiert, es ist jedoch nachzuweisen, daß als Auswirkung des Korrekturpaketes von 1995 die netto Steuereinnahmen in 1995 und 1996 beträchtlich angestiegen sind, obwohl dessen gesellschaftlichen Folgen schwerwiegend waren.

Die wirtschaftspolitischen Voranschläge wurden in 1996 sogar an zwei wichtigen Punkten „übererfüllt“:

- Die Realverdienste, bzw. die Realeinkommen haben sich im größeren Ausmaß, als geplant, vermindert.
- Das primäre Aktivsaldo des Staatshaushaltes hat dennoch auch das vorgesehene Maß überstiegen.

In erster Annäherung kann das auf technische Schwierigkeiten hinweisen, einerseits auf den Mangel der Planung der zu erwartenden Haushalteinnahmen und andererseits darauf, daß die wirtschaftspolitischen Mittel in der Regelung der nominalen Lohnerhöhung verhältnismäßig erfolgreich, in der Regelung der Inflation dennoch weniger erfolgreich waren.

In zweiter Annäherung handelt es sich darum, daß die Wirtschaftspolitik innerhalb ihres ausgeschriebenen Zielsystems einzelne Ziele hervorgehoben gehandhabt hatte, sie hat sich überbesichert, deswegen ist dann die Restriktion strenger geworden, als es zur wirtschaftlichen Korrektur tatsächlich erforderlich gewesen wäre.

Das wirtschaftspolitische Paket von 1995 hat darauf hingedeutet, daß beim Aufbau der Wirtschaftspolitik die ähnlichen Zwangsschienen vermieden werden müssen, ohne Durchführung des Reforms hätten jedoch der Rückschlag des Wirtschaft und des Lebensniveaus und das Wachstum der Einkommensungleichheiten zu einer noch schwerwiegenderen Situation in Ungarn geführt.

Reform des Staatshaushaltes von 1998

Möglicher Spielraum der Wirtschaftspolitik

Die wirtschaftliche Stabilisation von 1995 – 1996, die sich verbessernde Tendenz der Gleichgewichtskennzahlen, der Neuanlauf des Wachstums der Wirtschaftsleistungen haben Chancen dazu gegeben, daß sich die ungarische Wirtschaft auf eine stabile Wachstumsbahn begeben kann. Der Spielraum der Wirtschaftspolitik hat sich ausgebreitet, die Stabilisation mußte jedoch auch in der Zeit des Wachstums und der Anschließung die erstrangige Priorität bleiben, doch war die günstige Auswirkung der Maßnahmen nur kurzfristig. Mit der Näherung der Wahlen von 1998 hat sich erneut eine lockere Haushaltsdisziplin

geltend gemacht. Die finanziellen Gleichgewichtskennzahlen des Staatshaushaltes haben sich, in tatsächlichen Wertdaten ausgedrückt, ungünstig gestaltet, was mit den Mitteln der Finanzpolitik behandelt werden mußte.

Im Interesse der Durchführung der haushaltspolitischen Ziele von 1998, mußten sowohl auf dem Gebiet der Einnahmen, als auch auf dem der Ausgaben erhöhte Anstrengungen gemacht werden, damit das notwendige Gleichgewicht nicht in Gefahr gerät. Im Staatshaushalt waren nach wie vor Punkte, welche zur raschen Verschlechterung des Haushaltsgleichgewichtes geführt hätten. In der Erhebung der öffentlichen Abgaben und in der Verwendung der Ausgaben mußte man auch die Effizienz der Kontrollsysteme verstärken. Im Einklang mit den wirtschaftspolitischen Bestrebungen mußte also das Steuersystem auch in 1998 in der Sicherstellung des Haushaltsgleichgewichtes eine Rolle spielen.

Als wichtige *Zielsetzung* wurden der Aufbau der Effizienz der Steuererhebung und einer günstigeren Steuerzahlungsmoral erwähnt. Ein Teil der Verschärfungen hat jedoch Verfassungsbedenken aufgeworfen, so wurden die, für die Steuerbehörden zusätzliche, umfassende Informationen und Effizienz – und gleichzeitig auch Steuereinnahmen – bedeutenden Maßnahmen zurückgezogen.

Im Interesse der Effizienzsteigerung der Steuererhebungstätigkeit muß man doch der Zurückdrängung der Schwarzwirtschaft, der Verbesserung des Kontrollniveaus Aufmerksamkeit schenken. Das Steuersystem und die einzelnen Steuerarten mußten den Prinzip der Stabilität und der Berechenbarkeit nach wie vor als Hauptgesichtspunkte sichern.

Allgemeine Lage des Haushaltes im Jahr 1998

In 1988 hat sich das Wirtschaftswachstum günstiger, als erwartet gestaltet, bei Stärkung der Ausfuhr und der durchschnittlichen einkommensproduzierenden Fähigkeit der Wirtschaftsorganisationen, bei Verringerung der Arbeitslosenrate, bei Zunahme der Löhne und des Verbrauchs, weiters bei Abnahme der Inflation hat sich ein handhabbares Finanzgleichgewicht herausgebildet.

In Folge der wirtschaftlichen Abläufe hat sich das konsolidierte vorläufige Defizit des Staatshaushaltes im Vergleich zu GDP bei rund

4,6% gestaltet. Das primäre Saldo des Staatshaushaltes hat sich im Vergleich zu GDP von 3,1% in 1997 auf 1,8% verändert. Die Einkommenszentralisation hat sich von 45% auf 42,2% und die Relation der Neuverteilung von 49,7% auf 46,9% modifiziert.

Die Lage des *zentralen Haushaltes* ist in Folge der, von den günstigen makrowirtschaftlichen Abläufen auf die Einnahmen ausgeübten positiven Einflüssen und in Folge der strengen Wirtschaftung mit den Staatsgeldern wesentlich günstiger, als gutgeheißen, geworden.

Reform des Staatshaushaltes in den Jahren 2000–2002

Haushaltsrichtlinien in den Jahren 2000–2002

Das Dokument über die Haushaltsrichtlinien der Ungarischen Republik von 2000–2002, beinhaltet laut dem Staatshaushaltsgesetz die makrowirtschaftliche Entwicklungsbahn, bzw. die, dieser zugeordneten wichtigeren Haushaltsparemeter.

Die Regierung hat in 1999 die Nachfolgenden bestimmt:

- die, auf ihren wirtschaftspolitischen Vorstellungen beruhenden Haushaltsrichtlinien;
- für die Jahre 2000–2002 das Maß des Staatshaushaltsdefizits ohne Privatisierungseinnahmen;
- die möglichen Relationen der Ausgaben des Staatshaushaltes.

Die Tabelle Nr. 1. zeigt alles ausführlich, aufgrund dessen festzustellen ist, daß die wirtschaftspolitischen Ziele der Regierung nach wie vor die Bedingungen der Fortführung des andauernd raschen, ausgeglichene und mit der weiteren bedeutenden Abnahme der Inflation einhergehenden Wirtschaftswachstums waren.

All das setzt eine Wirtschafts- und Haushaltspolitik voraus, welche einen Rahmen dazu schafft, daß mehr Geld dem Verbrauch, Investitionen, der Förderung der Unternehmer und der Verminderung der Lasten der Familien mit Kindern zufließt.

Tabelle Nr. 1.: Auf wirtschaftspolitischen Vorstellungen beruhende Haushaltsrichtlinien für die Jahre 2000–2002, (%)

(Quelle: Finanzschau 1999, Nr. 4.; Amt des Ministerpräsidenten, Budapest 2001)

Bezeichnung der Parameter und Richtung deren Änderungen	Kennzahl 2000	Kennzahl 2001	Kennzahl 2002
Wachstum des Bruttoinlandsproduktes	4 – 5	4,5 – 5,5	5,5 – 6
Verbraucherpreiserhöhung *	106 – 107	104 – 105	103,5 – 104,5
Defizit des Staatshaushaltes ohne Privatisierungseinnahmen **	-2,5 – -3,5	-2,3 – -3,3	-2 – -3
Erhöhung des Durchschnittsverdienstes in der Sphäre der öffentlichen Bediensteten *	108 – 109	106 – 107	105,5 – 106,5
Maß der staatlichen Neuverteilung ***	43,5– 44,5	42 – 43	40,5 – 41,5
Maß der staatlichen Einkommenszentralisation ****	40,5- 41,5	39 – 40	38 – 39
* Vorjahr = 100% ** Im Vergleich zu GDP im gegebenen Jahr, nach GFS System *** Konsolidierte Gesamtausgaben des Staatshaushaltes im Vergleich zu GDP im gegebenen Jahr **** Konsolidierte Gesamteinnahmen des Staatshaushaltes im Vergleich zu GDP im gegebenen Jahr			

Der Gesetzentwurf, bzw. die Gesetze gelten für 2 Jahre und für alle 4 Subsysteme des Staatshaushaltes, die Einnahmen-, Ausgaben- und Förderungsvoranschläge, bzw. die Defizits werden jedoch jährlich und nach Subsystemen gutgeheißen. Falls im „mehrjährigen“ Haushalt wegen ungünstiger Gestaltung der Umstände Korrekturen erforderlich sind, kann das auf der, im Staatshaushaltgesetz geregelten Art und Weise erfolgen.

Das, für 2 Jahre geltende Haushalt ermöglicht, daß:

- für die Beteiligten der Wirtschaft kann man die Wirtschaftsrahmen für zwei Jahre im voraus festlegen,
- das Umfeld der Rechtsregel wird berechenbarer, das längerfristige Denken fördernd.

Die Erhaltung der günstigen makrowirtschaftlichen Bedingungen und die ausgeglichene Entwicklung der ungarischen Wirtschaft fordern, ähnlich zu den vergangenen Jahren, die weitere Verminderung des GDPproportionalen Defizits des Staatshaushaltes und ebenfalls

die Herabsetzung der Einkommenszentralisation, was das zentrale Element im Reform des Staatshaushaltes ist.

Die Regierung hat die wichtigsten Aufgaben der Steuerpolitik aufgrund der Ergebnisse des vergangenen Zeitraums und der wirtschaftspolitischen Folgen der folgenden Jahre festgelegt. In der Durchführung der steuerpolitischen Ziele verstärkt sich – der bisherigen Richtlinie folgend – für die Beteiligten der Wirtschaft die Berechenbarkeit der Besteuerung, der Nachdruck liegt auf der Stabilität und auf der Erleichterung der Erfüllung der Besteuerung und der Steuerzahlungsverpflichtung. Die steuerlichen Änderungen richten sich nach dem Zeitplan der Erstellung des zweijährigen Haushaltes, damit auch die Stabilität und die Kontinuität überprüfend.

Über die Änderungen kann im allgemeinen gesagt werden, daß:

- diese im Einklang mit den Haushaltsrichtlinien der Gründung der Einnahmensseite des Haushaltes dienen;
- diese die Bedingungen der Steuerzahlung und die Effizienz der Besteuerung verbessern;
- diese die Durchführung der, mit dem Anschluß an die Union zusammenhängenden Rechtsharmonisations-Maßnahmen sicherstellen.
- Beim *Umsatzsteuer* wurden keine wesentlichen Regelungsänderungen durchgeführt, unter den Modifizierungen tauchen jedoch die, Rechtsanwendung und Rechtsharmonisation fördernden Maßnahmen auf.

Im Fall der *Gefällssteuer* kommt es zur Regelung der Gefällssteuersätze. In 2002 ist es allgemein zu einer Besteuerungssatz-Erhöhung von 6% gekommen. Eine, davon abweichende Erhöhung ist bei den Produkten erforderlich, bei denen es von der Rechtsharmonisationspflicht begründet wird. Wegen der sukzessiven Annäherung an das Mindestniveau der EU steigt, 6% übersteigend, zB. der Steuersatz der Alkoholprodukte und der Zigarette.

Die größten Änderungen werden im Rahmen der *Einkommenssteuer* durchgeführt, dessen Ziele wie folgt sind:

- Ausbreitung der Steuerbegünstigungen für Familien,
- Vereinfachung der Besteuerung,
- Verminderung des Administrationsaufwandes,
- Verbesserung der Funktionsbedingungen der Privatunternehmer.

Unter den Vereinfachungen und die Rechtsharmonisation fördernden wichtigeren Änderungen muß man die Nachfolgenden anführen:

- Verringerung der Zahl der Steuerumgehungen, im Interesse des Schutzes der Steuergrundlage sind die, mit der Repräsentation zusammenhängenden Naturalbezüge bei der Zahlstelle steuerpflichtig geworden.
- Ab der zweiten Hälfte 2001 ist die Behindertenförderung steuerfrei geworden.
- Die Einkommensteuer wegen Treibstoff-Zusatzverbrauch wurde abgeschafft.

Eine wichtigere Veränderung in der *Gesellschafts- und Dividendensteuer* ist, daß die kleinen und mittelständischen Unternehmen nach dem, nach dem 1. Januar 2002 in Anspruch genommenen für Investitionskredite bezahlten Zinsen eine Steuerbegünstigung geltend machen können. Die, sich auf den Investitionskredit beziehende Steuerbegünstigung beträgt 20% der, im Steuerjahr bezahlten Zinsen, bzw. im Fall von, in hervorgehobenen Regionen, Unternehmenszonen oder in einer, aus gesellschaftlich-wirtschaftlicher Sicht zurückgebliebenen Region in Betrieb gesetzten und betriebenen Investitionen 40% der, im Steuerjahr bezahlten Zinsen.

Die, während der Funktion des Steuergesetzes gewonnenen Erfahrungen, bzw. die Änderung des wirtschaftlichen Umfeldes begründen die Abschaffung, bzw. Modifizierung einiger Vorschriften, weiters wird die Vereinfachung einzelner Verfügungen ebenfalls möglich.

Die *lokalen Steuer* wurden im verhältnismäßig geringfügigen Umfang geändert. Die Veränderungen haben sich auf die Vereinfachung der Steuerzahlungspflichten und auf die Verminderung der Administrationsverpflichtungen der Unternehmen gerichtet.

Ziele der, mit der Zahlung der *Sozialversicherungsabgabe* zusammenhängenden Modifizierungsvorschläge:

- Durch die Verminderung der Lasten der lebendigen Arbeit, Erhöhung der Beschäftigung und der Wettbewerbsfähigkeit.
- Steigerung der Proportionalität der allgemeinen Steuerpflicht.

Die erhebliche Herabsetzung der Kosten der lebendigen Arbeit hat das Regierungsprogramm als hervorgehobene Frage behandelt, als erster Schritt hat es in 1999 die Zahlungspflicht der Arbeitgeber für So-

zialversicherungsabgaben um 6%, und die Zahlungslast des Beitrags an den Arbeitsmarktsfond um 1% niedriger festgelegt. In 2000 war die Fortführung dieser Tendenz nicht möglich.

Die Regierung möchte in 2001–2002 die Verminderung der Kosten der lebendigen Arbeit der Arbeitgeber fortführen, so vermindert sich in 2001 und 2002 die Zahlungspflicht der Arbeitgeber für Sozialversicherungsabgaben um 3–3 Prozentpunkte. Unter dessen Einfluß beträgt der Einnahmenausfall in 2001 HUF 110 Mrd. und in 2002 HUF 123 Mrd. Die vorgesehene Erhöhung des Gesundheitsbeitragsatzes in Höhe von 300–300 HUF pro Jahr gleicht diesen Schritt nur minimal aus.

Gestaltung der Einnahmensstruktur

Die vorgeschlagenen Änderungen haben im Steuersystem die Struktur der Steuereinnahmen in 2001 im wesentlichen nicht verändert. Die Relation der wichtigeren *steuer- und steuerartigen* Einnahmen des Staatshaushaltes zu GDP hat in den vergangenen Jahren fortlaufend abgenommen. Diese Tendenz hat sich auch in 2001 geltend gemacht, die vorgesehene Herabsetzung hat jedoch 1 Prozentpunkt überschritten. Die einzelnen Steuerarten untersuchend, hat in 2001 die Relation der planbaren Steuereinnahmen zu GDP, im Vergleich zum Jahr 2000 bezeichnenderweise stagniert.

Die Relation der direkten Steuer zu den wichtigeren Einnahmen des Staatshaushaltes zeigt während der vergangenen 5 Jahre ein fortlaufendes, mäßiges Wachstum und diese Tendenz setzt sich erwartungsgemäß in 2002 weiter fort, gleichzeitig kann die Relation im Vergleich zu GDP als stabil betrachtet werden. Die Relation der, aus der Einkommenssteuer stammenden Einnahmen hat im Vergleich zu den wichtigeren Einnahmen des Staatshaushaltes und zu GDP mäßig zugenommen. Innerhalb der wichtigeren Einnahmen des Staatshaushaltes war die, für 2001 geplante Relation der Einkommenssteuer 19,9%.

Unter den Einnahmen des Staatshaushaltes fällt die Gesellschaftsteuer mit kleinerem Gewicht in die Waagschale, deren Relation steigt jedoch fortlaufend an. Die Relation der Gesellschaftsteuereinnahmen zu GDP ist im Zeitraum zwischen 1995–1999 mäßig angestiegen und danach stagniert sie.

Innerhalb der wichtigeren *Steuereinnahmen* des Staatshaushaltes ist die Relation der indirekten Steuer, bzw. der Sozialversicherungsabgaben unverändert am höchsten. Die, aus den Arbeitgeber- und Arbeitnehmerabgaben stammenden Einnahmen des Staatshaushaltes, bzw. die, sich an Zoll und Einfuhr anknüpfenden Einnahmen zeigen im Vergleich zu den wichtigeren Einnahmen des Staatshaushaltes in den letzten Jahren einen fortlaufenden Rückgang.

Innerhalb der indirekten Steuer vertreten die, aus der Umsatzsteuer stammenden Einnahmen ein größeres Ausmaß, deren Relation im Vergleich zu den wichtigeren Einnahmen des Staatshaushaltes zeigte, während der vergangenen Jahre ein mäßiges Wachstum auf und aufgrund der, für 2001 geplanten Daten betrug die Relation der Einnahmen 23%. Die Relation der Gefällssteuer ist in 1999 angestiegen und nach einem Rückfall von 0,5 Prozentpunkte in 2000, hat sie sich in 2001 bei rund 10,8% stabilisiert.

In den steuer- und steuerartigen Einnahmen vertreten die, aus den lokalen Steuern, aus Gebühren und aus den Fahrzeugsteuern stammenden Einnahmen die geringste Relation. Die Relation der lokalen Steuer ist von 1995 bis 1999 fortlaufend gewachsen und danach mäßig zurückgegangen.

Internationaler Vergleich

Der internationale Vergleich der Einnahmensrelationen zeigt ebenfalls ein anschauliches Bild. Ungarn befindet sich in Hinsicht auf die Relation sämtlicher *Steuereinnahmen* im Vergleich zu GDP, unter den OECD-Ländern im Mittelfeld und sie unterschreitet den Durchschnitt der Staaten der Europäischen Union. Die Relation der *Steuereinnahmen* im Vergleich zu GDP ist in Schweden, Dänemark, Luxemburg, bzw. Belgien höher. Die Kennzahl von Polen und der Tschechei stimmt mit der Relation von Ungarn beinahe überein, gleichzeitig sind die Relationen in Spanien, Griechenland und in der Schweiz wesentlich niedriger.

Die einzelnen Steuerarten untersuchend, ist die Relation der, den *Verbrauch belastenden Konsumsteuer* alles in allem – mit europäischem Maßstab gemessen – hoch, sie übersteigt sowohl den Durchschnitt der OECD Länder, als auch den der Staaten der Europäischen Union. Die Relation der, den Verbrauch belastenden Konsumsteuer im Ver-

gleich zu GDP ist zum Beispiel in Polen, in Portugal und in Dänemark ähnlich zu Ungarn, gleichzeitig ist diese Relation in den umliegenden Ländern im allgemeinen niedriger, wie zB. in Österreich.

Die Relation der *Einkommens- und Gewinnsteuer* erreicht gleichzeitig nur Zweidrittel des OECD- und EU Durchschnittes. Die Relation der Einkommenssteuer im Vergleich zu GDP ist in Portugal, in Griechenland, in der Tschechei und in Frankreich ähnlich zu Ungarn. Die Relation der Einkommenssteuer im Vergleich zu GDP ist in Dänemark wesentlich höher.

Die, vom Internationalen abweichende Gestaltung der Relation der, den Verbrauch belastenden Konsumsteuer und Einkommenssteuer in Ungarn, ist auf mehrere Gründe zurückzuführen:

- Niveau der Arbeitsproduktivität,
- Anforderungen an das Wirtschaftsgleichgewicht,
- Makrostruktur der GDP,
- Relation des Verbrauchs – der Anhäufung
- Präsenz eines höheren *Umsatzsteuersatzes*.

Die Relation der, mit der *Sozialversicherung* und der Beschäftigung zusammenhängenden *Abgaben* im Vergleich zu GDP, übersteigt um 3-5% die Durchschnittswerte der OECD, bzw. der EU.

Allgemeine Bestrebungen

Den internationalen Vergleich auch in Betracht ziehend, kann behauptet werden, daß die stabilen Makrobedingungen und die Steuergesetze die ungestörte Funktion des Staatshaushaltes ermöglichen. Das grundlegende Ziel der Wirtschaftspolitik besteht darin, daß in Ungarn die wirtschaftlichen Leistungen und dadurch der Wohlstand der Bürger, auch in Hinsicht auf das Lebensniveau, sukzessiv an die Europäische Union herankommt.

Im Interesse dessen muß man:

- die Erfüllung der, mit dem EU Anschluß zusammenhängenden Verpflichtungen der gesellschaftlichen Rechtsharmonisation,
- die weitere Mäßigung der Belastung der lebendigen Arbeit, bzw. die Annäherung der Lasten der Arbeits- und Kapitaleinkommen,
- die Minimalisierung und Zurückdrängung der Steuerumgehungen und der Auspielungsmöglichkeiten und der Steuerzahlungspflicht,

- die Mäßigung der Administrationsverpflichtungen,
- die Erhöhung der Effizienz des Steuerverwaltungssystems fortlaufend anstreben.

Über die Mittel der fiskalischen Politik hinaus, muß man zur erfolgreichen Funktion des Steuersystems die wirtschaftlichen- und gesellschaftspolitischen Mittel ebenfalls zur Anwendung bringen.

Es ist sinnvoll, wenn die Besteuerungspraxis auf Vorschriften beruht, welche keine wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Spannungen hervorrufen, zugleich aber das Zustandekommen der Bedingungen fördern, welche zur Durchführung der heimischen und internationalen Verpflichtungsübernahmen des Landes unentbehrlich sind.

Durchdringung der Internationalen Trends im Ungarischen Steuersystem

Das ungarische Steuersystem hat sich seit seiner Einführung in 1988, in seinen Grundprinzipien nicht geändert. Die, von Jahr zu Jahr durchgeführten Modifizierungen im Rahmen der Wirtschaftspolitik und der Rechtsharmonisation der Europäischen Union, haben überwiegend die Steuersätze und den Kreis der, in Anspruch zu nehmenden Begünstigungen betroffen.

In den 1990er Jahren, gleichzeitig mit der Verringerung der Möglichkeiten der monetären Politik haben sich das Steuersystem und die fiskalische Politik zu den Hauptfaktoren der Wirtschaftspolitik herausgewachsen. Das Maß der Steuererhebung hat nicht mehr alleine die Steuerpolitik, sondern das Maß der staatlichen Ausgaben bestimmt. Die Steuerrechtsregel wurden dementsprechend immer dem Ausmaß der öffentlichen Ausgaben im gegebenen Jahr angepaßt. (Siehe ausführlicher: Csaba Lentner: Steuerpolitische Dilemmas in 1998, in der wissenschaftlichen Publikation der Universität Sopron 1996–1999, 42–45. Jahrgang, pp. 21–39, Sopron, 1999)

Das Maß der staatlichen Einkommenszentralisation ist ab 1988, vom Reform der Steuerpolitik bis 1993 gewachsen und ab 1994 fortlaufend zurückgefallen. Das Maß der GDP proportionalen Steuereinnahmen ist von 41,6% in 1988 auf 43% in 1999, und bis 2002 auf 38% zurückgegangen.

In der Steuerpolitik wurde der Nachdruck in den vergangenen Jahren auf die Verstärkung der Rolle der indirekten Steuer gelegt. Im Vergleich zu GDP, weiters im Vergleich zu sämtlichen Steuereinnahmen ist das Gewicht der indirekten Steuer (Umsatzsteuer, Konsumsteuer, Import) größer, als der direkten Einkommenssteuer (Personelle- und Gesellschaftssteuer).

Innerhalb der Einnahmen des Staatshaushaltes sind nach wie vor die zentralen Steuer dominant, die Relation der lokalen Steuer ist jedoch sukzessiv angestiegen.

Die internationalen Tendenze der Steuerpolitik sind in den Änderungen des heimischen Steuersystems zu beobachten. Ein zentraler Gedanke des Steuerreforms der Jahre 2000–2001 ist zum Beispiel die Vereinfachung des Steuersystems, die Verminderung der Zahl der Ausnahmen. Auf dem Gebiet der Einkommenssteuer wurde, den Proportionalitäts-, Gerechtigkeits- und Gleichgewichtsanforderungen entsprechend, die Besteuerung der Arbeits- und Kapitaleinkommen einander näher gebracht.

Einige Probleme des ungarischen Steuersystems

Trotz dessen, daß der Aufbau des heimischen Steuersystems, die Steuerzahlungsprinzipien und die Struktur der Steuereinnahmen in dem, seit 1988 vergangenen Zeitraum den entwickelten Industrieländer herangekommen sind, sind als Ergebnis der Steuerreform, bzw. der, mit der Umstellung auf die Marktwirtschaft einhergehenden makrowirtschaftlichen und strukturellen Abläufe, auf zahlreichen Gebieten weitere Korrekturen unvermeidlich.

Die primäre Rolle des Steuersystems war die Finanzierung der Ausgaben des Staatshaushaltes und deswegen wurde der Einkommensverteilung, der wirtschaftlichen Emission und der Wettbewerbsfähigkeit, bzw. dem, auf die Verwendung der Produktionsfaktoren ausgeübten Einfluß, weniger Aufmerksamkeit geschenkt.

Trotz der Änderungen der vergangenen Jahre ist das Steuersystem von zahlreichen ungünstigen Eigenschaften gekennzeichnet, welche in den nachfolgenden Punkten zusammengefaßt werden können:

- In Ungarn ist die Neuverteilung der Einkommen durch Steuer, zusammen mit ihrem, auf die Wettbewerbsfähigkeit der Wirtschaft

und auf die Verwendung der Einkommen ausgeübten negativen Einfluß, unverändert hoch.

- Die negativen Auswirkungen des hohen Steuerentzugs werden von der ungünstigen Struktur des Entzugs weiter gesteigert. Wie es in einem vorherigen Kapitel dargestellt wurde, unterscheidet sich die Struktur der heimischen Steuereinnahmen noch immer wesentlich von den anderen OECD Ländern. Die auffallendste Abweichung zeigt sich in den Einnahmensrelationen und im hohen Niveau der Sozialversicherungsabgaben innerhalb der Steuereinnahmen, was die, in Umwandlung begriffenen und entwickelten Wirtschaften bedeutend übersteigt. Die, auf die Wettbewerbs- und Kapitalanziehungsfähigkeit der Wirtschaft, bzw. auf den Zuwachs der arbeitsintensiven Investitionen ausgeübte negative Wirkung des hohen Niveaus der Sozialversicherungsabgaben ist allgemein bekannt.
- Eine ähnlicherweise bedeutende Abweichung ist der hohe Anteil der indirekten Steuer, was in der Struktur der Steuereinnahmen, die, sich im wachsenden Anteil der indirekten Steuereinnahmen offenbarende kräftige heimische Durchsetzung der internationalen Tendenz zeigt. Neben dem hohen Anteil der indirekten Steuereinnahmen ist der Anteil der Konsumsteuereinnahmen unverändert verhältnismäßig niedrig, während in der Struktur der Einnahmen bestimmend ist, daß die Beteiligung der, aus Treibstoff stammenden Einnahmen an den, mit Konsumsteuer betroffenen Produkten übermäßig hoch ist.
- In Hinsicht auf die Relation der indirekten Steuer innerhalb der Steuerstruktur ist die Relation der Umsatzsteuereinnahmen gegenüber der Konsumsteuer hoch, worin eine Rolle spielt, daß die zwei Steuersätze im internationalen Vergleich übermäßig hoch sind, während die Mehrheit der Produkte und Dienstleistungen, von der internationalen Praxis abweichend, mit dem höchsten Steuersatz besteuert wird. In Folge der hohen Steuersätze und der beträchtlichen Spalte zwischen der zwei Sätze sind die Steuerrückforderungen und die damit zusammenhängenden Steuerbeträge und Steuerumgehungen unverändert hoch.
- Die Eigentümlichkeit der heimischen Steuerstruktur ist, daß die Beteiligung der direkten Steuereinnahmen an sämtlichen Steuereinnahmen im Vergleich zu den entwickelten Industrieländern wesentlich

- niedriger ist. Das deutet auf die Knappheit der Steuergrundlage und auf die umfassende Verbreitung des Einkommensentzugs von der Steuerzahlung, auf den langsamen Zuwachs der Steuergrundlage und auf den breiten Kreis der, die Einnahmen vermindernenden Kredite hin.
- Ein weiteres Problem des Steuersystems ist, daß das Niveau und die Struktur der Steuereinnahmen fast ausschließlich und in einem viel höheren Ausmaß, als gewünscht, vom Finanzierungsbedarf des Haushaltes und von der Durchsetzung des Deckungsprinzips bestimmt wird, und die, von einem gut funktionierenden Steuersystem erwarteten Gesichtspunkte kommen nur beschränkt zur Geltung. Dessen Folgen sind die, vom Steuersystem der Wirtschaft verursachten Kosten, welche sich unter anderem in der nicht optimalen Ausnützung der Produktionsfaktoren, bzw. in der unveränderten Erweiterung der Geheimwirtschaft bemerklich machen können.
 - Hinsichtlich der Einkommenssteuerzahlung kann hervorgehoben werden, daß die Progressivität des Steuersystems – die Änderungen der vergangenen Jahre abgerechnet – übermäßig war, was sich neben dem bisher angewandten hohen Grenzsteuersatz in erster Linie im Indexrückstand der Einkommensbandbreiten im Vergleich zur Inflation, bzw. in der ungenügenden Breite der Einkommensbandbreiten, besonders im Falle der Steuerzahler mit mittelmäßigem Einkommen, offenbart. Die verzerrende Wirkung des Steuersystems zeigt selbst die weitverbreitete und sich unverändert erweiternde Geheimwirtschaft. Einzelne Züge des Steuersystems (Progressivität, Struktur der Steuereinnahmen, Niveau der Steuersätze) regen die Erweiterung der Einkommen in der Geheimwirtschaft direkt an.

Richtungen der Weiteren Umgestaltung des ungarischen Steuersystems

Während der Umgestaltung des Steuersystems ist, den Zeithorizont der Entscheidungen der Beteiligten der Wirtschaft berücksichtigend, die Stärkung der Stabilität und der Berechenbarkeit des Steuersystems ein hervorgehobener Gesichtspunkt. Die Berechenbarkeit verstärkt, daß bei einzelnen Steuerarten (in erster Linie bei der Gesellschaftssteuer) keine weiteren bedeutenden Änderungen notwendig sind. Bei der vorgesehenen Umgestaltung des Steuersystems steigern die Durchführung der vor-

gesehenen Schritte auf vorher angekündigter Art und Weise und die Bekanntmachung der vorgesehenen Änderungen zum, für mehrere Jahre geltende Programm, die Berechenbarkeit.

Die primäre Aufgabe der, im Steuersystem durchzuführenden Änderungen ist die Ausbreitung der Steuergrundlagen, wozu die Ermäßigung der Steuersätze, die weitere gemeinsame Durchsetzung der Verschärfung der Steuereintreibung, die Abschaffung der unverändert bestehenden Begünstigungen, bzw. die Ausschaltung der, zum Steuerbetrug und zur Einengung der Steuergrundlage anregenden Faktoren erforderlich sind. Die Einengung der Steuergrundlage steht mit dem Zuwachs der Steuersätze in enger Verbindung, die Ermäßigung der Steuersätze hat selbst, mangels sonstiger Mittel, jedoch nicht die Erweiterung der Steuergrundlage zur Folge.

Im Einklang mit der Umschichtung der Steuerbelastung, bzw. mit der Verminderung der Ausgaben des Staatshaushaltes muß man die Progressivität des Steuersystems weiter ermäßigen und die Sozialversicherungsabgabe, bzw. im Falle der Umsatzsteuer das Maß der Steuersätze herabsetzen. Im Einklang damit muß man die, auf die Steuereinnahmen ausgeübte Wirkung der Inflation durch die genauere Festlegung der Steuerbandbreiten sukzessiv neutralisieren, bzw. man muß die Rolle der Geheimsteuer innerhalb der Haushaltseinnahmen ermäßigen.

Die Neutralisierung der Inflationseinflüsse übt auf die Verteilung der Lastentragung der Steuerzahler zugleich einen günstigeren Einfluß aus, als die, ins Steuersystem eingebaute Begünstigung. Noch dazu kann der, durch die Ausschaltung der Inflationseinflüsse dem Haushalt verursachte Einnahmenseinbruch zum Teil rückerstattet werden, wenn es sich mit der Ausbreitung der Steuergrundlage, bzw. mit der Verschärfung der Steuereintreibung verknüpft.

Deswegen, bzw. im Interesse der Sicherung der horizontalen und vertikalen Neutralität muß man den verschiedengestaltigen Einkommen gleiche Behandlungsweise zuteil werden lassen und man muß den Kreis der gewährten Begünstigungen auf ein Mindestniveau zurückdrängen.

Innerhalb der, in Hinsicht auf deren Relation hohen indirekten Steuereinnahmen wird erwartungsgemäß eine strukturelle Umschichtung vonstatten gehen, im Zuge dessen sich die Umsatzsteuer ermäßigen und die Beteiligung der Konsumsteuereinnahmen ansteigen wird.

Im Zusammenhang mit der Umgestaltung des Abgabensystems der Sozialversicherung ist das wichtigste Ziel die Veränderung des, mit hohen Steuersätzen von sich einengender Basis erfolgenden Entzugs, durch die Ermäßigung der Abgaben, durch die Ausbreitung der Bemessungsgrundlage und durch die einheitlichere Besteuerung der verschiedenen Einkommen.

Gegenüber der Reforme der ungarischen Steuerpolitik ist die primäre Erwartung die Entwicklung des, sich an die Steuerfähigkeit anpassenden Steuersystems und die Vereinfachung der Steuerregel. So ist in der Funktion der, seit 2002 führenden ungarischen Regierung die Einführung der einheitlichen Unternehmenssteuer gleich in den Vordergrund getreten, dank dessen die, 15 Mio. HUF Nettoumsatz unterschreitenden Wirtschaftsformen diese vereinfachte, gleichartige Steuerzahlungsform wählen können. Die Einführung der Vermögensbesteuerung ist jetzt in der Zeit nach den Parlamentswahlen – und vor den Gemeinderatswahlen – noch nicht in den Mittelpunkt der steuerpolitischen Reforme getreten. Es ist jedoch volkswirtschaftlich nachzuweisen, daß die Einnahmen des ungarischen Staatshaushaltes, aus dem Grund der objektiven Notwendigkeit, erhöht werden sollten und dadurch begründet das ansteigende Niveau der staatlichen öffentlichen Ausgaben den gesellschaftlichen Frieden auch längerfristig. Die Einführung der Vermögensbesteuerung kann jedoch keine Verfassungsbedenken aufwerfen, es muß eine rechte und billige, bzw. erträgliche Steuerform sein, was im Reform der ungarischen Steuerpolitik, aller Wahrscheinlichkeit nach, der nächste Schritt sein wird.

Literaturverzeichnis:

Dr. Csaba Lentner (1999): Steuerpolitische Dilemmas in 1998., Wissenschaftliche Publikation der Universität Sopron 1996–1999, pp. 21-39, Sopron, 1999.

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA

Borbély József

A „Nyugat-Pannónia Eurégió” jövője

Előzmények és lehetőségek

„...Csak jóval később érthettem meg, hosszú idővel a nagy háború után, amit világháborúnak neveznek, szerintem joggal, de nem azért, mert az egész világ részt vett benne, hanem mert a háború következtében egy világot veszítettünk el, a mi világunkat, tehát csak ezután érthettem meg, hogy még tájak, szántóföldek, nemzetek, fajok, kunyhók és kávéházak is kénytelenek – akármilyen fajtájúak, akármilyen eredetűek – alávetni magukat, behódolni egy olyan erős szellem teljességgel természetes törvényének, amelyik képes rá, hogy közel hozza a távolit, ismerőssé tegye az ismeretlent és egyesítse a látszólag széthúzókat. A régi Monarchia félreértett és helytelenül értelmezett szelleméről beszélek...” (Joseph Roth: A kapucinus kriptá)

Megvallom, engem elsősorban is szűkebb hazám, azután tágabban, a Kárpát-medence lehetséges konszolidálása érdekel. Tudom, a tartós stabilizáció és konszolidálás, e térség – részben történelmi eredetű – „mizériájának” megszüntetése aligha lehetséges Kelet-Közép-Európa, e „köztes régió” történelmi válságövezet, Európa „tektonikus övezete” tartós stabilitása, konszolidálása nélkül.

„...még ha Európa sokáig vagy soha többé nem is foglalja el azt a helyet a világban, amelyet egykor elfoglalt, azért továbbra is a világ politikai erőinek a gyújtópontjában marad, és Európa egyensúlyba hozatala nélkül a világ politikai rendjét nem lehet helyreállítani. Az európai egyensúly kritikus pontja pedig Közép-Kelet-Európa anarchiája, a politikai tekintélyek összeomlása. Ez utóbbi terület problémái ennek megfelelően abban a »csekélységben« különböznek a Közép-Kelet, a

Távol-Kelet és a nyugati félgömb problémáitól, hogy e terület konszolidálatlanságából rövid időn belül a második világháború tört ki, és a harmadik, ha kitör, aligha törhet ki máshonnan, mint innen.”¹

Sűrítve: Közép-Kelet-Európa törzse – a Lengyel, a Cseh és a Magyar Királyság is – a története első ötszáz esztendejében „alkatában”, szerkezetében a „Nyugathoz” tartozott. Bár már akkor is némi fáziskéséssel és egyszerűbb, „vidékiesebb”, rusztikusabb társadalmi szövevédekkel. Történelmi, gazdaságtörténeti változások, katasztrófák szorították térségünket a periferiára, belekényszerítvén egy „kelet-európai-as” szerkezetbe, amelyet a „társadalmi erőviszonyok mozdulatlansága”, a „holtpontok” és a reménytelen visszatérési kísérletek (reformok, forradalmi kísérletek) jellemeznek, hogy ez a folyamat a 19. század második felében aztán egy zsákutcába torkolljon.²

Innét ered a térség közös, „valahol utat tévesztettünk” érzete..., a Bibó István leírta „holtpontok”, a „beteg körök” és a reménytelen visszatérési kísérletek. E tragikus életérzés olvasható Ady: *Az eltévedt lovas* című versében:

„Vak ügetését hallani
Eltévedt hajdani lovasnak...”

A két világháború után a „rossz” békék miatt is, a területi viták okai – a történeti hovatartozás, a status quo és az etnikai, nyelvi hovatartozás szembenállása – ma is destabilizálja e térséget. „Visszaköszön” a területi viták összes nyomorúsága, vele az egész „kelet-európai kisállami nyomorúság”³ egészen a balkáni etnikai-vallási háborúig.

„Ha a térség politikai döntéshozói, a politikai elitek nem tanúsítanak kellő bölcsességet, önmérsékletet, ha nem hajlandók felismerni hosszú távú közös érdekeiket, ha most már nagyhatalmi beavatkozás nélkül a »maguk szakállára« fogják megvívni háborúikat a kelet-kö-

¹ Bibó I.: Az európai egyensúlyról és a békéről. Válogatott tanulmányok, I. Magvető Kiadó, Budapest, 1986, 1943-44.

² Szűcs. J.: Vázlat Európa három történeti régiójáról. Magvető Kiadó, Budapest, 1982-83.

³ Bibó: i. m.

zép-európai nemzetek, akkor az egyben olyan végső erkölcsi vereség is lesz, amely a térség teljes felszámolásához is elvezethet ...”

Ugyanakkor – írja Magyar-Beck István – Közép-Európa felvirágzása Európa prosperitását is elhozná, de ez olyan félelmetes riválist jelentene a mai gazdasági vezető hatalmaknak, amelyhez képest a japán verseny majdnem elhanyagolható lenne „...ugyan tény, hogy az amerikai társadalom innovatív erőben és szintetizálásban megelőzi a közép-európaiakat, de adott esetben kulturálisan, gazdaságilag, sőt populációjában sem tudna fölé kerekedni, hiszen amíg az USA 230 millió embert számlál, addig Közép-Európában a balti államoktól Lengyelországon, Németországon át Észak-Görögorszáig körülbelül 300 millió ember él.”⁴

Mindenesetre térségünkben eleddig bármilyen kezdeményezésű integrálódás, illetve integrációs kísérlet hosszabb távon kudarcot vallott, mind ez idáig nem jött létre hosszabb távon is életképes hatalmi-politikai tömörülés vagy gazdasági integráció.

A legutóbbi, a szocialisztikus utópiával összekapcsolt sajátos modernizációs kísérlet „kísérleti” évtizedeit és összeomlását követően Kelet-Közép-Európa népei pőrék, védtelenek mind a pénzügyi-gazdasági, mind a szellemi-kulturális behatásokkal, az iparilag előállított „tömegkultúra” emissziójával szemben. Helyzetünket bonyolítja térségünk történeti eredetű etnikai-vallási-területi és kultúraparadigmatikus sokszínűsége, ezekből is eredő megosztottsága, szembenállása.

Az Orosz (majd a Szovjet) birodalom, az Oszmán Birodalom és a Habsburg-császárság szétesése nem jelentette a politikai-hatalmi érdekszférák, a geopolitikai helyzetből fakadó érdekkülönbségek megszűnését, hanem csupán azt okozta, hogy ez az etnikai, kulturális és gazdasági tekintetben egyaránt heterogén terület (amelyet nem a centripetális erő, hanem – Tóth László szerint⁵ – az egymással súrlódó külfőféle centrifugális erők munkálta vákuum hozott létre és tartott fent

⁴ Magyar-Beck I.: Közép-Európa mint perspektíva. Gazdaság és Társadalom, 1994. 2-3. sz.

⁵ Tóth L.: Globalizáció és regionalizáció. Hatások a magyar gazdaságra, különös tekintettel a mezőgazdaságra. Akadémiai doktori értekezés, kézirat, Szeged, 1994.

mindmáig) a centripetális erőter hiánya, illetőleg gyengesége következtében állandóan hasadozik, dezintegrálódik.

A múlt történései és a jelenkori állapotok alapján alig látszik esély e szubregió gazdasági-politikai konszolidálására, regenerálódására, távolabbi felvirágzására. Ez egy „szürke zóna”, ahol a népek az Ady Endre nekünk jövendölte „tatár vadság” és „szalon-zsiványság” béklyóiban vergődnek.⁶

Csak remélhetjük, hogy Kelet-Közép-Európa kis népei a saját történelmi műhelyeikben végigvitt nemzeti polgárosodásuk nyomán megvalósítják a térség nagy történelmi művét, a „tejttestvérség” gondolatából is eredő, az alapvető és kölcsönös érdekre alapozott kelet-közép-európai regionalizációt.

„Posztmodern korba léptünk. Olyan korba, ahol együtt él a modernitás és a premodernitás, ahol egyaránt erősödik az univerzalizmus és a partikularizmus, és ahol nem hogy oldódtak volna, de súlyosbodtak az emberi civilizáció ún. globális problémái. Olyan korba, ahol egyre nyilvánvalóbb jelei mutatkoznak a hegemon civilizációs projektum, a nyugati modernitás válságának. Egyfajta történelmi fordulóponthoz érkeztünk.”⁷

Következőleg, ha a magunk helyzetét megismerni és a feladatainkat megfogalmazni akarjuk, akkor a lokális állami-nemzeti problematikát a szubregionalitás és a regionalitás tükrében is célszerű megvizsgálni. Majd e vizsgálat elvégzendő a globalizáció nézőpontjából.

Ugyanakkor elengedhetetlen a globális kérdések regionális és helyi értékű vizsgálata. E komplex, oda-vissza ható gondolkodás eredményezhet használható felismeréseket, jövőképes építkezést Kelet-Közép-Európának, mely térség a korábbi mesterséges elszigeteltségéből „hirtelen” és igen gyenge „kondícióban” lépett a világglobalizáció színterére.

Mindezen gondolatok előrebocsátása után látok esélyt – a térség távolabbi regionalizációját tekintve – az eurorégiók alakítására, így a West/Nyugat-Pannónia Eurégió megalakítására.

⁶ Ady Endre: A magyar Pimodán.

⁷ Rostoványi Zs.: Új világrend avagy a „történelem vége”? A hegemon civilizációs projektum válság. BIGIS Nemzetközi tanulmányok, 1995. 1.

A nemzeti határok gát jellege az elmúlt évszázadok – de talán leginkább a 20. század – történelmi eseményeinek következménye. A határok nagyon gyakran egységes régiókat, etnikai csoportokat vágtak szét. Kevés kivételtől eltekintve Európa-szerte érvényesült az a tendencia, hogy a szomszédos államok egymással szembeni ellenséges viszonya a lakosság mobil részének a határregiókból való elvándorlásához vezetett, ami tovább erősítette a határterületek periférikus voltát.

Az 50-es évektől kezdődően több észak- és nyugat-európai szomszédos ország megpróbálta oldani, esetleg megszüntetni a határok negatív hatásait, és igyekezett a határok kapocs jellegét hangsúlyozni...

A határregiók állampolgárai és közösségei ragadták magukhoz a kezdeményezést, és nyomást gyakoroltak a különféle politikai és közigazgatási szervezetekre. Szándékaik az Európai Határregiók Munkaközössége (AEBR – Association of European Border Regions) és az Európai Tanács támogatásával egyre nagyobb sikerrel jártak...⁸ A közép-kelet-európai társadalmi-politikai átalakulás nyomán az Európai Unió létrehozta 1990-ben az Interreg-programot.

„Az Interreg I. program mintegy 1,032 milliárd EU támogatást nyújtott. Az 1994–99-es időszakra a támogatás 3,5 milliárd ECU-ra emelkedett. Az Európai Bizottság „Agenda 2000” nevű dokumentuma ugyan hangsúlyozza a közösségi kezdeményezések számának (13-ról 3-ra történő) csökkentését, ám az Interreg kezdeményezés maradt, sőt az erőforrások illetően koncentrációja azt bizonyítja, hogy a határ menti együttműködést az Európai Unió még hangsúlyosabban kezeli...

A közép-kelet-európai átalakulás lehetővé és szükségessé tette – az Interreg program példáján –, hogy az Európai Unió a PHARE Program keretében az 1994. évi Uniók költségvetésben – a határon átnyúló együttműködések támogatására – elindítsa a PHARE CBC (Cross-Border-Cooperation) programot.

Novotni Gábor⁹ tanulmánya alapján összefoglalva mind az Interreg programok, mind a PHARE CBC-program ösztönzőleg hatottak a részt-

⁸ Az eurégiók szervezésének előzményeit, valamint az eurégiók feladatait Novotni Gábor tanulmánya nyomán, annak felhasználásával írtam: Novotni G.: Az eurégiós minta (A sikeres határ menti együttműködés kulcskérdései) MTA RKK DTI Pécs, 1998. kézirat 27.

⁹ Novotni: i. m.

vevő országok határokon átnyúló együttműködésére. 1993-ban ratifikálták az egyik legjelentősebb megállapodást, a Német-Holland Egyezményt, az NSZK (Alsó-Szászország, Észak-Rajna-Westphalia) és a Holland Királyság között, a területi közösségek, hatóságok vagy más közintézmények közötti határ menti együttműködésről. Az együttműködés kiterjed:

- közjogi egyezményekre,
- szerződések kötésére,
- döntéshozó fórumként működő munkaközösségek létesítésére, valamint
- jogi személyiséggel bíró közjogi „célszövetségek” létrehozására.

Az Eurégiós modell

A határ menti együttműködések mindezidáig talán legsikeresebb formái az Eurégiós együttműködések.

„Az eurégiók a magánjog bázisán létrehozott, legtöbbször tanácsadói és promóciós funkcióval felruházott, politikailag informális testületek, amelyeket többnyire helyi önkormányzatok, regionális vagy nemzeti hatóságok kezdeményeznek. Elsődleges céljuk a közvélemény formálása, a határon átnyúló régiók elfogadtatása, gazdasági, ökológiai, szociális problémák közös megoldása. Túl ezen, az együttműködés intézményesítése és központi források megszerzése”¹⁰

Az Interreg program óta többnyire az eurégiók feladata javaslatok, programok kidolgozása, az uniós pénzek elosztására, valamint a projektjavaslatok kidolgozása. Közvetítő testület az uniós nemzeti, regionális elképzelések és a helyi, határon átnyúló, regionális fejlesztési koncepciók között. Az eurégiók mint az ötvenes években éledő európai együttműködés helyi megnyilvánulásai jelentek meg a német-francia-svájci (Regio Basiliensis); valamint a német-holland határokon (Enschede-Gronau székhellyel). Ezt 1965-ben hozták létre, bár már 1958-ban megalapították.¹¹ Napjainkra az Eurégió-Maas-Rhein (EMR),

¹⁰ Novotni: i. m.

¹¹ Novotni: i. m.

székhelye Maastricht, alapítva 1976-ban) vált mintaértékű eurégióvá, a hármashatárnál a speciális helyzete okán.

„Kezdetben az eurégiók nagy sikerrel szerveztek kulturális rendezvényeket, tanulmányutakat, diákcsera-akciókat a határrégiókban. Ezek ma is fontosak, elősegíthetik a kölcsönös tolerancia, a megértés és a határokat figyelmen kívül hagyó regionális identitás kialakulását. A tervezés és a megvalósítás eszköztárának bővülésével már lehetőség nyílt stratégiai fontosságú feladatokban való részvételre is. A közlekedési hálózat fejlesztése, az ipari szerkezetátalakítás vagy a munkanélküliség lecsökkentése is a fő prioritások közé került.

Határon átnyúló lobbyintézményről van tehát szó, amelyik a megfelelő szinteken koherens regionális érvrendszert igyekszik felvonultatni...¹²

Eurégiók Közép-Kelet-Európában

A holland-német eurégió mintájára 1990-től a LACE-program alapján megalakult négy régió (Pomerania, Pro Európa Viadrina, Spree-Neise-Bober, Neise), lefedve a teljes német–lengyel határvidéket. Eurégiók alakultak a német–cseh határ mentén is.

Tudatában vagyunk annak is, hogy főként a lengyel oldalon – csalódtak is az Interreg, ill. a PHARE CBC programokban, valamint a két népben – főként a határvidékeken élőkben munkál még a történelmi eredetű bizalmatlanság, és a lengyel oldalon több közigazgatási egység felhagyott az eurégiós együttműködéssel.

A lengyel média néhány képviselője is gerjeszti a történelmi eredetű ellenszenvet és bizalmatlanságot, amikor a lengyel területek csendes elszakításáról cikkeznek.

A II. világháború utáni határmódosítások és tömeges deportálások mély nyomot hagytak a határvidékek lakosságában. A II. világháború után a győztesek az Odera–Neisse vonalat tekintették a legrövidebb és legbiztonságosabb határnak. Lengyelország jelentős – nagyrészt germanizált – területet kapott (Kelet-Pomeránia, Mark-Brandenburg, Alsó- és Felső-Szilézia). A németek közül 4 millió a visszavonuló hadse-

¹² Scott után közli Novotni: i. m.

reggel távozott, további 2 milliót a lengyelek 1946–47 között kitelepítettek. A Szovjetunióhoz csatolt volt Kelet-Lengyelországból 4 millió lengyel érkezett a nyugati területekre.¹³

Eurégió West/Nyugat Pannónia

1998. október 7-én Győr-Moson-Sopron megye, Vas megye, valamint az Osztrák Köztársaság Burgenland tartománya (a Trianon előtti Nyugat-Magyarország) keretszerződést kötött az eurégiós együttműködésről.

A keretszerződés jogi háttérét az Európai Tanács 1998. évi keret-egyezménye adja. „Európai Keretegyezmény a Területi Önkormányzatok és Közigazgatási Szervek Határ Menti Együttműködéséről”. Magyarország 1994. március 21-én ratifikálta az egyezményt, amely 1994. június 22-én lépett életbe.

A keretszerződés értelmében az eurégió partnerei együttműködni kívánnak kiemelten az alábbi tevékenységi területeken, és közös *határvidéki* fejlesztéseket terveznek megvalósítani:

- a területfejlesztésben és a területrendezésben,
- a gazdaságban és az idegenforgalomban,
- a kulturális cserében és a közös kulturális örökség ápolásában,
- együttműködnék: a természet, a környezet és a víz védelmében,
- a közbiztonság növelésében és a katasztrófaelhárításban,
- a humanitárius és szociális területen,
- valamint az oktatásban, a képzésben.

A Nyugat-Pannónia eurégió jogállása szerint a partnerek szabad akaratú *érdekközössége* földrajzi területükön.

Valamennyi szerve összhangban dolgozik a partnerek nemzeti jogszabályaival.

Nem jogi személy, a finanszírozás meghatározott projektekre koncentrálni külön megállapodás szerint.

Reméljük, az eurégió elősegíti a határon átnyúló projektek és programok kidolgozását és megvalósítását, a közös érdekekkel is erősített humanista „tejtestvérség-gondolat” és gyakorlati próbája lesz a térség jövőendő konszolidációjának.

¹³ Szokolay K.: Lengyelország története. Balassi Kiadó, Budapest, 1996.

Segítheti a lepusztult, lepusztított civil szféra újjászervezését. Történelmileg is indokolt a majdani kibővítése Nyugat-Szlovákia felé.

A történeti előzményekről ...

A régióképződés, régióképzés nem új keletű Északnyugat-Dunántúlon, egyáltalán a Dunántúlon. Az alakuló térségi regionalizáció távolabbi – történelmi – és közelmúltbeli előzményeit Szőrényiné Kukorelli Irén dolgozta fel tanulmányaiban.¹⁴

A középkorban – írja hivatkozva Frisnyák Sándorra¹⁵ – a korszak hét „régioja” között a legkisebb a Kisalföld volt, Győr központtal.

II. József közigazgatásireform-elképzelésében – a vármegyerendszer helyett – Győr, Moson, Sopron, Vas, Veszprém, Komárom és Esztergom vármegyék tömörültek volna egy tartományba, Győr központtal.

A szerző az észak- és nyugat-dunántúli regionalizáció történeti előzményeként említi a Bach-korszak közigazgatási rendszerét, valamint a II. világháború után a Bibó István nevéhez fűződő közigazgatási reformelképzelést is.¹⁶ Ugyanígy az 1971. évi országos településhálózat-fejlesztési koncepcióban¹⁷ kijelölt Győr-Sopron, Vas, Veszprém, Komárom és Fejér megyéket magába foglaló Észak-Dunántúl tervezési-gazdasági körzetet.

Új bor a régi hordóban?

Az 1989-90 utáni régiós kezdeményezésekről (Szőrényiné Kukorelli Irén tanulmánya alapján).

Ausztriának az Európai Unióhoz való csatlakozásával (1995) Magyarország Ausztriával határos területein (Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megyék) elindult az Interreg II.–PHARE CBC program. „Az

¹⁴ Szőrényiné Kukorelli I.: A Nyugat-Dunántúli régió – régió? (The Western Transdanubian Region – A Real Region?) *Tér és Társadalom* XII. évf. 1998/3. 51-75.

¹⁵ Frisnyák S.: (1996): Az Árpád-kori Magyarország gazdaságföldrajza. Földrajzi közlemények CXX.(XLIV.) kötet, 1996. 2-3. sz.

¹⁶ Frisnyák S.: *uo.*

¹⁷ Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepció. Bibó I.: *Válogatott tanulmányok* 3., Magvető Kiadó, Budapest, 1986.

mondhatják, hogy a nyugat-dunántúli régió csírája ebben a táptalajban kezdett fejlődni.”¹⁸

Az 1996. évi Területfejlesztési Törvény lehetőséget adott a funkcionális régiók létrehozásához. A törvény értelmében a megyei területfejlesztési tanácsoknak kell megalakítani a regionális fejlesztési tanácsokat: „1997. május 21-én megalakult a Nyugat-Dunántúli Regionális Fejlesztési Tanács és ezzel gyakorlatilag a Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megyéket magába foglaló, Nyugat-Dunántúli Régió.” A mi eurégióink elődje, magyarországi része.

Vita folyt Zala megye csatlakozásáról a Nyugat-Pannónia Eurégiós együttműködéshez.

A Győr-Moson-Sopron megyei közgyűlés elnöke 1999-ben bejelentette, hogy a Burgenlanddal közös Nyugat-Pannon Eurégió májusi testületi ülésén támogatni fogja Zala megye csatlakozását e határon átnyúló társuláshoz.¹⁹

Jó előtanulmány volt a határokon átnyúló magyar–osztrák együttműködéshez Győr-Moson-Sopron és Vas megyék részvétele (később Zala, Somogy és Baranya megyék is) az Alpok–Adria Munkaközösség tevékenységében.

A Magyar–Osztrák Területrendezési és Tervezési Bizottság 1985-ben alakult. „Célkitűzése egyrészt a közös információcsere a határ menti területek fejlesztéséről, a területpolitikai jelentőségű intézkedésekről, a területi tervezések állásáról, a tervezési technikákról, másfelől a különböző szintű területfejlesztési tervek egyeztetése...”²⁰

A Magyar–Osztrák Határ Menti Regionális tanács 1992-ben alakult meg Burgenland tartomány, Győr-Moson-Sopron megye; valamint Szombathely, Győr és Sopron városok részvételével. (E határ menti tanács alakult át Nyugat-Pannon Eurégióvá.) Ausztria Európai Unió csatlakozásával beindulhatott a magyar–osztrák határszakaszon az Interreg II.–PHARE CBC program.

¹⁸ Szörényiné Kukorelli I.: i. m.

¹⁹ Napi Magyarország, 1999. április 12.

²⁰ Szörényiné, Kukorelli I.: i. m.

A közös munka eredménye, hogy a térség 1995-ben 7, 1996-ban pedig 11,3 millió ECU PHARE-támogatást kapott.²¹

Pro Future Eurégió

A távlatosabb tartalmakra és a keretszerződésben is megfogalmazott célkitűzésekre tekintettel a *Nyugat-Magyarországi Egyetemen* létrejött egy Eurégiós Kutatócsoport.

Célja Nyugat-Pannónia társadalmi-gazdasági viszonyainak, az együttélés hagyományainak – „mi az, ami összeköt és ami elválaszt” – vizsgálata a harmonizáció, a kiegyenlítődés javára.

Különös figyelmet fordít a történelmileg kialakult közös értékek vizsgálatára, a közös érdekek létrehozta intézményekre és szerveződésekre, a hagyományos és az új értékekre. A kultúra és érdekközvetítés régi és friss csatornáira, a közgondolkodás változásaira a régióban. A helyi identitásokra és az együttműködési készségre, egymás elfogadásának és megbecsülésének a kérdésére a magyarok, osztrákok, horvátok és a német ajkú, német származású magyarok viszonylatában.

Az összekötő vagy elválasztó új struktúrák keletkezésére és formálódására, s ezeknek a modernizációval való összefüggésére.

A kutatócsoport tervezi a valaha egybefüggő, de politikai okokból mesterségesen szétválasztott, elszigetelt nyugat-dunántúli és burgenlandi területek kulturális, művészeti együttműködési lehetőségeinek a vizsgálatát is a már kialakult együttműködési formák, kapcsolatok elemzésével és értékelésével együtt. Annak vizsgálatát, hogy akár a múltban, akár a jelenben van-e valamilyen regionális identitás, ha igen, akkor ennek milyen szimbolikus, reprezentatív megjelenési formái vannak, miként van jelen a mindennapokban, rendelkezik-e szervező, értékgeneráló erővel. Vizsgálni kívánja, hogy a kulturális érintkezésnek vannak-e régióra jellemző, sajátos formái.

²¹ Szörényiné Kukorelli I.: i. m.

Simon Fiala Zsolt

A magyar egészségügy

Előzmények

Az egészségügy – és általában a humán szféra – a rendszerváltás idején nem volt felkészülve arra, hogy a piacgazdaság követelményeinek megfelelően a közgazdasági szabályzókat befogadja, és olyan fejlődési pályára álljon, mint a természetes termelési tevékenységet folytató vállalatok, ahol – elsősorban a privatizáció elindításával – látványos hatékonysági növekedési eredmények születtek. (Viszont a termelő vállalatok átalakulását kísérő negatív jelenségek – mint az intézmények megszűnése, munkanélküliség keletkezése stb. sem jelentkeztek a humán szférában.)

A politikai átalakulás idején

- Az ország hosszú távú fejlődését meghatározó stratégiai elképzelések a nemzetgazdaság területén még nem fogalmazódtak meg, amelyek mint „iránytű” az alapvető rendező elvekben eligazítást nyújthattak volna. Ez különösen problémát jelentett a humán szféra területén, ahol a folyamatok végeredményét sokkal több és bonyolultabb tényező alakítja, mint a természetes termelési folyamatok esetében, és a többi nemzetgazdasági ágra a tovagyrúzó hatásuk is mélyebb. Ehhez járul az is, hogy a „befektetés és annak megtérülése” között évtizedes, vagy annál nagyobb a távolság.
- A humán szférában ebben az időben még az előző rendszer mechanizmusai működtek, és nem alakult ki egy olyan mértékrendszer, amellyel az intézmények működésének eredményessége mérhető lett volna, továbbá a szervezeti felépítés, működési rendszer sem volt alkalmas arra, hogy a piacgazdaság követelményeinek megfeleljen.
- A humán szféra dolgozóinak szemléletéből teljesen hiányzott az eredményességre való törekvés, mivel ilyen igényt velük szemben a rendszer évtizedeken keresztül nem is támasztott. A dolgozók bé-

- rezésébe pedig nem épült be semmiféle olyan elem, ami őket a jobb eredmények elérésére sarkallta volna. (Ez még ma is hiányzik.)
- „A gazdálkodási szemlélet” befogadásában komoly akadályt jelentett az is, hogy – a gazdálkodási gondolat elindításakor – az egyes intézmények igen eltérő adottságokkal rendelkeztek. Egységnyi eredmény elérésében többszörös ráfordítási különbségek mutatkoztak és a „közös nevező” kialakítása szinte lehetetlennek látszott ilyen körülmények között.
 - A ráfordításokban és az eredményekben mutatkozó eltéréseket a regionális sajátosságok még tovább fokozták.

A gazdálkodási rendszerváltás az egészségügy területén

Az egészségügy területén csak 1992. második felében kezdődött el a gazdasági rendszerváltás; igen óvatos és kicsi lépések formájában, alapvetően nyugati tapasztalatok adaptációjával.

Az átalakulás a teljesítmények definiálásával és a mérési módszerek kialakításával, valamint az egységes díjazás alapjainak lerakásával kezdődött. Illúzió lett volna azt hinni, hogy egy ilyen nagy horderejű átalakulás rövid idő alatt zökkenőmentesen lebonyolódik, különösen akkor, amikor erre vonatkozóan semmilyen nemzeti hagyományokkal nem rendelkezünk, és a „közös nevezőre” hozandó intézmények adottságokat tekintve igen széles skálán szóródtak.

Az új rendszerre való átállást csak fokozatosan és a felszínre kerülő problémák lépésről lépésre való, korrekciójával lehetett elindítani, törekedve a szintkülönbségek közelítésére. (Lásd pl. a HBCS különböző verzióinak módosítását.)

Újabb mérföldkő az egészségügyi politikában

A közgazdasági és társadalmi összefüggések mélyebb megismerése időközben felszínre hozott több olyan korábban ismeretlen problémát, amelyek az addigi gyakorlatban – ismeretek hiányában – fel sem merültek:

- például, hogy mi mibe kerül;
- hogyan lehet a felmerülő költségeket lefaragni és a bevételeket növelni;

- melyek azok a területek vagy gyógyítási módok, amelyek „pénzt hoznak”, és melyek azok, amelyek „ráfizetések”.

A felsorolt problémák, továbbá a külföldi gyakorlat és a már kezdeti tapasztalatok mélyebb megismerése egyre élesebben vetették fel a hazai gyógyítási gyakorlat revízióját, módosításának szükségességét.

- Hogyan lehet a nálunk kialakult gyakorlatnál olcsóbban és hatékonyabban gyógyítani úgy, hogy közben a páciensért kellemtelenségek egyre jobban minimalizálódjanak?
- Reálisan mennyi kórházi ágyra van szükség Magyarországon?
- Mivel függenek össze a magyarországi túl nagy számú megbetegedések?
- Irreálisan magas a gyógyszerfogyasztás, valójában mennyi a reális szükséglet?
- Hosszú a betegtartás a kórházakban.
- Rossz a kórházak területi eloszlása.
- Az alapvető kórházi teljesítménymutatók között nagy a szóródás, amely a tartalékok lehetőségeit és a pazarlást egyaránt jelzik.

A nagy aránytalanságok megszüntetésére elindult egy pénzügyi kiegyenlítés, amivel elfogadható mederbe kívánták terelni az egészségügy működését. A kezdeményezés azonban nem hozta a várt sikert, inkább egyre több kudarcot és problémát hozott felszínre. Több szakértő véleménye szerint az alapbaj abban keresendő, hogy a teljesítményrendszerben dolgozó egészségügy működését a teljesítmény növelésében teljesen érdektelen (vagy inkább ellenérdekel) dolgozókkal hajtattják végre, akik fix fizetést kapnak.

A teljesítményre alapozott gazdálkodás másik nagy ellentmondása, hogy a papíron kimutatott teljesítménynövelés nem jár együtt a bevételek emelkedésével, mivel az elosztható forrás nem illeszkedik a teljesítmények változásához. (A költségvetésben jóváhagyott pénzeket a teljesítmények alapján osztják el.)

Az egészségügyi intézmények korán felismerték az úgynevezett teljesítményelvekre épülő finanszírozás gyengéit, és a legkülönbözőbb „ügyeskedésekkel” igyekeztek azokat kijátszani. (Lásd a különböző csaló programokat.) Ennek a harcnak – mely napjainkban is dúl – van számos vesztese, akik vagy nem tudják, vagy nem merik a mások által szemrebbenés nélkül alkalmazott módszert követni. A bajba jutás

azonban nemcsak gyávaságból vagy hozzá nem értésből adódhat, gyakori előidézője lehet a rossz felszereltség vagy a másokkal szemben kedvezőtlen adottságok objektív ténye is.

Az egészségügy anyagi nehézségeibe nem kis mértékben az is bejátszik, hogy egészen az utóbbi időkig a gyógyító munka és az azt átfogó stratégia és finanszírozás nem azonos irányítási koncepció szerint működött. Pl. a gyógyításban azt a törekvést, hogy a betegek közül minél többet otthonukban gyógyítsanak meg, a finanszírozás nem támasztotta alá, a koncepció meghirdetése ellenére az alapellátás és a szakellátás aránya az összes egészségügyi részesedésből csökkent.

Az egészségügyi állapotot meghatározó tényezők előtérbe kerülnek napi gondokkal szemben

A közgazdasági és társadalmi tényezők hatásainak mélyebb megismerése egyre több olyan összefüggésre hívják fel a figyelmet, amelyek megoldását nem elsősorban az egészségügy területén kell keresni. A javítás határfoka megtöbbszörözhető, ha a bajt előidéző okok kivédésére, vagy csökkentésére koncentrálnak a szakma.

Az a felismerés, hogy a megelőzésre fordított eszközök többszörös hatékonyságot eredményeznek, mint ugyanazon összeg a gyógyításban, ma már egyre határozottabban érvényesül az egész egészségügyi politikában. A WHO kimutatása szerint az egészségi állapotot befolyásoló és meghatározó tényezők közül az egészségügyi ellátásnak mindössze

11% a súlya.

A legnagyobb befolyást ebben az életmód hatása jelenti,
mely

43%-ot,

a környezeti ártalom

27%-ot

és a genetikai ártalom

19%-ot képvisel.

Az egészségi állapotot tehát a felsorolt tényezők közül legkevésbé az egészségügyi ellátás határozza meg, mivel annak súlya mindössze 11%, a rajta kívülieké ennek a nyolcszorosa. Ez azt jelenti, ha az egészségügyi politika csak az egészségügyi intézményekre korlátozódik, akkor csak mintegy követő gyakorlatot alkalmaz, és erőfeszítéseinek ez esetben a többszörösét azok a hatások módosítják, amelyek az egészségügyön kívül keletkeznek.

Szükség volt-e az egészségügyi intézmények átalakítására

A laikus közvéleményben gyakran hallani, hogy miért kellett megváltoztatni az egészségügyi rendszert, amelyben korábban a mainál sokkal kevesebb problémával küszködtek. A válasz teljesen kézenfekvő, és sajnós a média ennek általában nem ad hangot. Az új teljesítményorientált világban nem illett bele egy olyan egészségügyi szervezet, amely kontrollálhatatlan módon költi az adófizetők pénzét, és olyan igazságtalan és aránytalan elosztási elvekre épült, amelyek egy demokratikus berendezkedésű országban nem fogadhatók el. Az igazságtalanság és az aránytalanság tényét nagyon jól dokumentálják azok az elemzések, amelyek a különböző kórházak felszereltségében és adottságaiban, valamint az egyes régiók egészségügyi intézményekkel való ellátottságában megmutatkoznak.

A laikus közvélemény által felvetett elégedetlenségtől nem áll távol az egészségügyiek hangulata sem. A korábbi tekintélyelvre (feudális sajátosságokra) alapozott működésbe az igazságosabb elosztás elvére alapozott rendszer komoly változtatásokat igényel, melyeket az érintettek nem szívesen fogadnak. Nagyon sok hatalmi pozícióban lévő egészségügyi vezető érdekével ellentétes az a törekvés, amely nyugaton bevált, sok sikert hozott, s bevezetésük elé személyes érintettség miatt akadályt gördítenek.

Természetesen tényként kell elfogadni, hogy az egészségügyi apparátus rossz hangulatát egyértelműen befolyásolja az a megalázóan igazságtalan bérezési rendszer, amelynek gyökerei az előző rendszerbe nyúlnak vissza, és amelynek megváltoztatására irányuló törekvések eddig – megfelelő anyagiak hiányában, illetve az egész rendszer kezelésének nemzetgazdasági kihatása miatt – eddig nem sok eredményt mutatnak.

Tényként kell elfogadni azt is, hogy az egészségügy technikai felszereltségében az elmúlt húsz évben érdemi előrelépés nem volt, és a műszerállomány olyan mértékben leromlott, hogy esetenként veszélyeztetik vagy nagymértékben hátráltatják az eredményes gyógyító munkát. Közismert, hogy a mai modern technikai eszközök az egészségügyben általában három-öt év alatt elavulnak, a hagyományos eszközök elavulása pedig mintegy tíz év. Ezzel szemben az egészségügyi technikai felszereltségek átlagos életkora jelenleg mintegy 15 évre te-

hető, ezen belül bizonyos hagyományos (pl. röntgen) felszerelések életkora nemritkán meghaladja a harminc évet. Technikai felszereltségünkben a lemaradás Nyugat-Európához képest egy negyedszázadra tehető, aminek költségvonzata több száz milliárd forint körüli összegre tehető. Ez az érték a bankkonszolidációval összehasonlítva nemzetgazdasági méretekben nem nevezhető megoldhatatlan problémának.

Cselekvési program

Az eddigi hazai tapasztalatok szerint a nemzetközi gyakorlatban kialakult példák azt mutatják, hogy az ország egészségi állapotának javítására irányuló kezdeményezéseit alapvetően két ágon kell elindítani. Az egyik az egészségi állapotot meghatározó olyan körülmények, amelyek az egészségügyi tárca körét meghaladják, a másik pedig konkrétan a tárca hatáskörébe tartozó intézkedések.

Ebben a nagyobb feladat a szaktárca hatáskörén kívül jelentkezik, amely az életmód javítására és a környezeti ártalmak csökkentésére vonatkozik. Mivel az itt jelentkező feladatok a nemzetgazdaság legtöbb területét érintik, ezért ezt a feladatot kormány szintű szervezetnek kell összefogni. Az azonos rangú tárcákat érintő feladat megoldásában nem engedhető meg az egyes részérdekek érvényesítése, és ezzel olyan aránytalanságok keletkezését kell megakadályozni, amely a kitűzött cél megvalósításának sikerét veszélyeztetné. Ez csak kormány-szervezet közreműködése esetén biztosított, amely mint semleges szerv képes az igazi érdekeket képviselni az érintett szervek figyelembevételével is.

A kormány-szervezet által átfogott terület a jövedelem- és szociálpolitikai kérdések, a foglalkoztatáspolitikai alakítása, a kultúrpolitika, oktatás, sport, ifjúságnevelés, regionális egyenlőtlenség mérséklése, egyházakkal való együttműködés és olyan civil szerveződések és érdekképviselések működésének összefogása, amelyek a lakossági problémák megoldásában hasznos segítséget tudnak nyújtani.

Mivel ez a feladat igen széles skálát fog át, s hatása is igen különböző, rangsorolni kell az egyes tényezők fontosságát. A rangsorolásban meghatározó szempont lehet a ráfordítási igény, a várható hatás és az időtényező, valamint azoknak az eszközöknek a mérlegelése, amelyekkel a várt hatás elérhető.

Szakértői vélemények szerint az életmódhatások közül a táplálkozási szokások javítására, a mozgásszegény életmód megváltoztatására, az exponenciálisan növekvő alkohol- és drogfogyasztás visszaszorítására érdemes elsősorban koncentrálni. Az ezeken a területeken keletkezett egészségkárosítás gyógyítása hatalmas pénzeket emészt fel, ezekkel összefüggő betegségekből származó elvesztett életevek száma magas, és a kezdeményezésekben itt várható a legtöbb eredmény.

A kivitelezésben a célra orientált egészségnevelést médiakampánnyal, megfelelő árpolitikával összekötve – a külföldi példák szerint – a legnagyobb hatás érhető el.

Az életmódtényezők között az általános életszínvonal emelése, a foglalkoztatáspolitikai javítása, a stresszmentes életkörülmények megteremtése szintén igen fontos tényezőnek számítanak, de ezeknek a befolyásolásánál már kevésbé lehet olyan sikereket elérni, mint az előbbieknél, ezért ezt a rangsorolásnál is figyelembe kell venni.

Az életmód, az életminőség alakításában bekövetkezett kedvezőtlen jelenségek zöme pusztán gazdasági megközelítésből természetesen nem vezethető le. E jelenség mögött olyan társadalmi változások húzódnak meg, amelyek hatásait a jelenkor szakértői még nem dolgozták fel minden vonatkozásban. Az elmúlt fél évszázad alatt történt átalakulások során több olyan társadalmi funkció tűnt el, amelyek helyén vákuum keletkezett. A vákuum által „beszippantott” funkciók megszüntetésének komoly egészségkárosító hatásai alakultak ki. Pl. az ifjúság szabadidejét lekötő civil vagy társadalmi szervezetek hiánya, vagy a felnőtt lakosság összefogásával foglalkozó népművelő, kulturális, vallási, sportközösségek szakmai együttműködésben való tömörítésének hiánya rendkívül sok területen rombolóan hatott az egészség állapotára.

A szerteágazó és az életmód alakulását befolyásoló tényezők körül a több szakmát érintő esetekben, valószínű komoly érdekütközések is előfordulnak. Különösen várható ez olyan esetekben, amikor olyan termelői érdekek sérülnek, amelyek mögött jelentős költségvetési befizetések húzódnak. Vagy erős multinacionális szervezet áll az ügy mögött. Pl. a dohány, az élvezeti cikkek, az ital, az élelmiszergyártás és a szórakoztató ipar kapcsolataira gondolunk. Vagy a környezeti ártalommal összefüggő akció, amelyek mögött komoly anyagi érdekeket érintő esetek húzódnak meg. (Lásd cementgyártás, vegyi üzemek működése stb.)

Az oktatás terén az egészségnevelésben az iskola időigényével, a regionális kérdésekben az önkormányzatokkal, illetve a Belügyminisztériummal és a reális pénzügyi igények elfogadtatásában a Pénzügyminisztériummal lehetnek ütközések. A kritikus témák reális elrendezésére csak a tényekre alapozott és a pro és kontra érveket bemutató háttérstudmányok adhatnak döntési alapot.

A kritikus és kényes ügyekben bizton lehet támaszkodni ezenkívül a nyilvánosságra, amely a döntéshozók számára megnyugtató bátorságot adhat.

Az egészségkárosító hatások között elsősorban a leggyakoribb halállokokat kiváltó két betegségcsoportra érdemes koncentrálni. Ilyen a keringési megbetegedéseket és a daganatos betegségeket kiváltó okok. Mindkét területen a magyarországi helyzet nagyon tragikus és külföldön is csak visszaszorításukban születtek sikerek olyan, amelyek tapasztalatainknak megfelelő alkalmazásával nálunk is megvan a remény a komoly javulásra. (Itt érdemes lenne Finnországban a keringési betegségek visszaszorításában elért példát követni.)

Milyen rendezőelv követése célszerű az egészségügyi intézmények problémáinak megoldásában?

A szakmát mélyebben ismerők körében eltúlzottnak tűnik az a megítélés, amely ma a szakma körül kialakult. Szinte csak a negatívumok emlegetése, amit az egészségüggyel kapcsolatban hallani lehet; hogy mi nincs, és mi az, amit nem tudnak megoldani. A negatívumok valószínűleg megerősítően növeli, hogy a kifogások szinte mindig megtörtént eseményt idéznek. Ezekkel kapcsolatban a legnagyobb baj az, hogy a példászerűen felhozott eseményekről nem ismert, hogy a valós átlagot mennyiben reprezentálják. A legtöbb esetben ugyanis az átlag valós értéke ismeretlen, vagy a negatívumnak minősülő jelenség mellett nem érzékelhető, hogy az adott esemény a hasonló intézményekben mennyire általános.

A magyar egészségügy működéséről rengeteg statisztika felmérés készül. Ma már minden szakmai mozzanat több irányból is értékelhető, ha veszi valaki a fáradságot, hogy a jelenségről összeszedje a szükséges adatokat, és olyan mértékrendszert alakítson ki, amelynek alapján biztonsággal minősítheti a vizsgált jelenséget. Több kórházi

anyag áttanulmányozása során szerzett tapasztalat alapján állíthatom, hogy a kórházi „vezérkar” (igazgatók és főorvosok) jelentős része nem ismeri az irányítása alá tartozó területének működésével kapcsolatos legfontosabb közgazdasági összefüggéseket. Több mint egy évtized telt el azóta, hogy bevezetésre került a teljesítményfinanszírozás rendszere az egészségügyben, de ritka vezetőnek számít az, aki ezen alapvető kérdések után érdeklődik, és még kevesebb, aki ért is hozzá.

Kétségtelen, hogy az orvos nem közgazdasági munkára vállalkozott a kórházban, de azt, hogy osztályának alapvető pénzmozgását és a változások okait kiváltó tényezőket ne ismerje legalább nagyságrendekben egy főorvos, azt nehezen lehet elfogadni. Privát praxisában ugyanakkor munkájának minden költségvonzatát ismeri. Hasonló paradox helyzet tapasztalható a hivatalos és a privát praxis asszisztenciáját illetően. A magánrendelőben nehezen lehet felesleges munkaerővel találkozni, míg a hivatalos gyógyító szerveknél ez még ma is előfordul. Hogy mennyi a szükséges, mennyi az elég, a kevés vagy a sok, bizonyos esetekben ezt ma nagyon nehéz definiálni, mert az ehhez alkalmazott mércét rendszert nem találják meg az érdekeltek.

Az egészségügyi szakma területén ma már szinte minden lényeges mozzanat dokumentált, és az adatok az érdekeltek számára rendelkezésre állnak (a pénzügyi vonzatok kivételével, amit az OEP még az irányító szakhatóságoknak is nehezen bocsát rendelkezésre). Az utóbbi hiányosság az egyik akadálya annak, hogy ambiciózus egészségügyi szakértők precíz mértékrendszert állítsanak fel, amelyekkel a legtöbb egészségügyi mozzanat pénzügyi kihatásai is megfelelően mérhetők és minősíthetők lennének.

Ha a nyilvános egészségügyi szakadatok mellett azok pénzügyi hatásai is ismeretessé válnak, akkor minden egészségügyi intézmény, szakma, csoport össze tudja hasonlítani a saját tevékenységének minden mozzanatát minden hasonlóval, amelyek alapján reális értékítéletet tud kialakítani a saját tevékenységéről. Ha csak a legegyszerűbb statisztikai módszerekkel még azt is megvizsgálja, hogy egy-egy témában mennyire tér el a szakmai átlagtól az adott intézmény, netán a teljes mezőnyben hányadik helyen áll, szinte minden fontos ismeret birtokába kerül. Ha egy intézmény az előbbi eltéréseknek még az okát

is felderíti, minden fontos döntésben megalapozott háttérrel biztosít magának.

Az előbbi kérdésekben nemcsak az egészségügyi intézmények nem kellően tájékozottak, hanem ez az állapot igaz az irányításra is. Ha egy állapotfelmérés alapján mindenféle értékelést elvégeztek volna, és közkinccsé vált volna a legjobb eredményének forrása és a legrosszabbak kudarcainak oka, olyan lendítő erőt adott volna ez a szakmának, amely mindenféle adományok kipróbálásánál kedvezőbb eredményt hozott volna.

Ha a felesleges vagy életképtelen szervezetek felszámolásra kerülnének és az ezáltal felszabaduló forrásokat a legjobb kapnák meg, akkor a rossz hatékonyságú helyről átcsoportosított források „hozádka” megtöbbszörözhetővé válna. Egy ilyen kezdeményezésben nemcsak az anyagi források mozgatása, hanem a versenyszellemnek az a hatása is értéket alkotna, amelyet becsvágnak, sikerélménynek vagy a megszegyenítéstől való félelemnek is nevezhetünk.

Ha a hazai egészségügyi mezőnyben elfogadható eredményt elértek mellé odarakjuk a lemaradókat, és az eltérésből adódó okokat is feltárjuk, máris igen sokat tudunk előrelépni. Egy ilyen feladat legnagyobb munkaigénye a mai számítástechnikai felszereltség mellett igazán nem irreális követelmény, és ezzel minden sanda szándék is kivédhető. Különösen áll ez akkor, ha az előbbi statisztikához a nemzetközi adatokat is mellérendeljük.

Az egészségügyi vezetés jelenleg az irányított betegellátási rendszer bevezetésén dolgozik. Ezt a szisztémát Amerikában használják. Az ottani betegellátási és biztosítási rendszer a magyarországitól jelentősen különbözik, más pénzügyi alapokon áll, így ennek a hazai viszonyok közé történő átvétele komoly körültekintést és megfontolást igényel.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Nagy Pongrác

EU-csatlakozás 2004¹

A cikk első változatának 2003 márciusában – a csatlakozási népszavazás előtt – kellett volna megjelennie. Az akkori EUfőrikus sajtó azonban nem ismerte az audiatur et altera pars elvét, így nem jelent meg. Három napilap és egy hetilap utasította vissza.

Fanatikus az, aki minden bizonyíték nélkül, vakon hisz valamiben, és türelmetlen azokkal szemben, akik abban nem hisznek. Eufanatikus az, aki vakon hisz abban, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás Magyarország számára jó, és türelmetlen azokkal szemben, akik felteszik a kérdést: miért jó? Azt is lehetne mondatni, hogy az eufanatikus számára a csatlakozás önmagában jó, tehát cél, nem pedig eszköz valaminek az elérésére. Az eufanatikus felsőfoka az eumindenáron, aki bármi árat kész megfizetni a csatlakozásért.

A rendszerváltás óta valamennyi kormányunkra az eufanatizmus volt a jellemző. A jelenlegi kormányra már-már az eumindenáron jellemző. Pedig az Európai Unió mind az alapító tagok, mind pedig az utólag csatlakozók számára csak eszköz valami más cél elérésére. A kezdeti cél kettős volt: a gazdasági fejlődés felgyorsítása egy nagy gazdasági térség létrehozásával, valamint az évszázados, több véres háborút előidéző német–francia ellentét felszámolása azáltal, hogy e két ország ugyanannak a közösségnek válik a tagjává.

Az utólag csatlakozó országok számára a csatlakozás elsősorban eszköz volt a gazdasági fejlődés felgyorsítására. Ezek még a csatlakozási kérelem benyújtása előtt részletes felmérést készítettek arról,

¹ Részlet a szerző készülő könyvéből, melynek címe: „A közgazdász hazatér – avagy a gazdasági rendszerváltás a kispadról.”

hogy melyek a csatlakozás előnyei és hátrányai, és hogy az előnyök túlsúlyban vannak-e a hátrányokkal szemben. Mert a csatlakozásnak hátrányai is vannak. Ez utóbbiak közé tartozik nemcsak a szuverenitás nagy részének feladása, hanem az is, hogy a vámsorompók lebontása egyes versenyképtelen iparágak számára veszélyes, hisz a nemzetközi konkurencia megfojthatja őket. Felmérték, melyek a versenyelőnyben és melyek a versenyhátrányban lévő iparágak. Ennek alapján kiszámították, hogy *mindent összevetve* a csatlakozás előnyös-e vagy sem. A felmérés arra is jó volt, hogy a versenyelőnyben lévők még a csatlakozás előtt felkészülhettek piacuk bővülésére, a versenyhátrányban lévők pedig megpróbálhatták versenyképességüket beruházással, átszervezéssel, piacfeltárással növelni, hogy így ne érje őket váratlanul a megnövekedett konkurencia.

Magyarország eufanatikus kormányai összetévesztették a célt az eszközzel, és a rendszerváltás óta eltelt 13 év alatt ilyen, úgynevezett „költség-haszon felmérést” nem készítettek. A jelek szerint azt sem tudták, hogy az mi. Erre mutat a következő idézet:

„A csatlakozással kapcsolatban fenntartást megfogalmazók egyik fontos igénye: tisztázzuk a csatlakozás költségeit, veszteségeit, hátrányait, illetőleg bevételeit, nyereségeit, előnyeit. Nem alaptalan feltételezés: egyesek fejében az van, hogy az egyenleg talán nem is lesz pozitív Magyarország számára. Nos, én a tisztázó felméréseknek teljes egészében híve vagyok. E munkát azonban csak akkor tudjuk végrehajtani, ha világos fogalmakkal dolgozunk. Magyarországnak, taggá válása után, hozzá kell járulnia az uniós költségvetéshez: be kell fizetnie teljes vámbevételét, az általános forgalmi adó alapjának meghatározott százalékát (körülbelül egy százalékát), valamint a nemzeti össztermék ugyancsak meghatározott százalékát (ez 0,5 százalék körül mozog). Mindez kétségtelenül költség. Ezen túlmenően azonban kétlem, hogy mást is költségként, veszteségként vagy hátrányként kellene számításba vennünk, vagy a csatlakozás számlájára lehetne írunk.”

(Magyar Hírlap, 1997. június 9., 7.)

Amint látható, a cikkíró szerint az Unió közös kasszájába befizetendő felsorolt összegek jelentik a csatlakozás összes költségét, illetve

hátrányát. Amit ő költség és hátrányként felsorol, az olyannyira elhanyagolható, hogy én itt meg sem említem. A cikkíró nem tud a szuverenitás nagyobbik részének feladásáról, arról, hogy az Unió gazdaságpolitikája monetarista politika, hogy e politika a globalizáció alapján áll, és így nem előnyös a magyar gazdaság számára. Nem tud arról, hogy az integrációnak a gazdasági ágak között nemcsak nyertesei, hanem vesztesei is vannak. Egyszóval: a cikkírónak fogalma sincs arról, hogy mi a költség-haszon felmérés, és hogy miről szól a csatlakozás.

A cikkíró Dr. Juhász Endre, a Magyar Köztársaságnak az Európai Unióhoz akkreditált nagykövete, a csatlakozási tárgyalások legfontosabb szereplője. (Ma az Európai Unióval kapcsolatos ügyek tárca nélküli minisztere).

* * *

Magyarország a Cseh és Szlovák Köztársasággal, valamint Lengyelországgal együtt 1991 decemberében minden előzetes felmérés nélkül társulási szerződést kötött az Európai Unióval (illetve az akkori Európai Gazdasági Közösséggel). Ennek a következményei katasztrofálisak voltak. Nagyrészt az Unió versenye fojtotta meg a magyar könnyűipart. Gyárvárosok szellemvárossá alakultak, eltűntek a magyar áruk az üzletek polcairól, 1992 és 1996 között megszűnt 800 000 munkahely (az 1991-ben létezett munkahelyek 18%-a).

Az eufanatikusok azonban ezt nem reklámozták. Nem magyar közigazdászok, hanem az Európai Újjáépítési és Gazdaságfelesztési Bank szakértői végeztek számításokat a szerződés hatásáról. Jacques Attali, a bank akkori elnöke nyilatkozott úgy, hogy a szerződés előnyösebb az Unió, mint a társuló három közép-európai ország számára. Ez Magyarország esetében minden bizonnyal igaz is volt. Az egyezmény aláírását követő öt év során Magyarországnak az Unióból származó behozatala 107 százalékkal, az oda irányuló kivitele viszonyt csak 77 százalékkal nölt (folyó dollár áron), és kereskedelmi mérlegünk deficitje az Unióval az 1991-es 22 millió dollárról 1996-ra 1435 millióra duzzadt.

Ez volt tehát a következménye a kizárólag hitelen alapuló 1991-es társulási szerződésnek.

* * *

Tizenhárom év telt el. Felmérés, számítás, költség-haszon elemzés azóta sem történt. Magyarország az Unióhoz jelszavak és illúziók alapján csatlakozott. A jelszavak (szlogenek) között megkülönböztethetjük a klubérveket, a riogatást és a mézesmadzagot. A klubérveket a klubcentrikusok hangoztatják, vagyis azok, akik számára elképzelhetetlen, hogy Magyarország ne legyen valamiféle államcsoportnak a tagja. *Extra Hungariam non est vita* – mondták hungarocentrikus őseink. „Az Unión kívül nincs élet” – mondják klubcentrikus kortársaink.

A klubérveket gyakran csatlós mentalitás ihleti. Legklasszikusabb formájukban talán Dr. Balázs Péter fogalmazta meg 2003. március 4-én tartott előadásában (amikor a Külügyminisztérium politikai államtitkára volt; ma ő képviseli Magyarországot az Unió Bizottságában). *Az angol mondás szerint annak, hogy valaki egy klub tagja, semmi előnye sincs, de annak, hogy valaki nem tagja, sok a hátránya.*

Lényegileg ezt mondta (állítólag!) Mádl Ferenc köztársasági elnök is: *azért kell csatlakoznunk, mert bent jobb, mint kint.*

Természetesen Balázs Péter nem mondta meg (adatok, számítások, elemzés alapján), hogy *mik* a hátrányai annak, ha nem válunk taggá, mint ahogy köztársasági elnökünk sem részletezte, hogy *miért* jobb bent, mint kint.

De van ugyanennek néhány más változata is.

Ha valami katasztrófa folytán kimaradnánk az Európai Unióból, nyomban felvételünket kellene kérni a szovjet utódállamok, a FÁK-országok közé.

Szabó Iván volt pénzügyminiszter (Budapesti Lap, január)

Nincs hová mennünk.

Külügyminisztériumi tisztviselő

(Miért kell nekünk valahova menni?)

Ha nem csatlakozunk, teljesen el leszünk szigetelve.

Ny. középiskolai tanár

(Miért? Hogyan? Mitől?)

Mi a Nyugathoz tartozunk, tehát az Európai Unióban van a helyünk.

Balázs Péter, lásd fent

(Ha jól tudom, az Egyesült Államok, Kanada, Svájc és Norvégia is a Nyugathoz tartozik.)

Riogatásban sincs hiány.

...ha nem lépünk be az EU-ba, az belpolitikai káoszhoz vezet, megröggyan a gazdaság, a külföldi beruházók távozhatnak, az ország biztonsága veszélybe kerülhet.

*Ganasztói György, a Teleki László Intézet főigazgatója
(Magyar Hírlap, 2003. február 8.)*

Aki a csatlakozás ellen szavaz, gyermekeinek jövője ellen szavaz.

Kossuth Rádió vasárnapi műsora

Ha nem csatlakozunk, Szerbia-Montenegróval és Macedóniával kerülünk egy sorba.

Ny. egyetemi tanár

(No meg Svájjal és Norvégiával.)

Egy Magyarország méretű ország a globális kihívásoknak nem képes egyedül megfelelni.

Kovács László külügyminiszter

Következzen néhány mézesmadzag!

A csatlakozás nem más, mint visszatérés a demokráciák közegébe.

Szabó István Fidesz-politikus

(Kelet-Magyarország, 2003. január 27.)

A csatlakozás az egyetlen megoldás.

MSZP frakcióvezető asszony a parlamentben

(Megoldás, mire?)

Jelentős transzferben lesz részünk az Európai Unió részéről.

Balázs Péter, lásd fent

A csatlakozás utáni 3 évben a transzfer összege – vagyis az az összeg, amennyivel az Uniótól többet kapunk, mint amennyit oda befizetünk – évi 120 milliárd forint, a várható bruttó hazai termék nulla egész héttized százaléka, vagy, ha úgy tetszik, *egyhatoda* annak, amit a költségvetés évente az államadósság kamataként kifizet. Ebből a *növekedés* csak 80 milliárd, a várható BHT 0,5 százaléka. (Az ország ugyanis az Uniótól az elmúlt években a PHARE-program, valamint a különböző előcsatlakozási programok címén évi mintegy 40 milliárdot kapott.) E többlet elegendő például 80 kilométer autópálya építésére – sík terepen, hidak nélkül. És az Unió ezt a többletet is csak 2006-ig garantálja. Meglehet, hogy azután a transzfer csökkenni fog, hiszen minél jobban felzárkózik egy gazdaság az Unió átlagához, annál inkább csökken a kapott támogatás.

„Egyetlen megoldás”, „káosz”, „nincs hová menni”, „Szerbia-Montenegro”, „gyermekünk jövője”, „bent jobb, mint kint”... A csatlakozás híveinek egyik fő érve, hogy ezzel felzárkózunk a Nyugathoz. Nos, azon a Nyugaton, amelyhez fel akarunk zárkózni, ilyen érvek politikusok, közéleti személyiségek szájából nem hangozhatnak el, mert kinevetnék azt, aki üres frázisokkal érvel. Ha valóban fel akarunk zárkózni Nyugathoz, akkor el kell sajátítanunk a tényeken és számokon alapuló érvelést.

Ilyen érvelés nincs. Illúziók vannak. Ezek közül a legszédítőbb az, hogy a csatlakozás következtében felgyorsul a gazdaság növekedése. Ezt maga Kovács László külügyminiszter mondja a minisztériuma által szerkesztett 160 oldalas tetszetős könyvecske előszavában.

(A csatlakozás után) *felgyorsul hazánk gazdasági fejlődése, gyorsabb ütemben bővül az infrastruktúra, emelkedik az emberek életszínvonal, javul életük minősége.*

EU-csatlakozás 2004, 3. oldal

Hasonló kijelentés hangzott el a Magyar Televízióban:

A csatlakozás utáni első tíz évben látványosan felgyorsult valamennyi újonnan csatlakozó ország gazdasági növekedése.

Ez a legfontosabb érv a csatlakozás mellett. Sajnos az MTV állítása nem igaz. Kovács Lászlóé pedig megalapozatlan. Kiszámítottam az egy főre jutó bruttó hazai termék növekedését a csatlakozás előtti és

utáni 10 évben abban a kilenc országban, amely utólag csatlakozott az Európai Unióhoz. (Ausztria, Finnország és Svédország esetében 5-5 évben, hiszen ezek csak 1995-ben csatlakoztak.) Az eredmény a következő: Ausztria növekedési üteme lényegében változatlan maradt. Négy ország növekedése jelentősen felgyorsult: Finnország, Portugália, Spanyolország és Svédország. Négy ország növekedése lelassult: Dánia, Egyesült Királyság, Görögország és Írország. Tehát, ellentétben a televízióban elhangzott kijelentéssel, valamint a magyar külügyminiszter állításával, a gazdasági növekedés felgyorsulása nem törvényszerű.

Érdekes Magyarország Unión kívüli növekedését összehasonlítani azon uniós országokéval, amelyekéval az efféle összehasonlítás mérvadó. (Csak hasonló fejlettségű országok növekedése hasonlítható össze, mert minél fejlettebb egy ország, annál jobban csökken a növekedési potenciálja.) Három ilyen ország van: Görögország, Írország és Portugália. Az összehasonlítást az 1997–2001 közötti 5 évre végeztem el, hisz Magyarországon 1996 szeptemberéig mesterségesen előidézett depresszió volt. Az országnak csak azóta *szabad* növekednie. Ez alatt az időszak alatt az egy főre jutó bruttó hazai termék alapján számítva Írország növekedési üteme volt messze a legmagasabb, évi 9,8 százalék. Magyarországé azonban (4,9%) messze megelőzte Portugáliáét (3,5%) és Görögországét (3,3%). Ez azt mutatja, hogy élénk gazdasági növekedés az Unión kívül is lehetséges, s ez lehet jóval gyorsabb is, mint az Unión belül.

Az, hogy a növekedés felgyorsulása nem törvényszerű és hogy az Unión kívül is lehetőség van gyors növekedésre, még gyorsabbra is, mint azon belül, még nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a csatlakozás után felgyorsul a növekedés. Ez elsősorban két körülménytől függ: javul-e a gazdaság tőkeellátottsága és bővül-e a piaca.

Ami a *hivatalos tőkét* illeti, ellátottságunk igen szerény mértékben bár, de javulni fog, hiszen a csatlakozás után az uniós támogatás – ideiglenesen – évi 80 milliárd forinttal növekszik. Nem látok semmiféle olyan tényezőt, amely a csatlakozás után felgyorsítaná a *magántőke* beáramlását. Ellenkezőleg: a koppenhágai megállapodás óta mintha menekülne innen a tőke.

A fő kérdés tehát az, hogy bővül-e a magyar áruk piaca. Az *ipar-cikkek* piaca nem fog bővülni. Ezek tekintetében – a társulási egyezmény eredményeképpen – már régóta szabadkereskedelem folyik. A *mezőgazdasági termékek* piaca azonban minden kétséget kizáróan bővülni fog, hiszen eltűnnek a vámsorompók, amelyek ezeknek az Unióba való beáramlását eddig korlátozták.

Mindenekelőtt tisztázni kell az arányokat. Jelenleg az Unióba irányuló mezőgazdasági kivitel az összkivitel 2,3 százaléka és a bruttó hazai termék 1,4 százaléka. A gazdasági növekedés látványos felgyorsulására tehát még akkor sem lehetne számítani, ha a csatlakozás következtében ez a kivitel megháromszorozódna. Erről azonban szó sem lehet. Sőt még az sem biztos, hogy versenyképesek lesznek-e az Unióban a magyar mezőgazdaság termékei. Ezeknek a támogatottsága – uniós támogatás plusz magyar kormánytámogatás – ugyanis csak 2010-ben éri el a jelenlegi uniós országok mezőgazdaságának a támogatottságát. 2004-ben például a magyar mezőgazdaság teljes támogatottsága csak 55 százaléka lesz a 15 tagú Unió mezőgazdasága támogatottságának, 2005-ben 60, 2006-ban 65 százaléka, és így tovább. Kérdés, versenyképes marad-e a magyar mezőgazdaság a francia, holland, dán stb. mezőgazdaság termékeivel szemben, amelyek ebben az átmeneti időszakban 82-67-54 stb. százalékkal magasabb támogatást kapnak, mint a magyar termékek. Egyébként is a mezőgazdaságra vonatkozó megegyezés a támogatásokkal, kvótákkal és a különböző előírásokkal olyan bonyolult, hogy abban még a magamfajta közgazdász sem tud kiigazodni. Nagy szükség volna tehát olyan részletes és szakszerű kormányelemzésre, amely kiértékeli a mezőgazdaságra vonatkozó megegyezésnek a magyar mezőgazdaságra gyakorolt várható hatását. Ez annál is fontosabb volna, mivel Magyarországon a népességnek mintegy tíz százaléka él közvetlenül vagy közvetve a mezőgazdaságból. Nem közömbös tehát, hogy miképpen befolyásolja a csatlakozás ennek az egymillió embernek az életét.

Ilyen elemzésről nem tudok. Így csak találgatásokra hagyatkozhatunk. Jómagam feltételezem például, hogy ami hatáselemzést a magyar tárgyalófél nem végzett el, azt elvégezték uniós tárgyalópartnereink, és a támogatást, kvótákat, egyéb szabályozást úgy alakították, hogy a csatlakozás után a magyar mezőgazdaság ne veszélyeztesse,

csökkentse az uniós mezőgazdaság versenyképességét. Ha ez így van, akkor a csatlakozás után mezőgazdasági kivitelünk sem fog látványosan növekedni, sőt megvan annak a lehetősége is, hogy – legalábbis a kezdeti, átmeneti időszakban – a jelenlegi Unió mezőgazdasági termékei nyernek teret a *magyar* piacon, amely természetesen a gazdaság növekedését lassító tényező volna, és hátrányos helyzetbe hozná a mezőgazdasági népességet.

Mindent összevetve: nem látok olyan tényezőt, amelyről biztosan feltételezhető, hogy a csatlakozás után felgyorsítja vagy lassítja a gazdaság növekedését.

Illetve mégis látok. Az euró-övezethez való csatlakozás után Magyarországnak nem lesz önálló pénzpolitikája, hiszen az Unió pénzpolitikáját a frankfurti központi bank irányítja. Az Unió pénzpolitikája pedig monetarista pénzpolitika. Célja az infláció mérséklése, alacsony szinten tartása a gazdaság hitelezésének szigorú szabályozásával. E politika valóban alkalmas e cél elérésére a fejlett piacgazdaságú országokban, de nem alkalmas rá olyan országokban, amelyek még nem fejlett országok, és ahol a piacgazdaság még nem fejlett. Amikor ezt a politikát Magyarországon a Nemzetközi Valutaalap nyomására példátlan szigorral alkalmazták – 1990–1993 és 1995–1996 –, az infláció nemhogy nem csökkent, hanem felgyorsult – 1989 és 1991 között például évi 17%-ról 35%-ra –, és sohasem csökkent 22% alá. Ugyanakkor, főként a hitelmegszorítás következtében, a termelés 18,2%-kal csökkent (1990–1993), majd lényegében stagnált (1995–1996). Azután, hogy a Magyar Nemzeti Bank 1996 őszén lazította a pénzpolitikát, a gazdaság öt évig élénk ütemben növekedett, az infláció pedig 6% alá csökkent.

Az infláció legfontosabb káros hatása az, hogy lelassítja a gazdaság növekedését. Nos, ebből a szempontból baj van a monetarista pénzpolitikával a fejlett országokban is. Az Unió hat alapító tagállamában (Belgium, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, Németország, Olaszország) az átlagos infláció 1980-ban meghaladta a 10%-ot. Ezek a következő években áttértek a monetarista pénzpolitikára, és néhány éven belül sikerült az inflációt 3% alá szorítani. Ugyanakkor a gazdaságuk növekedése az 1959–1980 közötti átlagos évi 3,8%-ról az 1981–2000-es időszakban lecsökkent 1,6%-ra. A munkanélküliség pedig körülbe-

lül 6%-ról 10% fölé emelkedett. Netalán a monetarista pénzpolitika olyan gyógyír, amely elpusztítja ugyan a kórokozót, hogy aztán ugyanazt a kórt ő maga terjessze tovább? Annyi bizonyosnak látszik, hogy az Unió szigorú monetarista pénzpolitikája inkább akadálya, mint elősegítője lesz a gyors gazdasági növekedésnek Magyarországon.

Itt van ezenkívül a globalizáció. A globalizáció gazdasági értelemben azt jelenti, hogy a multinacionális vállalatok ott termelnek, ahol az adók és a termelési költségek a legalacsonyabbak, és termékeiket a világ bármely országában eladhatják. Jelenti ezenkívül a tőke szabad áramlását, beleértve a fináncőtke tisztán spekulatív célú áramlását is. A multinacionális vállalatok betelepülése egy-egy országba hasznos – mindaddig, míg ezek vissza nem élnek kivételes gazdasági hatalmukkal. Sok visszaél vele (de itt most nem fogjuk a multinacionális vállalatok „bűneit” felsorolni). A tisztán spekulatív természetű fináncőtke-áramlás messzemenően inkább káros, mint hasznos. Legújabban ez okozta az 1997-'98-as távol-keleti pénzügyi válságot (milliók elszegényedését), valamint az 1998-as oroszországi és brazilai válságokat.

Hála a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank kézi vezérlésének, a magyar gazdaságpolitika a globalizáció alapján áll. A multinacionális vállalatok ide szabadon betelepülhetnek (sőt, eddig a betelepüléskor óriási kedvezményeket kaptak) és távozhatnak (anélkül, hogy a kapott kedvezményeket legalább részben visszatérítenék), és szabadon áramolhat ide, valamint innen kifelé a spekulatív fináncőtke is. Ez az áramlás 1996 óta folyik, és azóta a Budapesti Értéktőzsde árfolyamindexének valamennyi fellendülését és zuhanását kizárólag ennek a külföldi spekulatív tőkének a be- és kiáramlása okozta. (A budapesti tőzsdén jegyzett részvények piaci ár szerinti bontásban közel 80%-ban külföldiek tulajdonában vannak, mely arány valószínűleg páratlan a világon.) Ezek a spekulatív kiáramlások csak azért nem okoztak eddig nagyobb gazdasági visszaesést, mert a tőzsdén jegyzett részvények összértéke egyelőre igen csekély a bruttó hazai termékhez viszonyítva (mintegy 20%, míg például a New York-i tőzsdén ez jóval meghaladja a 100%-ot.)

II. János-Pál pápának nincs igaza abban, hogy az Európai Unió gátolja, késlelteti a globalizációt. (Új Ember, 2003. március 2.) Az Unió gazdaságpolitikája ugyanis szintén globalizációs gazdaságpolitika.

Már csak azért is, mert az Unió gazdag tagállamai multinacionális vállalatok anyaországai, és ezeknek érdeke saját multinacionális vállalataik virágzása. A tisztán spekulatív tőkeáramlást sem gátolja semmi, sem az Unión belül, sem az Unió és a világ többi országa között.

Magyarország 2000-ben aláírta 32 másik országgal együtt az OECD által megfogalmazott egyezményt: *Irányelvek multinacionális vállalatok számára*, de az ehhez való alkalmazkodást az itteni multinacionális vállalatoktól nem követeli meg. Ha egyszer jönne egy kormány, amely ezeknek érvényt akarna szerezni, az Unión belül ez már nehezebb volna.

Magyarországon a fináncióke spekulatív áramlásának veszélyeit valaha enyhítette az a szabály, hogy külföldi nem vásárolhatott diszkont kincstárjegyet. Ezt a megszorítást 2001 nyarán feloldották – valószínűleg azért, hogy a magyarországi tőkepiac szabályozása EU-konformmá váljon. A csatlakozás miatt tehát beszűkült a magyar kormány mozgástera a multinacionális vállalatokkal szemben, és a magyar gazdaság jobban ki van téve a spekulatív rövid lejáratú tőkeáramlás veszélyeinek, mint volt 2001-ig. (Ez a veszély az euro – legkorábban 2009-ben esedékes – bevezetéséig fog fennállni. Addig azonban valószínűs a veszély, mint amint ezt a forint ellen 2003-ban intézett két spekulatív támadás is bizonyítja.) Mindent összevetve, a gazdasági növekedés felgyorsulása nem törvényszerű; az Unión kívül is lehetséges a gyors gazdasági növekedés, sőt gyorsabb is, mint azon belül, és szinte több érv szól a magyarországi gazdasági növekedésnek lelassulása, mint annak gyorsulása mellett.

A Külügyminisztérium könyvecskéje a gazdasági növekedés felgyorsulásán kívül még felsorol jó néhány érvet a csatlakozás mellett.

- *Értékközösség*: „olyan országok vállalkoztak az önkéntes együttműködésre, amelyek elkötelezettek a demokrácia, az emberi jogok tiszteletben tartása és a piacgazdaság mellett.”

Magyarország természetesen az Unión kívül is elkötelezett híve lehet ezeknek az értékeknek.

- „Magyarország – a történelemben először – jelentős politikai és gazdasági súllyal rendelkező, hatékony szervezet *egyenrangú tagjává* válik.”

Ez történelmileg kissé sántít. Magyarország ugyanis 1867 és 1918 között már tagja volt hasonló szervezetnek. Egyenrangú, de nem egyenlő súlyú tagja volt, s ez így lesz az Európai Unióban is – lásd később.

- *Egyenlő versenyfeltételek* Lisszabontól Varsóig és Londontól Athénig. A versenyfeltételek az iparcikkekre vonatkozólag már régóta egyenlők. A mezőgazdasági termékekre vonatkozóan csak 2013-ban lesznek egyenlők, amikor a magyar mezőgazdaság uniós támogatása ugyanaz lesz, mint a jelenlegi tagországoké.
- *Szolidaritás*: „A fejlettebb államok is megértették, hogy a közös boldogulás alapja a közös fejlődés, amihez az elmaradottabb tagországok és térségek számára biztosítani kell a felzárkózás lehetőségét.” Magyarország számára a biztosítás mértéke a bruttó hazai termék 0,7 százalékát kitevő nettó forrásbeáramlás – az is csak ideiglenesen .
- *Nő a mozgásterünk*: magyar állampolgárok útlevél nélkül utazhatnak azokba az országokba, amelyek aláírták a Schengeni Egyezményt. Valamennyi mai uniós tagállam az Egyesült Királyság és Írország kivételével, valamint Norvégia és Izland, tanulhatnak az Unióban, vállalkozást alapíthatnak, munkát vállalhatnak, akár le is telepedhetnek. Magyar állampolgárok jelenleg útlevéllel (de vízumkényszer nélkül) utazhatnak az Unió bármely országába. Magyar diákok eddig is tanulhattak külföldi egyetemeken (ha volt rá pénzük és tudták a nyelvet). A munkavállalást, vállalkozásalapítást, letelepedést én nem tartom előnynek (és nem tartom hátránynak, hogy ezek csak később lépnek érvénybe). Szerintem az a cél, hogy a magyarok itthon tudjanak boldogulni.
- „Az európai integráció eredménye *a béke, biztonság és stabilitás*.” Való igaz, hogy az Unió feloldotta az évszázados francia–német ellentétet, de nem értem, miért növelné/garantálná Magyarország békéjét, biztonságát, stabilitását. Az Uniónak nincs sem hadserege, sem közös védelmi politikája. Külső határait elsősorban az Északatlanti Szövetség védi. Ami pedig a szervezett nemzetközi bűnözés és terrorizmus elleni védelmet illeti, abból Magyarország is részesülhet, ha az Unióval továbbra is szorosan együttműködik ezeken a területeken.

- *Az életminőség javítása.* A környezetet, élelmiszerbiztonságot és a fogyasztót lehet védeni az Unión kívül is – esetleg a bevált uniós előírások alkalmazásával. Az Unión belüli hatékonyabb védelemre csak akkor volna lehetőség, ha így több pénz jutna rá, vagyis nem évi 120 milliárd forint volna (ideiglenesen) az Unióból eredő nettó forrásbeáramlás.
- A csatlakozással *megnö Magyarország nemzetközi súlya és tekintélye*, mert „a korábbi komország végérvényesen horgonyt vet a biztos nyugati kikötőben”. Még meg sem száradt a nyomdafesték a könyvecskén, amikor Chirac elnök rendreutasította a magyar miniszterelnököt: ne levelezzen az ő megkérdése nélkül Bush elnökkel, mert ezzel kockáztatja Franciaország hozzájárulását Magyarország EU-felvételéhez. És erre az otromba fenyegetésre a magyar kormány válasza a meghunyászkodás volt. Kovács László külügyminiszter kijelentette: igen, Magyarországnak valóban egyeztetnie kellett volna Franciaországgal. Nő Magyarország nemzetközi súlya és tekintélye...

A Külügyminisztérium könyvecskéje felsorol ezeregy pénzalapot, amelyből Magyarország uniós tagság esetén részesülhet, és ezeregy hasznos programot, amelyhez csatlakozhat. Ez ne kápráztasson el senkit. Ezek a pénzek kívül maradás esetén is elkülöníthetők, a programok akkor is finanszírozhatók lettek volna – azokból az összegekből, amelyeket akkor nem fizettünk volna be az Unió közös kasszájába. Az operatív adat, az ajándék az a 120 milliárd forint, amelyet az Uniótól befizetéseinket meghaladóan kapunk (ideiglenesen). Hogy ez nagyságrendileg mit ér, azt már láttuk.

Amint látható, a Külügyminisztérium könyvecskéje a csatlakozás előnyeként sorol fel olyasmit, amit már élvezünk – „egyenlő versenyfeltételek”, „nő a mozgásterünk” –, amit az Unión kívül is megvalósíthatunk – „érdekközösség”, „életminőség javítása”, „szervezett bűnözés elleni küzdelem” –, vagy ami egyszerűen „nem stimmel”: „szolidaritás”, „béke, biztonság és stabilitás”, „megnö Magyarország nemzetközi súlya és tekintélye”.

Alapvető nemzeti hibánk az illúziókergetés. Azt hittük például, hogy a rendszerváltással itt minden jóra fog fordulni. Valójában – legalábbis gazdasági téren – hét esztendőre minden nagyon rosszra for-

dult. Az EU-csatlakozással kapcsolatos illúziókra jó példa Dr. Latorcai János írása: *Bebocsátásra várva... (Kereszténydemokrata szemmel a koppenhágai döntésről)*. Felsorolja az Orbán-kormánynak az elérhető csatlakozási feltételekkel kapcsolatos illúzióit: „Azt hittük...” (amit hittek, az Koppenhágában „nem jött be”), „Úgy véltük...”, „Azt reméltük...” „Bíztunk abban...” – de csalatkoztunk benne. (A dolgozat pikantériája az, hogy miután a szerző megnyerő őszinteséggel felsorolja az Orbán-kormánynak a csatlakozással kapcsolatos tévedéseit és illúzióit, cikke végén elvárja, hogy most higgyünk ugyanezeknek az uraknak és hölgyeknek, amikor vezetőjükkal együtt azt mondják: „Még így is megéri.”)

Az illúziókergetés azóta is tovább folyik. A sajtó, a rádió, a televízió osztja az illúziót. Iszonyú agymosás folyik:

...Magyarország több évszázados vágya valósul meg, amikor belép az EU tagjainak sorába. Részvévé válunk a világ legnagyobb belső piacának. Helyet kapunk az európai népek közösségében. Csatlakozunk a béke, a biztonság, a stabilitás, az igazságosság és a jólét övezetéhez. A magyar emberek egyenlő esélyt kapnak arra, hogy megtalálják – és megállják helyüket az európai népek közösségében. (...) Ott leszünk, amikor a döntéseket előkészítik és meghozzák. (Magyarország) ugyanannál az asztalnál ül, mint a nagyhatalmak.

Új nemzetközi státusunk (...) a határainkon kívül élőknek is, az egész magyar nemzetnek előnyöket ígér.

EU-csatlakozás 2004, 10., 12. oldal

Hogy mindebben mennyi a konkrétum, azt láttuk, illetőleg látni fogjuk. De csak ezt hallhatjuk, ezt olvashatjuk. A csatlakozás ellenzői, no meg az euszkeptikusok nem jutnak szóhoz. Pedig nem ez az út a „demokráciák közegébe”. Ott ugyanis meghallgatják a másik felet is.

* * *

A hátrányok közül a Külügyminisztérium lényegében négyet említ: az uniós tagság nem mindig lesz képes a globális fejlődés kedvezőtlen hatásait ellensúlyozni; az Unió előírásai között „akad néhány eltúlzott, nem kellően kiértelmezett szabályozás”; lesz egy 2–9 évig tartó átmeneti

időszak, s gyakorlatilag csak 2013-ban részesülhetünk minden téren ugyanazokban a kedvezményekben, mint az Unió jelenlegi tagállamai. Végül: burkoltan bár, de tudunkra adja, hogy az uniós támogatás messze alatta marad a reméltnek.

Én azt hiszem, van néhány más hátrány is.

Ilyen például szuverenitásunk nagy részének a feladása. Gazdasági szuverenitásunkból édeskevés marad. Nem lesz önálló pénzügyi politikánk, árfolyampolitikánk, külkereskedelmi és mezőgazdasági politikánk. Egyeztetni kell az Unió politikájával a fiskális és az iparpolitikát. Az Unió befolyása döntő lesz a szociális, a regionális, valamint a foglalkoztatáspolitikára. Az infrastruktúra fejlesztése az uniós keretrendszerrel összhangban fog történni. Az utóbbi három esetében az uniós befolyás csak előnyünkre szolgálhat, mert az Unió ezeken a területeken jóval előttünk jár mind az elgondolásban és tervezésben, mind pedig a végrehajtásban.

Lássuk a többi kormányfeladatot. Az Uniónak egyelőre nincs közös *külföldi politikája*. Számolni kell azzal, hogy egyszer lesz, s akkor önálló külpolitikánk sem lesz.

Honvédelmi téren a csatlakozás nem hoz változást. Mióta az Északatlanti Szövetség tagjai vagyunk, gyakorlatilag nincs önálló honvédelmi politikánk. A *rendfenntartásba* az Unió (egyelőre?) nem szól bele. A *bűnüldözésben* már most nagy segítségünkre van az Unióval való együttműködés – mint láttuk – a nemzetközi bünszövetkezetek és a kábítószer-kereskedelem üldözésében, valamint a terrorizmus megelőzésében. A *közigazgatás* – sajnos – belügy, s így a fullasztó magyar bürokrácia túl fogja élni az uniós csatlakozást. Nemcsak hogy túl fogja élni, de valószínűleg még fullasztóbbá válik. A magyar közigazgatási szerveknek ugyanis alkalmazniuk kell a meglévő uniós joganyagot, amelynek terjedeleme 80 000 oldal, amely még a Külügyminisztérium propagandairata szerint is tartalmaz „néhány” eltúlzott, nem kellően kiérlelt szabályozást.

A *tudományos alapú kutatás és technológiafejlesztés* összehangolása az Unión belül az 1980-as évek óta folyamatban van. Az *oktatás* terén az ország teljes mértékben megőrzi szuverenitását. Az Unió nem avatkozik be az *igazságszolgáltatásba* sem, sőt a csatlakozás után a magyar bíróságok ítéleteit a tagállamokban, a tagállamok bíróságainak

ítéleteit pedig Magyarországon szinte automatikusan végrehajtják. Az *idegenrendészet* és a *határellenőrzés terén* azonban megszűnik szuverenitásunk, mert teljes egészében a schengeni szabályokat kell alkalmazni. Ez azt jelenti, hogy a kárpátaljai és szerbia-montenegrói közel félmillió magyar csak vízummal jöhet Magyarországra.

Ez lesz tehát a mozgásterünk saját ügyeink intézésére.

Kérdés: mekkora befolyásunk lesz azoknak az ügyeknek az intézésére, amelyek az Unió hatáskörébe tartoznak? Más szóval: mekkora lesz a befolyásunk az uniós politika kialakítására?

Azzal kell kezdeni, hogy olyan nemzetközi intézmények esetében, amelyekhez nagy/hatalmas, valamint kis és gyenge országok egyaránt csatlakoznak, a csatlakozás nem érinti egyenlőképpen a kis és nagy országok mozgásterét és befolyását. Azzal, hogy az Egyesült Államok csatlakozott a Nemzetközi Valutaalaphoz és a Világbankhoz, mozgásteret nem csökkent, befolyása pedig nőtt. A maga 17,5%-os szavazatarányával irányítja mindkét intézmény működését és általunk a nemzetközi pénz- és tőkepiacot, valamint annak 60-70 országának a gazdaságpolitikáját, amelyek e két intézmény befolyása alatt állnak. Franciaországnak is nagyobb az európai befolyása azáltal, hogy tagja az EU-nak, mint amekkora anélkül volna, hisz ez az ország afféle hangadó az Unión belül. Magyarország befolyása a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank döntéseire szavazatarányával egyenlő, vagyis 0,49%. Befolyása az Unió döntéseire szintén szavazatarányával lesz egyenlő, amely *ma* a különböző fórumokban 3,3 és 4% között van.

Ezek a Nizzai Egyezményben megállapított szavazatarányok a kis országok számára igen kedvezőek, mert a kis országoknak népességük arányát messze meghaladó szavazatarányokat biztosítanak. Így például a négy visegrádi ország plusz Szlovénia összesen több szavazattal rendelkezik az Unió legfontosabb döntéshozó szervében, a Miniszterek Tanácsában (62-vel), mint Franciaország és Németország együtt (58), holott együttes lakosságuk (66 millió) a két nagy ország összlakosságának (142 millió) a felét sem teszi ki. Ezek azok a szavazatarányok, amelyekkel a kormány a Külügyminisztérium kiadványában kecsgettette az ország népét az április 12-i népszavazás előtt. Az előny meglehetősen elméleti. Csak akkor lehet érvényesíteni, ha valamely kérdésben az öt ország érdekei azonosak. Ilyen kérdés pedig nem sok

van. Az Unió tárgyalás alatt álló alkotmánya értelmében azonban ilyen elméleti előnyünk sem lesz, ugyanis szavazatarányunk népességünk arányával lesz egyenlő. Így a Miniszterek Tanácsában 3,5%-ról 2,2%-ra csökken. Románia és Bulgária csatlakozása (2007) után már az sem lesz biztos, hogy Magyarország delegálhat egy tagot a Tanácsba (mely az Unió „kormányaként” működik).

(Jegyezzük azért meg azt is, hogy az alkotmánytervezetben körvonalazott minőségi szavazás nemcsak azt zárja ki, hogy a kis országok összefogjanak a nagyok ellen, de azt is, hogy néhány nagy ország összefogva rákényszerítse akaratát a kis országokra).

Mindent összevetve, a csatlakozás után belső autonómiánk nem lesz nagyobb, mint például az amerikai Ohio államé. És befolyásunk az uniós politika kialakítására nem lesz nagyobb, mint Ohionak az Egyesült Államok federális politikájának a kialakítására.

Igaz, ha egy ohioit megkérdeznénk, mit választana, teljes szuverenitást az Egyesült Államokon kívül vagy a mai csonka szuverenitást azon belül, habozás nélkül az utóbbit választaná, mert büszke arra, hogy Ohio egy szuperhatalom tagállama.

Magyarország, ha nem is egy szuperhatalom, de egy hatalmas államközösség tagja lesz a csatlakozás után. Az is igaz viszont, hogy Magyarország talán jobban különbözik az Unió többi tagállamától, mint Ohio az USA többi tagállamától.

* * *

A határon túli magyarok helyzete számomra nagyon fontos. (Ez bizonyos körökben ma nacionalista, sovinizta „elhajlás”, de vállalom.) Ma tapintatlanság, illetlenség, nem szalonképes felhánytorgatni Trianon égbekiáltó igazságtalanságát (hiszen szeretett miniszterelnökünk mondta valaha – miniszterelnökhelyettes korában – az egyik davosi értekezleten, hogy „a (trianoni?) határok sérthetetlenek”). Nem illendő felhánytorgatni, hogy Magyarország képviselőit meg sem hívták a béketárgyalásokra, de az utódállamok képviselőit meghívták; hogy azok csaltak és hazudtak: hamis etnikai térképeket mutattak, patakokat hajózható folyóként tüntettek fel; hogy színmagyar területeket csatoltak el; hogy a magyar nép egyharmada az új határokon kívül rekedt (ebben az egész világon csak az albánok múlnak felül bennünket). És

hogy mindez a népek önrendelkezési joga nevében történt. Nem is hánytorgatom fel mindezt. Csupán azt említem meg, ami a második világháború *után* történt, és ami Trianon óta az elszakított területeken történt. A második világháború után a hitlerista Németország csatlósai közül Szlovákia és Horvátország, Csehszlovákia, illetve Jugoszlávia győztes országgá vált. Az idejében átálló Bulgária megkapta Dél-Dobrudzsát, Románia, amely minden erőforrásával és egész hadseregével segítette a németeket, amíg azok győztek, aztán minden erejével és egész hadseregével segítette az oroszokat, amikor azok győztek, elvesztette a kicsiny Dél-Dobrudzsát, keleten pedig Moldvát, de visszakapta Észak-Erdélyt. Ausztriát pedig, amely náciabb volt Németországnál – az Anschluss utáni Hitler által rendezett valamennyi népszavazáson nagyobb arányban támogatta Hitlert, mint Németország –, a szövetségesek „felszabadított” országgént kezelték. Jóvátétel fizetésére nem kötelezték, az oroszok csak egyharmadát szállták meg, s az 1955-ös osztrák államszerződés értelmében onnan is kivonultak. Ausztria, ha katonailag nem is, berendezkedésében csatlakozhatott a Nyugathoz. Magyarország számára visszaállították a trianoni határokat – három falu kivételével (ennek köszönhetjük a bósi erőművet és a Szigetköz ökológiai tragédiáját) –, az országnak súlyos jóvátételt kellett fizetnie, és 47 évre szovjet megszállás alá került. Magyarország lett Közép-Európa egyetlen legyőzött országa, egész Európa bűnbakja.

És mi lett – immár nemzetiségi garanciák nélkül – az elszakított területek magyarságával?

Trianonban *az utódállamok 1920-as népszámlálásai szerint* 3,2 millió magyart csatoltak el. Természetes szaporodás útján ennek a 3,2 milliúnak 2000-re legalább 4,4 millióra kellett volna gyarapodni. A 2000–2001-es népszámlálások azonban csak 2,4 milliót találtak. *Hiányzik 2 millió magyar!* Hová lettek? Kiutasították, kitelepítették őket (Szlovákiából), önként áttelepültek Magyarországra, legyilkolták őket (a szerbek 40 000-et, a románok néhány ezret 1944-ben), zömükben pedig asszimilálódtak. Mindennek következtében, valamint tudatos betelepítés következtében, megváltozott az elszakított területek etnikai összetétele. Erdélyben a románok 1920-ban másfélszer annyian voltak, mint a magyarok. Ma közel négyszer annyian vannak. A Felvidéken a szlovákok és a rutének 1920-ban együtt nem egész kétszer

annyian voltak, mint a magyarok. Ma nyolc és félszer annyian vannak. A folyamat visszafordíthatatlan, de talán megállítható. Megállítja-e az uniós csatlakozás?

Kormányaink a legújabb időkig ebben reménykedtek. Hallottunk olyasmit vezetőinktől, hogy az EU-csatlakozással „felszámoljuk Trianont”. Eltűnnek a határok – legalábbis Románia és Szlovákia felé –, és az ottani, valamint a magyarországi magyarság egy nagy államszövetségben egyesül újra.

Felhívtam a Határon Túli Magyarok Hivatalát, és megkérdeztem, változtat-e az uniós csatlakozás a szlovákiai és romániai magyarok helyzetén? A válasz nemleges volt. A kisebbségi magyarok helyzetét a kétoldalú államszerződések szabályozzák. *Az Uniónak nincs kisebbségi politikája.* A szlovákiai magyar nőknek tehát továbbra is ajánlatos lesz szlovákul írni magyar nevüket (az ország élvonalbeli teniszezője például Nagyova), és nem változik meg az a romániai gyakorlat sem, hogy ha egy huszonöt tanuló számláló színmagyar osztályba beíratnak egy román gyereket, akkor a huszonöt magyarnak románul kell tanulni, nehogy a román gyerek kényszerüljön magyarul tanulni...

A szlovákiai és (2007 után) romániai magyarokkal könnyebb lesz a kapcsolatot tartani, hiszen megszűnik az útlevelekényszer. „Bizonyos feltételekkel” szabadon le is telepedhetnek Magyarországon – vagyis felgyorsulhat a magyarok fogyása ezekben az országokban. A kárpátaljai és vajdasági közel félmillió magyarral azonban megnehezül a kapcsolattartás, hiszen ezek a csatlakozás után csak vízummal jöhetnek Magyarországra.

Pillanatnyilag tehát az a helyzet, hogy az uniós csatlakozás a határon túli magyarok *helyzetét* nem befolyásolja. A *kapcsolattartás* a felvidéki és – később – az erdélyi magyarsággal könnyebb lesz, a kárpátaljaival és délvidékivel pedig nehezebb. Szóval: megint csak illúziókban ringattuk magunkat.

De talán, ha csatlakozunk az Unióhoz, akkor könnyebb lesz elérni, hogy az Uniónak *legyen* nemzetiségi politikája, mintha kívül maradunk. Ez így logikus. Csakhogy a 2,2%-os szavazataránnyal nem sokra megyünk. Szövetségesekre lenne szükségünk. Csaknem valamennyi nagy tagállamnak van nemzetiségi problémája: Franciaországnak Korfúka, az Egyesült Királyságnak Észak-Írország, Spanyolországnak

Baszkföld, Olaszországnak Alto Adige (Dél-Tirol). Ezekre tehát nem számíthatunk. Németországra sem számíthatunk, hisz számára a kérdés közömbös. Ott nincs számottevő etnikai kisebbség, és külföldön sincs számottevő német kisebbség („hála” a II. világháború utáni kitelepítéseknek és szörnyű népvándorlásoknak). Így a németek nem fogják megbolygatni a német–francia és német–olasz harmóniát azért, hogy a magyaroknak kedveskedjenek. Több kisebb uniós tagállamban és csatlakozásra váróban jelentős kisebbségek élnek: Görögországban macedónok, Bulgáriában törökök, Finnországban svédek, a balti államokban oroszok, hogy Szlovákiát és Romániát ne is említsük. Marad tehát potenciális szövetségesként Ausztria és Írország.

Ez az aritmetika gátolja kormányunk ama törekvését, hogy a kisebbségi jogokat kodifikálják és felvegyék az Európai Unió alkotmányába, tekintve, hogy a jelenleg közkézen forgó alkotmánytervezet az etnikai kisebbségeket csak futólag említi: tilt ellenük, mint minden más kisebbséggel, valamint a nőkkel szemben mindenféle hátrányos megkülönböztetést. Márpedig az, hogy a magyarok Szlovákiában szlovákul, Romániában románul tanulhatnak, mint a többi szlovák, vagy román állampolgár, és hogy Romániában járhatnak a román egyetemre, az ugyebár nem tekinthető hátrányos megkülönböztetésnek. Nem szívesen bocsátkozom jóslásokba, de most egyet megkockáztatok. Kormányunk el fogja érni és nagy diplomáciai diadalként fogja hírül adni, hogy az európai alkotmányban lesz egy rövid utalás az etnikai kisebbségekre. Jogaikról azonban nem lesz szó. Különösen reménytelen a vállalkozás azóta, hogy Günter Verheugen, EU-bővítési biztos kioktatta a magyar kormányt: nem szabad nemzetben gondolkodni. Állampolgároknak kell gondolkodni. És erre mi volt a magyar kormány reakciója? Felháborodás? Hittétel a magyar nemzet egysége (és létezése!) mellett? Szó sincs róla! Reakciója ismét a meghunyászkodás volt. A kormány a (már erősen felhígított és 2003 júliusában módosított) státustörvényből kihagyta a magyar nemzetre való hivatkozást.

A csatlakozás egyik ára tehát az, hogy nincs többé tizenkét és félmilliós magyar nemzet, csak tízmillió magyar állampolgár van. Számomra ez nagy ár.

* * *

Négy hatalmas mérföldkő volt a magyar történelemben: a kereszténység római változatának felvétele 1000 körül; 1526, amikor egyszer s mindenkorra megszűnt Magyarország nagyhatalmi pozíciója; 1920, amikor egyszer s mindenkorra megszűnt a „Szentistváni Birodalom”. A negyedik az április 12-i népszavazás volt. Arról kellett dönteni, hogy legyen-e egy (aprócska) önálló magyar állam, vagy legyen az ország egy erős és hatalmas államszövetség (aprócska) tagja. Géza fejedelem döntése óta ez volt a legfontosabb döntés az ország történetében. A választásra jogosultak 37%-a szlogenek, illúziók, félrevezető és hiányos információ alapján az utóbbi mellett döntött.

Szlogenekről, illúziókról, félrevezető információkról már volt szó. Az információ hiányáról, mely talán a legfélrevezetőbb, még nem volt szó. Arról, hogy a hivatalos propaganda úgy állította be, hogy a népszavazás arról szól, hogy tagjai legyünk-e az Európai Uniónak, vagy ne legyen semmi közünk hozzá. Nem ez volt a tét. A „nem”-mel való szavazás azt jelentette volna, hogy megmaradhatott volna a jelenlegi társas viszony, és megmaradhatott volna a lehetőség ennek továbbfejlesztésére. Megmaradt volna tehát az iparcikkek közös piaca, sőt megvalósíthattuk volna a vámuniót is, ha ez az érdekünk. Továbbra is alkalmazhattuk volna az Unió már addig átvett jogszabályait, és átvehettük volna azokat, amelyek nekünk megfelelnek. Együttműködhattunk volna az Unióval a közlekedési hálózat, a hírközlés, az elmaradt régiók fejlesztése terén, átvehettük volna az Unió fogyasztóvédelmi és élelmiszer-biztonsági szabályait, messzemenőleg együttműködhattunk volna a környezetvédelem terén. Nem lett volna (2,2 százalékos) beleszólásunk az Unió döntéseibe, de nem is kellene végrehajtani azokat a döntéseket, melyek nekünk nem felelnek meg. És megmarad volna annak a lehetősége is, hogy később (talán kedvezőbb feltételekkel?) csatlakozzunk az Unióhoz. Ezt az utat választotta Norvégia és Izland. (Ezek még Schengeni Egyezményhez is csatlakoztak.) A jelek szerint ezen az úton indult el Svájc is. Az Unión kívül is folytatódhat az Unióhoz való gazdasági felzárkózás és általában a Nyugathoz való felzárkózás.

A csatlakozás sem azt jelenti, hogy itt minden gyökeresen megváltozik. Nem biztos, hogy felgyorsul a gazdasági növekedés, hiszen szinte több érv szól amellett, hogy lelassul, minthogy felgyorsul. Lát-

tuk, hogy ami előnyt a Külügyminisztérium felsorol, az gyakorlatilag nem jelent lényeges változást az eddigi helyzetben, illetve az eddigi fejlődés irányán – hacsak a 80 000 oldalra terjedő európai joganyag még nem alkalmazott részének bevezetését és ezzel a bürokrácia további terebélyesedését nem számítjuk. Az uniós támogatás évi 80 milliárd forinttal, a BHT 0,5 százalékkal nő (ideiglenesen). (Viszont, ha nem csatlakozunk, akkor zéróra csökkent volna.) Egyenrangú (de nem egyenlő súlyú) tagja vagyunk egy hatalmas államszövetségnek. Szavazati jogunk van, így (3,5%-ban, majd 2,2% arányban) érvényesíthetjük befolyásunkat az uniós döntések meghozatalánál. Önálló államiságunkat azonban feladtuk. A határon túli magyarok *helyzete* nem változott. A Szlovákiában és Romániában élőkkel javult a *kapcsolattartás* lehetősége, a kárpátaljaiakkal és vajdaságiakkal romlott. A magyar nyelv, a magyar kultúra, valamint nemzeti sajátosságaink a trianoni Magyarországon nem kerülnek veszélybe, de magyar nemzet nincs többé.

* * *

Eddig tények és adatok felsorolására és elemzésére törekedtem. Most szeretném ezt néhány szubjektív megjegyzéssel kiegészíteni. Az emberiség történetében minden gyönyörű eszmével visszaéltek az azt megvalósítani akaró emberek. A kereszténység gyönyörű eszme, s mégis mennyi vér – eretneküldözés, máglyák, vallásháborúk – folyt a „szeretet vallása” nevében! Gyönyörű eszme a kommunizmus is: az ember ember által való kizsákmányolásának megszüntetése. De amint egy országban diadalmaskodott, azonnal létrehozta a kényszermunkatáborokat és százmillióknak egy elenyésző kisebbség hatalmi törekvései érdekében való soha nem látott mértékű elnyomását és kizsákmányolását.

Gyönyörű az Európai Unió eszméje is: 15-25-30 (netalán 45) ország egységes tömbje, ahol háború és vérontás ki van zárva, amely egyetlen hatalmas piac, ahol turisták, munkavállalók, áruk, tőke és vállalkozási készség számára nincsenek országhatárok, ahol a gazdaságot, az igazságszolgáltatást egységes elvek vezérik, ahol a demokrácia és az emberi szabadságjogok egyformán érvényesülnek. Nem is volt valaha az egyesült Európának nagyobb híve, mint én. Azután ez a gyönyörű eszme kezdett félresiklani. Elbürokratizálódott. A brüsszeli

bürokraták olyan apró-cseprő részletekbe ártják bele magukat, amelyek szabályozását nyugodtan rá lehetne bízni az érdekelt országokra (például a magyar hatóságra azt, hogy milyen legyen a higiénia a magyarországi élelmiszerboltokban). Számomra az Unió 80 000 oldalnyi joganyaga iszonyúan riasztó. Minél több a szabály, annál nagyobb tere van a korrupciónak. El is harapódzott a korrupció az Unióban.

A szabályozás túlburjánzik, de ami a többségnek, illetve a nagyoknak és hatalmasoknak nem érdeke, azt nem szabályozzák. Ilyen például a kisebbségvédelem. Igen, egységes elvek irányítják a gazdaságot, de néhány fontos elv, például a monetarizmus és a szabályozatlan globalizáció, megfelel az Unió fejlett országainak, de árt a kevésbé fejletteknek. Mindezek láttán lanyhult az Unió iránti lelkesedésem. Nem váltam azonban csatakozásellenessé. Hogy itt több negatívumot, mint pozitívumot említek, az azért van, mert mérhetetlenül bosszant, hogy egymást követő kormányaink objektív tájékoztatás helyett blöfföléssel, illúziókeltéssel, már meglévő vagy nem várható előnyök hangoztatásával készítették fel a népet történelme egyik legfontosabb döntésére. De még 1993 márciusában sem tudtam, igennel vagy nemmel fogok-e szavazni. Aztán végiggondoltam a jelenlegi kormány szinte szolgálai engedékenységét – igen, még a nacionalizmussal semmiképpen sem vádolható HVG is „túlzottan alkalmazkodó”-nak nevezi kormányunkat, valamint a Chirackal és Verheugennel szembeni meghunyászkodását, és úgy döntöttem, *ez a kormány nem alkalmas arra, hogy a speciális magyar érdekeket érvényesítse az Unión belül, és „nem”-mel szavaztam. Ezzel a kormánnyal és így: nem.* Talán később és másképp.

Vesztettem. A szavazásra jogosultak 37%-a – félretájékoztatva – megszavazta a csatlakozást. Magyarország 2004. május elsején illúziók, remények és megalapozatlan elvárások alapján csatlakozott az Európai Unióhoz.

Kiss Éva

A külföldi működőtőke-befektetések térformáló szerepe a magyar gazdaságban

Bevezetés

A magyar gazdaságban 1989 óta nagy változások mentek végbe. Többek között új szervezeti formák jelentek meg. Jelentős előrelépések történtek a gazdaság szerkezeti átalakulásában, új ágazatok honosodtak meg. Átrendeződtek a tulajdonviszonyok. A magyar befektetők mellett folyamatosan gyarapodott a külföldi befektetők száma is. Mindezek a változások a gazdaság területi szerkezetét sem hagyták érintetlenül (Hamar J. 1999; Szalavetz A. 2000). A térszerkezetet alakító folyamatok közül e tanulmány keretei között a hangsúlyt a külföldi működőtőke-befektetésekre (KMT) helyezük, és elsősorban azt vizsgáljuk, hogy mi jellemzi a külföldi tőkebefektetéseket térbeli aspektusból, illetve hogy hogyan hatnak a gazdaság és különösen az ipar területi szerkezetére, hiszen az ipar hosszú idők óta meghatározó szerepet játszik a gazdaság térszerkezetének alakításában (Kiss É. 2002/a). A jelenlegi helyzet értékelése mellett kitérünk arra is, hogy a külföldi tőke mozgása (pl. a külföldi érdekeltségű cégek továbbtelepülése vagy bezárása) hogyan érinti majd a gazdaság térszerkezetét a (közel)jövőben. Előljáróban azt is meg kell jegyezni, hogy a közvetlen külföldi működőtőke-befektetések különböző formáinak (pl. új vállalat alapítása, cégvásárlás, nyereség újra befektetés) külön-külön történő elemzése nem tartozik a mostani feladatok közé.

A vizsgálat adatbázisát alapvetően a rendelkezésre álló KSH kiadványok szolgáltatták, de felhasználtam az ipar térszerkezetével és az ipari parkokkal kapcsolatos korábbi (OTKA T029454) kutatások tapasztalatait is. A statisztikai adatokkal összefüggésben azt kell megemlíteni, hogy mivel a tőkebefektetések adatai székhely szerintiék, ezért bizonyos fokig torzítják a külföldi működőtőke-befektetések területi tagozódását, azaz sokszor nem ott jelennek meg, ahol a tőkét

ténylegesen befektették. Bár a statisztikai adatgyűjtés ezen hiányosságának a korrigálására ma még nincs mód (Hamar J. 1999; Antalóczy K. és tsai 1996), a hozzáférhető adatok és információk mégis lehetővé teszik, hogy az előbbiekre tekintettel közelítő pontossággal feltárjuk a külföldi tőkebefektetések szerepét a térformálásban.

A magyarországi külföldi tőkebefektetések és motiváló erői

A világ működő tőkeállományából a közép- és kelet-európai országok először a XIX. század második felétől az I. világháborúig részesedtek jelentősebb mértékben, majd azt követően egyre inkább csökkent a térségbe irányuló külföldi befektetés, és a II. világháború után szinte meg is szűnt. Ekkortól kezdve a kelet-európai országok gyakorlatilag kimaradtak a működő tőke áramlásból. Lényeges változás csak a rendszerváltozás után következett be, amikor a közép- és kelet-európai országok ismét a KMT-befektetések célpontjává váltak (Baráth G. és tsai 2001). A világ működőtőke-állományából ezen országok részesedése 1990 és 2000 között jó tízszeresére (0,2-ről 2,3%-ra) nőtt, a befektetett tőke nagysága pedig közel negyvennégyeszeresére, 3,7 milliárd dollárról 160 milliárd dollárra. Mindezek ellenére a világ működőtőke-állományának csak a töredéke jut erre a térségre, habár folyamatosan növekszik az ide befektetett tőke nagysága.

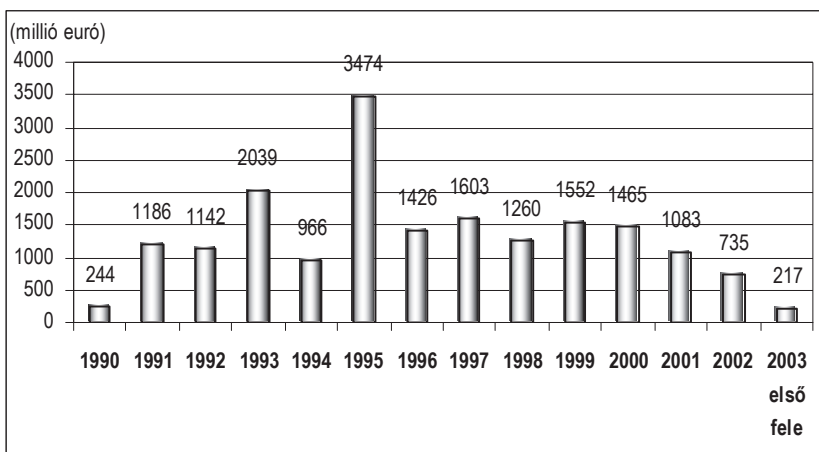
A közép- és kelet-európai régió belül az 1990-es évek elejétől hazánk volt a legfontosabb befektetési célpont. Az 1990-es évtized második felétől azonban Lengyelország és Csehország is egyre több tőkét vonzott, így a harmadik helyre szorultunk a tőkevonásban (Horváth L. 1996). De az egy főre jutó külföldi tőke nagyságát illetően még mindig előkelő helyet foglalunk el. 2001-ben Csehország (2619 fő/dollár) mögött a második helyen álltunk 2312 fő/dollár értékkel, jóval megelőzve Lengyelországot, ahol majdnem 1100 dollár jutott egy főre. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az 1990-es évek első felében lényegében egy gazdaság, a magyar gazdaság határozta meg az egész kelet-európai régió tőkevonzó képességét (Antalóczy K. és tsai 1996). Ám a későbbiekben ez a szerepkör fokozatosan oldódott, s ma már ezen régió más országai vonzzák a legtöbb tőkét (*1. táblázat*).

I. táblázat: A világ működőtőke-állománya és a Közép- és Kelet-Európa országaiba befektetett külföldi működő tőke
(Forrás :World Investment Report, 2002)

Megnevezés	1985	1990	1995	2000	2001
	(millió USD)				
Világ összesen	913182	1871594	2911725	6258263	6845723
Fejlett országok	568670	1382978	2021303	4124261	4504122
Fejlődő országok	344463	484954	849915	2002173	2181249
Közép-és kelet-európai országok	49	3661	40508	131829	160352
Albánia			211	578	759
Belorusszia			50	1243	1412
Bosznia és Hercegovina		108	21	355	519
Bulgária			445	3162	3850
Horvátország			473	5155	6597
Csehország		1363	7350	21644	26764
Észtország			674	2645	3155
Magyarország	49	569	11919	19804	23562
Lettország			615	2081	2216
Litvánia			352	2334	2665
Moldova			93	459	609
Lengyelország		109	7843	33603	42433
Románia		766	1150	6517	7636
Oroszország			5465	19255	21795
Szlovákia		81	810	4634	6109
Szlovénia		665	1763	2809	3250
Macedónia			33	389	919
Ukrajna			910	3843	4615
Jugoszlávia			329	1319	1484

2001-ig kb. 23,6 milliárd dollárt fektettek be hazánkba, ami durván fele a lengyelországinak és háromszorosa a romániaiinak, de még az oroszországinál is több valamivel. Ez az összeg a régióba befektetett összes külföldi működő tőke 15%-a, ami igen jó eredménynek tekinthető egy ilyen kis országtól, mint hazánk. A tőkebefektetések évenkénti összegét vizsgálva kitűnik, hogy az 1990-es évtizedben átlagosan 1-1,5 milliárd euró (vagy dollár – a két valuta árfolyama közel azonosnak vehető) érkezett hozzánk. Eleinte a növekedés ellenére igen erőteljesen ingadozott az ország külfölditőkevonzó-képessége. Nagy volt a tőkebefektetés évenkénti fluktuációja. A legtöbb külföldi tőke,

közel 3,5 milliárd euró 1995-ben érkezett hazánkba, a nagy közszolgáltató cégek privatizációjának köszönhetően. Majd az évtized második felében – a privatizáció lecsengésével – kiegyenlítettebbé vált a tőkebefektetés üteme. Drasztikus fordulat csak az ezredfordulótól tapasztalható, mivel számottevően csökkent a befektetett tőke nagysága, és 2003-ra már csak 700-900 millió eurót jósolnak a különféle becslések (Giczi J. 2002) (1. ábra).

1. ábra: A közvetlen külföldi működőtőke-befektetések Magyarországon

(Forrás: Külföldi működőtőke-befektetések Magyarországon 2000-2001, KSH, Bp. 2003;

Csökkenő külföldi tőkebeáramlás, Népszava, 2002. aug. 5.)

A legnagyobb magyarországi befektetők sorrendjében markáns változás nem figyelhető meg az 1990-es évtizedben, csak a részesedésük mértéke változott. 2001-ben a külföldi tőke több mint 75%-a öt országból érkezett. A legfontosabb magyarországi befektetők tehát Németország (34%), Hollandia (15%), Ausztria (11%), az USA (9%) és Franciaország (6%) voltak. Németország és Hollandia részesedése szinte folyamatosan nőtt az elmúlt évtizedben, és együttesen a befektetések felét adják. A többi befektető részesedése pedig néhány kivétellel ugyancsak folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott. A legna-

gyobb csökkenés az angol (66%), az amerikai (45%) és a francia (32%) befektetések mértékében következett be. Az öt fő befektetőn kívül az összes többi csak egy-két százalékkal részesedik. Igaz ez a legnagyobb ázsiai befektetőre, Japánra is (2001-ben 1,7% volt a részesedése).

Az első három legfontosabb befektető a feldolgozóiparon kívül még a gazdaság más-más ágazatait is megcélózta, mintegy „felosztva a piacot”. A németek a szállítást, raktározást, a postai tevékenységet, távközlést, a hollandok a kereskedelmet és az osztrákok a pénzügyi tevékenységet, az ingatlanügyleteket részesítették előnybe. Az amerikaiak befektetései mintegy 80%-ban a feldolgozóiparba irányultak, ami bizonyosan nem véletlen, az amerikai és a magyar munkaerő bérköltségei közötti különbségekre gondolva.

Az, hogy hazánk a régió egyik legnépszerűbb és legvonzóbb befektetési célpontja volt, számos tényezővel magyarázható. Ezek közül több főleg az 1990-es évtized elején játszott markáns szerepet a tőkevonásban. A leggyakrabban – nem fontossági sorrendben – a következőket említették:

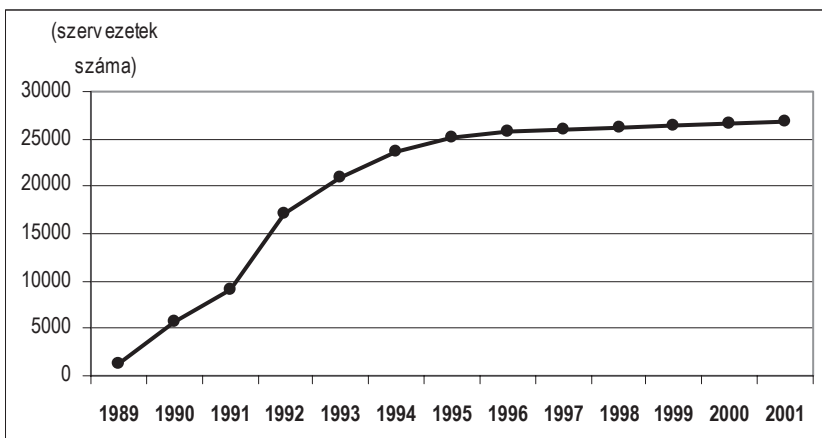
- a régió más országaihoz viszonyítva előnyösebb indulási feltételek, gyorsabban és zökkenőmentesebben zajlott a társadalmi, gazdasági átalakulás, az ország gazdaságilag, politikailag stabilabb volt;
- kedvező földrajzi fekvés, centrális elhelyezkedés a régióban, és a viszonylagos közelség a fontosabb befektetőkhöz (pl. Ausztria, Németország);
- olcsó, de relatíve képzett munkaerő;
- az uniós piacokra való belépés lehetősége;
- a történelmi múlt kapcsolatai Németországgal és Ausztriával, a tradíciók továbbélése;
- a családi, rokoni, baráti és etnikai kötelékek (pl. német nemzetiség hazánkban, magyarság Burgenlandban);
- a viszonylag jelentős és fizetőképes hazai fogyasztópiac megszerzése;
- a relatíve fejlett infrastruktúra, a jó közlekedési és távközlési kapcsolatok;
- a különféle helyi és állami támogatások, kedvezmények igénybevételei lehetősége;
- egyéb sajátos, speciális adottságok egy-egy telephely esetében.

Természetesen ezek az okok térben és időben és a beruházás jellegetől függően is változnak, sőt új motiváló, befektetést ösztönző erők is megjelenhetnek az idők során. Tulajdonképpen az előbb felsorolt tényezők közül néhánynak a megváltozása is minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy az ezredfordulótól radikálisan csökkent a külföldi tőke érdeklődése hazánk iránt. Például már a munkaerő sem annyira olcsó, mint volt az 1990-es években, mert az utóbbi időben számottevően emelkedtek a bérköltségek és a járulékok. A közelgő uniós tagság miatt a nyújtható kedvezmények köre szűkül, és a mértéke is kisebb lesz, ami szintén más irányba terelheti a külföldi tőkét. Ráadásul mostanra a régió többi országai is nagyot léptek előre a társadalmi, gazdasági átalakulás terén. Mindezek mellett azonban arról sem szabad elfeledkezni, hogy közben a világ is sokat változott. Gondoljunk csak a világgazdasági problémákra, a 2001-es USA elleni terrortámadás következményeire és a világpolitikai feszültségekre, valamint a háborús körülményekre. Ezek egyike sem kedvez a külföldi tőkebefektetéseknek. Szakmai körökben most is élénk vita folyik arról, hogy mi lehet a tényleges oka annak, hogy az utóbbi években egyre kevesebb tőke érkezik hazánkba. Ezt a kedvezőtlen tendenciát a különböző szakemberek más-más tényezővel indokolják, illetve mindegyik más-más tényezőre helyezi a hangsúlyt (Giczi J. 2002), de lényegében az előbb említettekkel állnak összefüggésben.

A legújabb kutatások szerint a jövőben a telephelyválasztás hagyományos szempontjai már háttérbe szorulnak. A globális idők korában a külföldi befektetők telephelyválasztásában az idő tényező, a gyors elérhetőség, a megbízhatóság és a biztonság, továbbá az épített környezet milyensége lesznek a legfontosabbak, hogy az adott hely mennyire és milyen gyorsan tud kapcsolódni a globális hálózatba. A globális verseny éleződése miatt a külföldi tőkebefektetések térbeli alakulása még határozottabban fogja jelezni az egyes helyek (országok, települések) „tényleges értékét”, ami bizonyos helyek felértékelődését és mások leértékelődését, s ezáltal a regionális különbségek éleződését vonja maga után.

A hazai külföldi érdekeltségű vállalkozások ágazati és területi sajátosságai

Hazánkban 1972-ben teremtették meg a jogi keretét a külföldi működőtőke-beruházásoknak, de ezt a lehetőséget az 1980-as évekig szinte alig használták ki. 1980-ban mindössze nyolc vegyes vállalat működött (Nagy G. 1995). A külföldi érdekeltségű vállalkozások száma valójában 1989-től indult gyors gyarapodásnak. 1990-ben már 5693 volt belőlük, 1995-ben pedig már 25 ezer, azaz majdnem megötszörözödtek addigra. Az évtized második felében – a már említett okok miatt – lelassult a külföldi érdekeltségű vállalkozások gyarapodásának az üteme. Így 2001-re csak a 27 ezret közelítette meg a számuk (2. ábra).

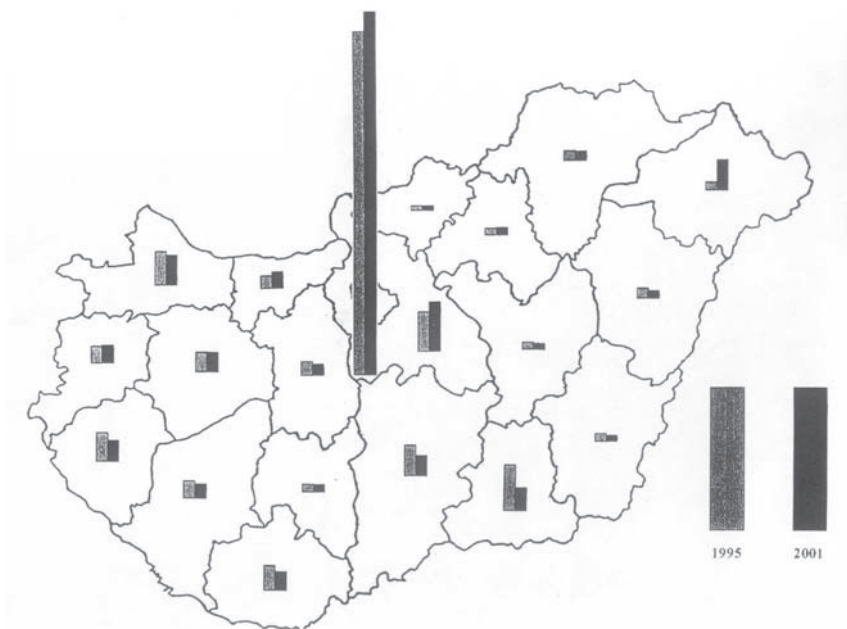

2. ábra: A külföldi érdekeltségű vállalkozások száma
Magyarországon

(Forrás: Magyarország Statisztikai Évkönyve, 1995, 2001. KSH, Bp.)

A külföldi érdekeltségű vállalkozások számának a lassú növekedése mögött markáns regionális különbségek húzódnak. Az 1990-es évtized közepétől ugyanis a megyék zömében csökkent a külföldi érdekeltségű vállalkozások száma, a legnagyobb mértékben Csongrád és Bács-Kiskun megyében 51, illetve 34%-kal. Ugyanakkor Szabolcs megyében 3,7-szeresére nőtt a számuk, ami némiképp ellensúlyozta az előbbi kedvezőtlen folyamatot. A dél-alföldi megyékben valószínűleg

a balkáni válság megszűnése az oka a csökkenésnek, mivel a korábban itt létrejött kereskedelmi és egyéb vállalkozások a helyzet rendeződésével megszűntek vagy visszatelepültek. Szabolcs-Szatmár-Beregben pedig feltehetően az ukrán határ menti kereskedelem felélénkülése és az ahhoz kapcsolódó különféle szolgáltatásokat végző vállalkozások számának a gyarapodása idézte elő a külföldi érdekeltségű cégek gyors szaporodását (3. ábra).

3. ábra: A külföldi érdekeltségű vállalkozások száma megyénként (1995, 2001)

(Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, 1995, 2001. KSH. Bp.)

A külföldi érdekeltségű vállalkozások térbeli megoszlásában nem történt markáns változás az 1990-es évtized második felében sem. A legnagyobb hányaduk 2001-ben is a Közép-Magyarországi Régióban összpontosult, itt volt a 25 ezer külföldi érdekeltségű vállalkozás 61%-a. A régió belül Budapest egymaga 54%-ot, közel 14 ezer vállalkozást mondhatott a magáénak. A Nyugat-Dunántúlon a külföldi érdekeltségű

cégek 10%-a, a Közép-Dunántúlon 7%-a koncentráldott, ezzel szemben az ország más térségei csak néhány százalékkal részesedtek. Más-képpen fogalmazva: az ország területének 68,5%-án a külföldi érdekelt-ségű vállalkozások mindössze 22%-a fordult elő 2001-ben (2. táblázat).

2. táblázat: Külföldi érdekelt-ségű vállalkozások régiók szerint, 2001
(Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, 2001.)

Régió	Külföldi érdekelt-ségű vállalkozások		Külföldi érdekelt-ségű vállalkozások jegyzett tőkéjéből a külföldi tőke részesedés		Egy lakosra jutó befektetett külföldi tőke (ezer Ft)
	szám	százalék	milliárd Ft	százalék	
Közép-Magyarország	15448	61	2114	68	747
Közép-Dunántúl	1748	7	292,4	9	261
Nyugat-Dunántúl	2564	10	234,3	7,5	234
Dél-Dunántúl	1432	6	55	1,8	55
Észak-Magyarország	762	3	192,2	6,2	148
Észak-Alföld	1622	6	109,1	3,5	70
Dél-Alföld	1782	7	124,2	4	90
Összesen	25365	100,0	3121,2	100,0	307

A külföldi érdekelt-ségű vállalkozások jegyzett tőkéjéből a külföldi tőkének az előfordulása szorosan összefonódik a külföldi érdekelt-ségű cégek térbeli koncentrációjával, sőt még erőteljesebb is annál, mivel az ország területének a 68,5%-ára a külföldi tőke alig 15%-a jutott. 2001-ben is a Közép-Magyarországi Régióba érkezett a külföldi tőke zöme (68%). Ennek a térségnek tehát óriási a fölénye, amelyet a Közép-Dunántúl és a Nyugat-Dunántúl követett, jóval szerényebb értékekkel.

Még látványosabban fejezi ki a területi különbségeket az egy lakosra jutó külföldi tőke nagysága. 2001-ben országosan átlagosan 307 ezer Ft külföldi tőke jutott egy főre, de Budapesten ennek több, mint a háromszorosa, Komárom-Esztergom megyében majdnem a duplája és Pest megyében a másfélszerese. Ezzel szemben a Dél-Dunántúlon és az Alföld nagy részén 100 ezer Ft alatt maradt az egy lakosra jutó külföldi tőke összege. Ezek az értékek egyúttal az egyes helyek tőkevonzó képességét, „népszerűségét” is jelzik a befektetők körében.

A külföldi érdekelt-ségű vállalkozások gazdasági ágazatok szerinti megoszlása alapján véve változatlan maradt az 1990-es évtizedben.

Tekintélyes hányaduk (40-50%) a kereskedelemben létesült, amit az ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatások követtek a cégek kb. egy-negyedével. A külföldi érdekeltségű vállalkozások mindössze 16%-át hozták létre az iparban, s ezzel ez a harmadik legvonzóbb ágazat a külföldi tőke számára. A mezőgazdaság, az oktatás és az egészségügy a kevésbé vonzó körébe sorolható, amihez valószínűleg a jogszabályi kötöttségek és minden bizonnyal a különféle politikai megfontolások is nagymértékben hozzájárultak (3. táblázat).

3. táblázat: Külföldi érdekeltségű vállalkozások gazdasági ág szerint
(Forrás: Magyarország Statisztikai Évkönyve, 2001.)

Megnevezés	Év	Mezőgazdaság	Ipar	Építőipar	Kereskedelem	Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	Ingotlanügyletek, gazdasági szolgáltatás	Szállítás, raktározás, posta	Pénzügyi tevékenység
Külföldi érdekeltségű vállalkozások részesedése (%)	1995	3,2	17	5	49	4,6	14	3	0,6
	2001	3	16	4	41	5	24	3	0,8
Külföldi érdekeltségű vállalkozások jegyzett tőkéjéből a külföldi befektetés (%)	1995	1,2	57	3,5	12	2,3	6	9	8
	2001	1,6	48	1,1	13	1,7	15	7	11

Ha viszont az egyes ágazatokba befektetett tőke nagyságát vesszük, akkor azt tapasztaljuk, hogy az iparba befektetett tőke összege jóval felülmúlja a többi ágazatot. 2001-ben több mint 1200 milliárd forint volt az ipari vállalkozásokba befektetett külföldi tőke. Ez 48%-os részesedést jelent, szemben az 1995. évi 57%-os részesedéssel, ami 560 milliárd forintnak felelt meg akkor. Az ipar csekélyebb részesedése az ország összes külföldi érdekeltségű vállalkozásából és a teteme-sebb részesedése a tőkéből azt jelenti, hogy az iparban kevesebb, de tőkeigényesebb vállalkozást hoztak létre. Ellenben a kereskedelemben és az ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatások terén sok és inkább kisebb tőkés beruházás valósult meg. Az utóbbiakba 478 milliárd fo-

rint volt a befektetett külföldi tőke, míg az előbbiekre 418 milliárd forint. Mindkét összeg és mindkét ágazat százalékos részesedése jóval elmaradt az ipartól.

A külföldi érdekeltségű vállalkozások legnagyobb hányada szinte mindegyik megyében a kereskedelemben ért el kimagasló értéket. Kiu­gróan nagy az előfordulásuk Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, ahol az összes külföldi érdekeltségű vállalkozás 85%-át teszik ki. Bár a külföldi érdekeltségű ipari cégek aránya valamelyest nagyobb Heves, Nógrád, Szolnok és Békés megyében (28-38%), mint a dunántúli megyékben (Fejér, Komárom, Veszprém, Győr, Vas), de ha a számukat nézzük, akkor a dunántúli megyékben másfél-kétszer több van belőlük. A külföldi érdekeltségű mezőgazdasági vállalkozások aránya főleg a nyugat-dunántúli megyékben tetemes. Például az országos érték­ből Győr-Moson-Sopron megye 14%-kal, Vas 11%-kal és Zala 12%-kal részesedik, azaz együttesen 37%-kal. Ez egyébként az egyetlen ágazat, ahol nem Budapest részesedése a legnagyobb az országos értékből.

A fővárosban regisztráltak az összes külföldi érdekeltségű ipari vállalkozás 31%-át, a kereskedelmi vállalkozások 59%-át, az ingatlan­ügyletekkel, gazdasági szolgáltatással foglalkozó külföldi érdekeltségű vállalkozások 68%-át, a szálláshely-szolgáltatás 30%-át, az építőipari vállalkozások 52%-át. Budapest és tágabb térségének ez az óriási fölénye számos tényezőnek köszönhető (pl. képzett munkaerő, fejlett infrastruktúra, kedvező földrajzi fekvés, nagy fogyasztópiac, relatíve olcsó agglomerációstelek-árak). A főváros kimagasló jelentősége ellenére a legnagyobb összegű külföldi érdekeltségű vállalkozások nem itt valósultak meg. Azt is meg kell jegyezni, hogy az utóbbi években ezen túlzott főváros-centrikusság oldására már történtek lépések (pl. ipari parkok létesítése, vállalkozási övezetek kialakítása) (Hamar J. 1999). A főváros és a vidék közötti tekintélyes különbségekhez hasonló különbségek figyelhetők meg a megyeszékhelyek és a megyék többi területe között is. Ugyanis a megyéken belül általában a megyeszékhelyek a legvonzóbbak a külföldi tőke számára (Nagy G. 1995; Szalavetz A. 2000).

A főváros térségén kívül még a Nyugat-Dunántúli Régió részese­dése említést érdemlő mindegyik ágazatban a földrajzi közelség a nyugati határhoz, a kedvező infrastrukturális ellátottság, a jobb életkö-

rülmények stb. miatt, majd a Közép-Dunántúl és a Dél-Alföld következik, ám a Közép-Magyarországi Régió értékéhez viszonyítva sokkal kisebb hányaddal.

Összességében véve mindazon mutatók alapján, amelyeket az előzőekben vizsgáltunk, jól kijelölhetők a külföldi tőke, a külföldi vállalkozások fő településterületei, azaz a külföldi tőkebefektetések legfontosabb célterületei, amelyek egyben az új gazdasági térszerkezet körvonalait is kirajzolják. Ehhez az ÉNY–DK-i irányú gazdasági erővonalhoz sorolható Közép-Magyarország, a Nyugat-Dunántúl, a Közép-Dunántúl és a Dél-Alföld (elsősorban Bács-Kiskun és Csongrád megye). Ezen a gazdasági tengelyen belül is vannak fejlettebb és kevésbé fejlett térségek, ez utóbbihoz tartozik pl. a DK-i szárnya a tengelynek. S mivel a külföldi tőkebefektetések kedvező gazdaság-, térségfejlesztő kihatásaihoz kétség sem férhet, ezért nagy a valószínűsége annak, hogy az országon belül ezek a legdinamikusabban, legintenzívebben fejlődő területek. Ez pedig egyben azt is jelenti, hogy a külföldi tőkebefektetések számottevően felerősítették a területi különbségeket. Ám a komoly területi egyenlőtlenségek ellenére sem beszélhetünk az ország „kettészakadásáról” (Hamar J. 1999, Szalavetz A. 2000), ahogy a kiéleződött térbeli polarizációt sokszor és sokan megfogalmazták.

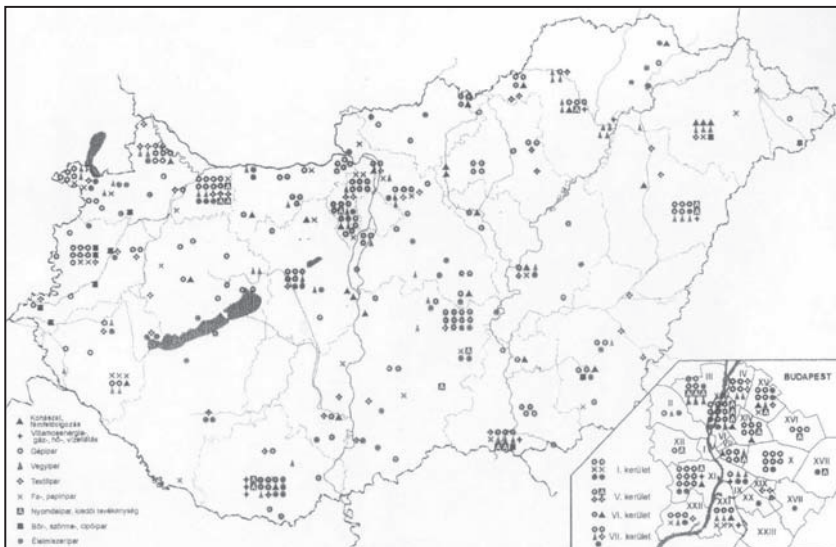
Az iparba befektetett külföldi tőke térformáló hatása

Az új gazdasági térszerkezet formálásában az ipar meghatározó jelentőségű, hiszen a legtöbb külföldi tőke az iparba került befektetésre. Ebben az ágazatban sokkal élesebben rajzolódik ki az új gazdasági térszerkezet, erőteljesebb a térbeli koncentráció. A korábbi ÉK–DNY-i ipari-energetikai tengely helyett napjainkban már a Dunántúl északi fele az ipari termelés legfőbb színhelye (Kiss É. 2002b), amibe a külföldi érdekltségű ipari vállalkozások gyakoribb itteni előfordulása is belejátszott. Azt, hogy a külföldi tőke hogyan és milyen mértékben hatott az ipar térszerkezetére, a következőkben néhány aspektusból korábbi kutatási eredményekre és friss statisztikai adatokra, valamint egyéb forrásanyagokra támaszkodva kíséreljük meg bemutatni.

A külföldi érdekltségű ipari vállalkozások száma már évek óta a Dunántúl északi felében a legmagasabb, a fővárosi térséget nem számítva. 2001-ben az ország 3957 külföldi érdekltségű ipari cégéből

1030 működött a Közép- és a Nyugat-Dunántúl együttesében, míg a Közép-Magyarországi Régióban 1634.

A legfontosabb közép- és nagyméretű külföldi érdekeltségű ipari vállalkozások térbeli megoszlása is azt jelzi, hogy a fővárosi agglomeráción túl az észak-dunántúli megyékben telepedett le a zömük. A cégek legnagyobb hányadát a gépiparban, azon belül is elsősorban az autógyártás, elektronika, számítástechnika és telekommunikáció terén hozták létre (Kiss É. 2002/a). Ezen cégek létesítésében főleg az osztrákok, a németek és az amerikaiak vettek részt. Az előbbieket többnyire kisebb cégeket alapítottak, és jobbra a Dunántúl északi részében a földrajzi közelség, a történelmi múlt, a tradíciók és a rokon, családi kapcsolatok miatt. Az amerikaiak viszont nagyvállalatokat hoztak létre és szórta az ország területén (4. ábra).

4. ábra: A fontosabb külföldi érdekeltségű ipari vállalkozások ágazatok szerint, 1998
(Forrás: Közép- és nagyvállalkozások Magyarországon, 1998)

A világ 50 legnagyobb multinacionális cége közül 35 (pl. GE, GM, Siemens, Ford) létesített telephelyet Magyarországon, jobbára az észak-dunántúli megyékben. Szintén ebben a régióban, a Budapest–Bécs-tengely mentén találjuk pl. a Nokia, a Suzuki, a Philips és az Audi beruházásait. Ezek az üzemek általában a régió legfejlettebb, legérettebb ipari parkjaiban működnek. A Dunántúl északi felében jöttek létre a leghamarabb ipari parkok, és részben ezért is ezek benépesülése a legelőrehaladottabb. Egy-egy nagynevű cég letelepülése azért is nagyon előnyös, mert ösztönzőleg hat más cégek letelepedésére is a helyi gazdaság fejlődése mellett. Hazánk több jól működő, prosperáló, legrégebbi és legfejlettebb ipari parkja közül jó néhány (pl. győri, szentgotthárdi, esztergomi, komáromi, székesfehérvári, tatabányai) található itt, ebben a régióban. Ezek nemcsak az ipari termelés, hanem az ipari export releváns centrumai is egyben (Kiss É. 2001). Sok közülük zöldmezős beruházásként valósult meg. A zöldmezős ipari parkokban zöldmezős cégek sora létesült, mert sok multinacionális cég preferálta ezt a beruházási lehetőséget. 1997-ben például a 27 jelentősebb külföldi zöldmezős beruházásból 19 a Dunántúlon valósult meg (Diczházi B. 1997). Ebből következik, hogy a beruházások összegéből is ez a régió, elsősorban a Dunántúl északi fele részesedett a legnagyobb mértékben (70%) (uo.).

A Közép-dunántúli és a Nyugat-dunántúli Régió együttesen a külföldi érdekeltségű ipari vállalkozások jegyzett tőkéjéből 29%-kal részesedett, ami közel 514 milliárd forintot jelentett, s ezzel szintén a Közép-Magyarországi Régió (757 milliárd Ft) mögött állt. Ugyanakkor az Alföld (13,8%) és a Dél-Dunántúl (2,6%) részesedése jóval szerényebb mértéket öltött.

Egészében véve az előbb felsorolt néhány tényező is megerősítette azt, hogy a magyar ipar térszerkezetében, az ipari termelés térbeli átrendeződésében (a Dunántúl északi felébe való tömörülésében) releváns szerepet játszott az iparba befektetett külföldi tőke. Hozzájárult az új ipari térszerkezet kialakulásához, ami egyben az iparba befektetett külföldi tőke erős térbeli koncentrációjával is együtt járt.

Térszerkezeti perspektívák

A XIX. század második felében a hazai gazdasági fejlődés felgyorsulásával párhuzamosan az erőforrásokra települve kibontakozott a magyar gazdaság térszerkezete, amely az utána következő évtizedekben még határozottabb körvonalakat öltött. Tulajdonképpen ebben történt markáns változás az elmúlt jó egy évtizedben, s kialakult a poszt-szocialista gazdaság új térszerkezete. Ez jóval kevésbé függ a természeti erőforrások (ásványkincsek, energiahordozók) térbeli elhelyezkedésétől, ám sokkal inkább a külföldi befektetők telephelyválasztási döntéseitől, a külföldi tőke térbeli mozgásától, illetve a befektetett tőke nagyságától.

Mivel az ezredfordulóra és részben azután is nagyon lényeges változások mentek végbe mind a hazai gazdasági feltételekben, körülményekben, mind a világgazdaságban, illetve világpolitikában, ezért joggal vetődik fel a kérdés, hogy azok vajon hogyan érintik majd a külföldi tőkebefektetéseket és közvetve a térszerkezetet. Az utóbbi egy-két évben visszaesett a hazánkba befektetett tőke volumene, amibe valószínűleg az is belejátszott, hogy több külföldi érdekltségű cég is megszűnt, vagy azért, mert végleg bezárta a magyarországi telephelyét, vagy azért, mert máshova helyezte át a termelést. 2003-ban 14 fontosabb külföldi befektető döntött a Magyarországról való kivonulásról, miközben 46 fontosabb külföldi beruházási szándékról is döntés született (Bálin V. 2003). Ez alapján tehát úgy látszik, hogy a külföldi tőke érdeklődése nem tört meg, sőt kedvezően értékelhető, hogy a befektetők között egyre több a nagyobb szaktudást igénylő beruházás, növekszik a kutató-fejlesztő központok száma, míg a megszűnők között a munkaigényes, kevés szaktudást igénylő ágazatokat képviselő cégek vannak túlsúlyban. Valójában egy minőségi szerkezetváltás zajlik, aminek a szükséges velejárója a külföldi cégek mozgása. A Nyugatról Keletre település természetes folyamat, amivel a jövőben is számolni kell (Kiss É. 2003). Több magyarországi külföldi érdekltségű cég is egykori, valamelyik nyugati országban működött vállalkozás át-helyezésének az eredménye.

A különböző okok miatt hazánkba letelepedett külföldi vállalkozások jövőbeni sorsa számos tényező függvénye, nemcsak az elhelyezkedésétől, ágazati hovatartozásától, piaci orientációjától stb. függ, ha-

nem attól is, hogy pl. milyen szerepet szánunk neki a vállalat egészének szervezetén belül, hogyan illeszkedik a vállalat globális stratégiai elképzelésébe. 2002 végéig csak néhány fontosabb külföldi befektető (Mannesmann, Microsoft) hagyta el az országot. Ezek azonban a gazdaság térszerkezetében nem okoztak lényegében változást. Mivel a 2003-ban megszűnő vállalkozások közül tíz a Dunántúlon, főleg a nyugati felében, a tervezett beruházásokból pedig tíz a fővárosban és 18 pedig a Dunántúlon, jobbra a Győr-Esztergom vonal mentén helyezkedik el (Bálint V. 2003), ezért a gazdaság térszerkezetében regionális szinten alapvető változás nem várható, legalábbis rövid távon nem. Persze hosszú távon és/vagy a feltételek drasztikus megváltozása következtében nem zárható ki a térszerkezet újabb átrendeződése vagy a tőke még erőteljesebb koncentrációja sem, hiszen a külföldi tőke nagyon gyorsan tud reagálni a változásokra. Am akárhogy is alakul a gazdaság térszerkezete a jövőben, abban a főváros mint a tartósan domináns tökevonzó és a Dunántúl északi része mint a második legfontosabb befektetési célpont továbbra is meghatározó szerepet fog játszani.

Irodalom:

- Antalóczy K. Ludányi A. Salgó I. Sass M. 1996: Kelet-Európa tőkevonzási képessége. Európa Fórum. VI.évf. 2. Pp.3-22.
- Baráth G. Molnár B. Szépvölgyi Á. 2001: A külföldi működő tőke szerepe a Közép-Dunántúl átalakuló gazdaságában. Tér és Társadalom. XV. évf. 2., 183-200.
- Bálint V. 2003.: Hozzák vagy viszik? Figyelő. október 23-29., 53-57.
- Diczházi B. 1997. : Zöldmezőn az iparba. Figyelő. május 8., 40-42.
- Giczi J. 2002. : Csökkenő külföldi tőkebeáramlás. Népszava. augusztus 5., 4.
- Hamar J. 1999. A külföldi működő tőke beáramlásának területi és szektorális jellemzői Magyarországon. KOPINT-DATORG Műhelytanulmányok, 53.
- Horváth L. 1996.: A külföldi működő tőke beáramlása Közép-Kelet-Európába. Bankszemle. 40. évf. 1. 30-39.
- Kiss É. 2001. : A hazai ipari parkok néhány jellemző vonása. Falu–Város–Régió. 9., 17-23.
- Kiss É. 2002/a.: Az átalakuló ipar térszerkezeti jellemzői. In: Mészáros E. – Schweitzer F. (szerk.): Föld, víz, levegő. Magyar Tudománytár sorozat. MTA Társadalomkutató Központ – Kossuth Kiadó. Budapest, 363-378.
- Kiss É. 2002/b. A magyar ipar térszerkezeti változásai. Földrajzi Értesítő. 3-4., 347-365.
- Kiss É. 2003.: Határ-e az országhatár az ipari befektetők számára? In: Süli-Zakar I. Határok és határ mentiség az átalakuló Közép-Európában. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen, 17-30.
- Nagy G. 1995. : A külföldi tőke szerepe és térbeli terjedése Magyarországon. Tér és Társadalom. 1995. IX. évf. 1-2., 55-82.
- Szalavetz A. 2000. : A külföldi tőkebefektetések regionális hatásai. Kihívások. MTA VKI. 128. sz. 12.

Támogatóink:

AB-AEGON Biztosító Rt.

CIB Bank RT. (Sopron)

Pannon Víz Rt. (Győr)

SOLYDENT

Kereskedelmi és Szolgáltató Kft. (Győr)

Ára: 1200 Ft